

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

XVII. YÜZYIL ÂLİMLERİNDEN
MUHAMMED B. HAMZA GÜZELHİSÂRÎ'NİN
EZHÂRU'T-TENZÎL ADLI TEFSİRİNİN
İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif KÜÇÜKAHMET

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Alican DAĞDEVİREN

AĞUSTOS-2012

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

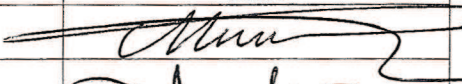
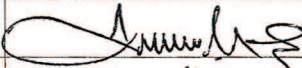

XVII. YÜZYIL ÂLİMLERİNDEN
MUHAMMED B. HAMZA GÜZELHİSÂRÎ'NİN
EZHÂRU'T-TENZÎL ADLI TEFSİRİNİN
İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif KÜÇÜKAHMET

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

“Bu tez 09/08/2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / ~~Oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Muhammed AYDIN	Kabul	
Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK	Kabul	
Doc. Dr. Alican DAĞDEVİREN	Kabul	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Elif KÜÇÜKAHMET

09.08.2012

ÖNSÖZ

Kur'an'ı Kerim, Yüce Allah tarafından indirildiği tarihten itibaren, Müslümanlar onu anlamak için gayret sarfetmişler ve ilk vazifesi Kur'an'ı tebyin olan Hz. Peygamber'den Kur'an'ı öğrenmişlerdir. Daha sonra gelenler bu bilgileri sahabeden almışlardır. Sonrakiler de bu birikim ışığında kendi çalışmalarlarıyla tefsirler meydana getirmişlerdir. Muhakkak bu gayret devam edecektir.

Osmanlı Devleti, ilim alanında da günümüz toplumuna zengin bir miras bırakmıştır. Bu mirasın içinde tefsire dayalı eserler de hayli yer kaplamaktadır. Bu birikimi değerlendirmek ve gereğince faydalanmak da bizlere düşmektedir.

Bu bilinç ile Süleyman Mollaibrahimoğlu'nun *Süleymaniye'de Bulunan Yazma Tefsirler (Metod ve Kaynaklar)* adlı eserinde, XVII. yüzyıl sonlarında müftülük yapmış âlim bir şahsiyet olan Muhammed b. Hamza Güzelhisârî'nin Ezhâru't-Tenzîl adlı eseri dikkatimizi çekti. Eserin kapsamını ve diğer nüshalarını da inceleyerek Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunan nüsha üzerinde çalışmaya karar verdik.

XVII. yüzyıl sonlarında yaşayan müellifin, bu eseriyle Osmanlı ilim mirasını günümüze taşınması önemli bir husustur. Bu birikimin ilim dünyasına aktarılması da bizim için bir vefa borcudur.

Tez konusu seçiminde, tavsiye ve takiplerinde öncülük eden hocam Yrd. Doç. Dr. Eyüp Yaka Bey'e, tecrübesiyle desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Alican Dağdeviren Bey'e ve diğer tüm hocalarıma, dualarıyla manen destek olan ailem, görev yapmakta olduğum Kur'an kursundaki hoca arkadaşlarım ve öğrencilerime teşekkürü bir borç bilirim.

Elif KÜÇÜKAHMET

09.08.2012

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	vi
FOTOĞRAFLAR	vii
ÖZET	viii
SUMMARY	ix
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: MUHAMMED B. HAMZA GÜZELHİSÂRİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ	4
1.1. Hayatı.....	4
1.1.1. Yaşadığı Dönem.....	4
1.1.2. İsim ve Nesebi.....	14
1.1.3. Doğum Yeri ve Tarihi.....	15
1.1.4. Hocaları ve Öğrencileri.....	15
1.1.5. İlmî Kişiliği.....	16
1.1.6. Üstlendiği Görevler.....	17
1.1.7. Mezhebi.....	17
1.1.8. Ölümü.....	18
1.2. Eserleri.....	18
1.2.1. Tefsire Ait Eserleri.....	18
1.2.2. Hadise Ait Eserleri.....	19
1.2.3. Kelâma Ait Eserleri.....	19
1.2.4. Fıkha Ait Eserleri.....	19

1.2.5. Tasavvufa Ait Eserleri.....	20
BÖLÜM 2: MUHAMMED B. HAMZA GÜZELHİSÂRÎ'NİN “EZHÂRU'T-TENZÎL” ADLI TEFSİRİNİN TANITIMI	21
2.1. Tefsirin Tanıtımı.....	21
2.1.1. Tefsirin İsmi.....	22
2.1.2. Eserin Müellife Nisbeti.....	22
2.1.3. Tefsirin Bulunduğu Kütüphane Adı ve Yeri.....	23
2.1.4. Kayıt Numarası	23
2.1.5. Cildi.....	23
2.1.6. Kâğıt Özellikleri.....	23
2.1.7. Ebadı.....	23
2.1.8. Hattı.....	23
2.1.9. Mürekkebi.....	24
2.1.10. Varak Sayısı.....	24
2.1.11. Satır ve Sütun Sayısı.....	24
2.1.12. Tefsirin Muhtevası.....	24
2.1.13. İstinsah Kaydı.....	26
2.1.14. Müstensihi.....	26
2.1.15. Ferağ Kaydı.....	26
2.1.16. Eserin Baş Kısmı.....	27
2.1.17. Eserin Son Kısmı.....	27
2.1.18. Tefsirin Kaynakları.....	28
2.1.18.1. Filoloji ile İlgili.....	28

2.1.18.2. Kıraatle İlgili.....	29
2.1.18.3. Tefsirle İlgili	29
2.1.18.4. Hadisle İlgili	30
2.1.18.5. Fıkıhla İlgili	30
2.1.18.6. Tasavvufla İlgili	30
2.1.19. Tefsirin Diğer Yazma Nüshaları.....	30
2.1.19.1. Süleymaniye Aşır Efendi Kütüphanesi.....	30
2.1.19.2. Beyazıt Devlet Kütüphanesi	31
2.1.19.3. Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi Kütüphanesi.....	31
2.1.19.4. Süleymaniye Esad Efendi Kütüphanesi.....	31
BÖLÜM 3: EZHÂRU'T-TENZÎL'İN METODU.....	32
3.1. Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri.....	35
3.2. Kur'an'ın Kıraatlerle Tefsiri.....	37
3.3. Kur'an'ın Hadisle Tefsiri.....	41
3.4. Kur'an'ın Sebeb-i Nüzûlle Tefsiri.....	46
3.5. Kur'an'ın Nâsih-Mensûh ile Tefsiri.....	48
3.6. Kur'an'ın Arap Dili ile Tefsiri.....	49
3.6.1. Lügat.....	51
3.6.2. Sarf.....	53
3.6.3. Nahiv.....	55
3.6.4. Belağat.....	57
3.6.4.1. Teşbih ve İstiâre.....	57
3.6.4.2. İltifat.....	58

3.6.4.3. Hakikat-Mecaz.....	59
3.6.4.4. Takdim-Tehir.....	60
3.7. Kur'an'ın Fıkhî Yönden Tefsiri.....	61
3.8. Kur'an'ın Kelâmî Yönden Tefsiri	63
3.9. Kur'an İlimlerine Yönelik Bazı Görüşleri.....	68
3.9.1. Sûre İsimleri.....	68
3.9.2. Sûre Başlangıçları.....	71
3.9.3. Hurûf-i Mukattaa	71
3.9.4. Âyet ve Sûreler Arasındaki İrtibat	73
3.9.5. Mekkî-Medenî Sûreler.....	74
SONUÇ	77
KAYNAKÇA	79
EKLER.....	86
ÖZGEÇMİŞ.....	89

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhisselam
bk.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celâluhu
D.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Fak.	: Fakültesi
ksm.	: Kısım
Ktp.	: Kütüphanesi
mm	: Milimetre
nr.	: Numara
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radiyallahu anh
r.anha	: Radiyallahu anha
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
terc.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Üniv.	: Üniversitesi
vb.	: Ve benzeri
vr.	: Varak
yay.	: Yayınları

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Kitabın Sol Tarafta Bulunan İlk Sayfası.....	26
Fotoğraf 2: Varak no: 74a Kitabın Âyete'l-Kürsi Tefsiri Kısımının Sonunda Bulunan Müstensih Tarafından Eklenen Kısımın Başlı.....	27
Fotoğraf 3: Varak no: 1b Eserin Baş Kısımını.....	27
Fotoğraf 4: Varak no: 133a Eserin Son Kısımını.....	27

Tezin Başlığı: XVII. Yüzyıl Âlimlerinden Muhammed b. Hamza Güzelhisârî'nin Ezhâru't-Tenzîl Adlı Tefsîri'nin İncelenmesi

Tezin Yazarı: Elif KÜÇÜKAHMET **Danışman:** Doç. Dr. Alican DAĞDEVİREN

Kabul Tarihi: 09 Ağustos 2012 **Sayfa Sayısı:** viii (ön kısım) + 89
(tez)+2(ekler)

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri **Bilim Dalı:** Tefsir

Muhammed b. Hamza Güzelhisârî, XVII. yüzyıl sonlarında Aydın'da yaşamış, müftülük yapmış bir Osmanlı âlimidir. Müellifin çok sayıda fıkıh risalesi bulunmaktadır. Güzelhisârî'nin, üzerinde çalıştığımız tefsir alanındaki yazma nüshaları bulunan müstakil eseri yanında, farklı alanlarda eserler kaleme alması onun velud bir âlim olduğunun göstergesidir. Yazma eser incelemesi olarak ele aldığımız "Ezhâru't-Tenzîl" adlı bu eser, müellifin Fatiha Süresi'nden Nas Süresi'ne kadar sırasıyla seçerek oluşturduğu bazı sûre ve âyetlerin tefsirini içermektedir. Müellifin seçtiği âyetler genellikle inançla ilgili konuları içermektedir. Tefsir edilen âyetlerin günümüzde de sıkça okunan sûre ve âyetlerden oluşması dikkati çeken diğer bir konudur.

Müellifin Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunan Ezhâru't-Tenzîl adıyla kayıtlı eserinin incelediğimiz nüshasının dışında dört nüshası daha bulunmaktadır. Bunlardan üçü Süleymaniye Kütüphanesi'nde diğeri yine Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Muhammed b. Hamza Güzelhisârî tefsirini, Taberî, Zemaşerî, Fahreddin Râzi, Kadı Beydâvî ve Ebûsuûd tefsirleri gibi önemli eserler başta olmak üzere pek çok kaynaktan yararlanarak oluşturmuştur.

Müfessir Ezhâru't-Tenzîl'de âyet ve hadislerle tefsire öncelik vermiştir. Bunun yanısıra dirayet tefsirinin temel dayanaklarından sayılan dil bilim, fıkıh, kelâm, münâsebâtu'l-Kur'an, hurûf-i mukattaa ve fedâilu'l-Kur'an gibi konularla ilgili bilgiler ışığında, bu bilgileri yorumlamak sûretiyle eserini oluşturmuştur. Bizde müfessirin âyetlerin yorumunda izlediği bu metoda bakarak Ezhâru't-Tenzîl'in dirayet tefsirleri arasında sayılabileceği kanaati hasıl olmuştur. Onun tefsirinin özelliklerinden biri de lügavî izahlara ve kelâm ilmine dair konulara çok geniş yer vermiş olmasıdır. Bunun yanında son dönem Osmanlı tefsir özelliklerini yansıtmaması eserin tespit ettiğimiz diğer bir yönüdür.

Anahtar Kelimeler: Muhammed b. Hamza Güzelhisârî, Ezhâru't-Tenzîl, Tefsir.

Title of the Thesis: The review of Muhammed b. Hamza Guzelhisari's commentary named Ezharu't Tenzil

Author: Elif KÜÇÜKAHMET **Supervisor:** Assoc. Prof. Alican DAĞDEVİREN

Date: 09.08. 2012

Nu of pages: viii (pre text) + 89 (main body)
+2 (appendices)

Department: Basic İslamic Disiplines **Subfield:** Exegesis (at-Tafsir)

Muhammed b. Hamza Güzelhisarî, who lived at the end of XVII. century in Aydın and worked as mufti, is one of the Ottomans scholars. He has written a lot of tractates over canon law. He has many other works on different subjects aside from the one we study which shows how prolific a scribe he is. Ezharüt't Tenzil, which we examine as a written work, includes commentary of chosen verses from the chapters Fatiha to Nas. The writer mostly had chosen the verses which explain the belief. It is also worth mentioning that the chosen verses are the ones nowadays most frequently read.

Aside from the one we study which in the Beyazıd state library, this work has four more copies; three of them are in the Süleymaniye Library and one as this one in the Beyazid State Library. Writing his commentary, Muhammed b. Hamza Güzelhisari, benefited from commentaries like Taberi, Zemahşeri, Fahreddin Razi, Kadı Beydavi ve Ebussuud beside many more important sources.

The Scribe, in the Ezharu't Tenzil, puts most emphasis on hearsays and verses from the Qur'an. While writing his commentary he followed the way of explaining the linguistics, canon law, science of lecture, Munasebâtu'l-Quran, Hurûf-u Mukattaa, and Fezailu Qur'an which are considered to be the tenets of acumen commentary. Looking at the method he followed in his commenary gives us the conviction that Ezharu't Tenzil can be considered one of the dirayet commentaries. one of the features of his comentary is that his extendend explanation on kalam and explanations on lugavi. In addition, its another aspect is that it reflects the features from last period of Ottoman commentaries.

Keywords: Mohammed b. Hamza Guzelhisari, Ezhâru't-Tenzîl, at-Tafsir.

GİRİŞ

1. Çalışmanın Önemi ve Konusu

Kur'an-ı Kerim tüm insanlığa gönderilmiş ilâhî bir kitaptır. İnsanların maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması onun iyice anlaşılıp tefsir edilmesine bağlıdır. Çünkü Kur'an'da genel prensiplere yer verilmiştir ve ayrıntıların bilinebilmesi için tefsire ihtiyaç vardır. Onda açık âyetler olduğu gibi açıkça anlaşılmayan âyetler de vardır. Bunun yanında Kur'an'da ancak bilenler tarafından izah edilmekle anlaşılan yüksek edebi sanatlar da mevcuttur. Bu durumlar için insanların tefsire müracaat etmesi gerekir. Aynı zamanda Kur'an, Müslümanların dini, dünyevi ve günlük işlerinde dahi müracaat etmek durumunda olduğu temel bir kaynaktır. İnsanların Kur'an üzerinde düşünmeye sevkedilmeleri de tefsire ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in tebliğ ve tebyinle görevli olması Kur'an'ın tefsir edilerek açıklanmasına olan ihtiyacı vurgulamaktadır. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Kur'an'la ilgili her çeşit bilgiye Yüce Allah'ın istediği ölçüde sahip kılınmış ve ashabına bu bilgileri beyan etmiştir. Onlarda bu bilgileri anlamak ve anlatmak görevini sürdürmüşlerdir.

Vahyi bizzat müşahade eden, nüzûl sebeplerine vâkıf olan ve Resûlullah'ın rahle-i tedrisinde bulunan sahabe, Kur'an'ın tefsirinde en fazla söz söyleme yetkisine sahipti. Sahabe, Kur'an-ı tefsir ederken Arap diline de başvurmuştur. Çünkü Kur'an, Arapça olarak indirilmiştir. Bununla birlikte sadece Arap dilini bilmek Kur'an tefsiri için yeterli değildir. Kur'an Arapçası'nın manasını tam olarak belirleyebilmek için klasik dil, bedî-beyân, i'rabu'l-Kur'an, garîbu'l-Kur'an gibi ilimler hazmedilip pratik bir değere dönüştürülmeli, düşünce ve medeniyet ile dil arasındaki yapısal ve zorunlu ilişkiden dolayı dilbilim ve semantik ışığında kullanılabilir hale getirilmelidir.

Kur'an ideal bir insan ve toplum için öneriler sunar ve düzenlemeler getirir. Kur'an'ın anlaşılması dinamik bir olgudur. Herhangi bir zamanla kayıtlı değildir. Kıyamete kadar da dinamizmini devam ettirecektir. Bu bakımdan Kur'an ifadeleri ilmî ve fikrî gelişimin neticesi olarak varlık aleminde yeni karşılıklar bulacak ve bütünlüğü içinde eskilerin tespit edemediği bazı önemli noktaların çözüme kavuşması mümkün olacaktır.

Kur'an'ın Arapça olan metninin çözümünde Arapça'ya, tatbikatla ilgili konularda sünnete, nüzûl sebepleri konusunda sahabenin müşahadelere, cahilî kültürel motiflerin söz edildiği hususlarda ve tarihî olaylarda tarih kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kaynakların yanı sıra Kur'an'ı daha iyi anlamak için insanlığın fikir tarihini iyi tanımak gerekir. İnsanlık kendisini ve çevresini tanır; sosyal ve fizik alanlarındaki kanunları ne kadar iyi bilirse Kur'an'ı daha üst seviyede anlama şansı elde eder.

Toplumlar değişken yapıdadır. Günümüz toplumları, temel tevhid ve ahlak problemleri bir yana siyasî, sosyal, iktisadî, ilmî, teknolojik, ahlakî, felsefî ve sanatsal açılardan önceki asırların toplumlarından oldukça farklı görünmektedirler. Evrensel yönleriyle insanlığı ilgilendiren temel konuları ele alan Kur'an, toplumların güncel şartları çerçevesinde yeniden değerlendirilerek Kur'an insan ilişkisinin sağlıklı, uyumlu olması sağlanabilmektedir.

Osmanlı son döneminin tefsir birikimini içeren Muhammed b. Hamza Güzelhisârî'nin Ezhâru't-Tenzîl adlı tefsirini bütün bu yukarıda sıraladığımız özelliklerle incelemeyi amaç edindik. Beyazıt Devlet Kütüphanesi 612 numarada kayıtlı bulunan bu nüshanın rivayet ve dirayet tefsir konularını içermesi bakımından üzerinde çalışılması gereken bir eser olduğunu tespit ettik.

2. Çalışmanın Amacı

Çalışmamızın amacı Osmanlı tefsir mirasını içeriğinde barındıran Muhammed b. Hamza Güzelhisârî'ye ait Ezhâru't-Tenzîl adlı eseri gün yüzüne çıkarmak, toplumun bilgisine sunmak ve faydalanılmasını sağlamaktır. Bu gayenin yanı sıra eseri tanıtmak ve değerlendirmek sûretiyle tefsir çeşitleri arasında yerini belirleyerek ilim dünyasına katkıda bulunmaktır.

3. Çalışmanın Metodu

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde; Osmanlı son döneminin siyasî, sosyal, ilmî ve kültürel durumunun müfessirin fikir dünyasında ve eserin içeriğinde etkili olduğunu düşündüğümüz için bu bilgilere geniş olarak yer verdik.

Müellifin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri üzerinde durduk. Bu konuda Recep Cici'nin müellifin fıkha dair risâlelerini incelemiş olduğu *Bir Osmanlı Fakihî Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri* adlı çalışmasından da yararlandık.

İkinci bölümde; çalışmamızın konusunu oluşturan Ezhâru't-Tenzîl adlı tefsirin tanıtım ve tahlilini yaptık. Bu konuda esas aldığımız Beyazıt Devlet Kütüphanesi 612 numarada kayıtlı nüshanın yanında tefsirin diğer yazma nüshalarına da değerlendirdik.

Üçüncü bölümde; eserin metodunu oluşturan rivayet ve dirayet açısından değerlendirilmesi yer almaktadır. Çalışmamızın ana kısmını kapsayan bu bölümde araştırmamızın amacı olan eserin tefsir çeşitlerinden hangisi içerisinde değerlendirilebileceği konusu üzerinde durduk. Bu amaç doğrultusunda rivayet ve dirayet tefsiri içinde yer alan ilim dallarına yer verdik. Bu ilimler hakkında kısa açıklamalar yaptıktan sonra Ezhâru't-Tenzîl adlı eserin konu ile ilgili orijinal metinleri ile beraber örnekler koyduk. Arapça metinlerin örneklerin içerisinde bulunmasının sebebi, tercümeyle değişmesi muhtemel olan müellifin üslûbunun okuyucuya orijinal şekliyle ulaşmasını sağlamaktır.

Bu bölümde örneklendirmenin yanı sıra, müellifi diğer müfessirlerden ayıran ve tefsire kendine özgü özellikler kazandıran sıkça kullanılan ifadelere ve müellifin kendi tercihlerine de yer verdik. Bölümün sonunda Ezhâru't-Tenzîl'de mevcut olan metot hakkında özet bilgiler verdik.

Çalışmamızın sonunda araştırmamızda esas kabul ettiğimiz Beyazıt Devlet Kütüphanesi 612 numarada kayıtlı nüshaya ait ilk ve son sayfaların fotoğraflarına yer verdik.

BÖLÜM 1: MUHAMMED B. HAMZA GÜZELHİSÂRÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

1.1.1. Yaşadığı Dönem

Ezharü't-Tenzîl adlı eseri incelerken Kur'an'ın anlaşılmasında ve tefsirinde önemli etkileri olan dönemin siyasî, sosyal, ilmî ve kültürel durumu hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Daha sonra da müfessirin yaşadığı dönem olan XVII. yüzyılın sonlarında ilmî yapıda etkisi olan müesseselere değinmeye gayret edeceğiz. Eserin müellifi Muhammed b. Hamza Güzelhisârî müftüzâde lakabıyla anıldığından o yıllarda müftülük ve buna bağlı olarak da şeyhülislamlık makamının önemini de ortaya koymaya çalışacağız:

Dönemin Siyasî, Sosyal, İlmî ve Kültürel Durumu

Kanunî Sultan Süleyman Dönemi'nde (ö. 1520-1566) yoğun siyasi ve askeri faaliyetlerin tesiriyle Osmanlı Devleti, Avrupa diplomasi sahasında etkin bir rol oynamıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen iç reformlar, kanunların uygulanmasındaki hassasiyet, devlet teşkilatı ve bürokrasisindeki yeni gelişmeler, sağlam hukuk anlayışını etkin kılma çalışmaları, Sünnî dünyanın liderliğinin koruyuculuğunun ve doğuda Safevîler'e, batıda Hıristiyan dünyasına karşı "ilahî misyon"u üstlenmesi, toplum yapısındaki gelişmelerle Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişme süreci zirveye ulaşmıştır. Bu durum XVIII. yüzyıl sonlarında geniş ölçüde Avrupa tesirinin hakim olacağı döneme kadar "geleneği" Osmanlı yapısının devamı şeklinde bir devlet siyaseti olarak sürdürülmüştür. Bu siyaset Osmanlı Devleti'ni, Avrupa'nın cihanşümûl anlayışına sahip üç imparatorluğundan biri haline getirmiştir.¹

İlerleyen zamanlarda Osmanlı Devleti'nin Safevîler ve Habsburglar'la yaptığı savaşlar, temel müesseselerde olumsuz tesirlere yol açmıştır. Bozulma emareleri Kanunî

¹ Bu devletler Habsburg İmparatorluğu, Moskova Çarlığı ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki münasebetler için bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1977, ksm: 2, III, 150, 189.

Dönemi'nde başlamış, III. Murat Devri'nde (ö. 1574-1595) de tamamen ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Osmanlılar Batıda gelişen yeni dünya sistemine ve anlayışına ayak uydurmakta gecikeceklerdir. Osmanlı Devlet sistemini derinden etkileyen siyasî, sosyal ve iktisadî amillerin hazırladığı değişme dönemi, Osmanlı gaza ve fetih ideolojisinin eserini kaybettiği devreyi işaret eder. XVII. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin askeri gücünün etkileri kuvvetle görülecekse de Osmanlılar artık Orta Avrupa'daki mevcudiyetlerini koruma gayreti içerisinde olacaklardır. Bu zaafllara rağmen uzun süre ayakta durmayı başaran Osmanlı Devleti için aranan Kanunî Devri'ndeki siyasî başarılar XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki kısa dönem hariç bir daha gerçekleşmeyecektir.²

Osmanlı Devleti son dönem siyasi yapısı incelendikten sonra fikrî yapının oluşmasında ciddi bir etken olan ilmî yapı ve bu ilmî yapıyı oluşturan Osmanlı Dönemi müesseselerine değinmemiz uygun olacaktır:

Osmanlı Dönemi Müesseseleri

Müessese kuruluş demektir. İdarî, sosyal ve ekonomik müesseselerin yanında hukukî ve dinî müesseseler de bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde de gerek devlet gerek cemiyet açısından kurulu bir düzen vardır.³ İlmî müesseseler de bu kurulu düzenin bir parçasıdır.

Osmanlı Devleti 'nde İlmiye Sınıfı

İlimle meşgul olan topluluk demek olan ilmiye sınıfı, medrese eğitiminden geçmiş ilim adamları için kullanılan bir tabirdir. Esas itibarıyla bu sınıf toplumun eğitim, din ve yargı sektörlerinden sorumlu idi. Bu zümreyi oluşturan müderrisler eğitim ve öğretimden, müftiler fetva, kadılarsa yargı ve yönetimden sorumlu idiler. Bunlardan

² Emecen, Feridun, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Feza Gazetecilik, İstanbul, 1999, I, 33-47; Osmanlı Devleti'nin son dönem siyasi yapısı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, ksm:2, III, 585-592.

³ Gökbilgin, M. Tayyib, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyet Tarihine Genel Bakış*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1977, s. 1.

başka camilerde imamlık yapan cami görevlileri ile Hz. Peygamber (s.a.s.)'in soyundan gelen seyyid ve şeriflerin reisi konumundaki “Nakîbu'l-eşraf”⁴ da bu zümreye dahildi.⁵

XVII. asırda önceki dönemler kadar yüksek ulema yoktu ancak kalem sahibi münşî⁶ âlimler daha çoktu. Medreselerden aklî ilimlerle kelam ve felsefe gibi ilimlerin kalkmasının da değerli âlimler yetişmesinde tesiri olduğu söylenebilir. XVII. yüzyılda Bergamalı İbrahim (ö. 1013/1605), Taşköprüzade Mehmed Kemaleddin Efendi (ö. 1036/1627), Altıparmak Mehmed Efendi (ö. 1036/1627), Ayşî Mehmed Efendi (ö. 1061/1651), Kütahyalı Hibrî Ali Efendi (ö. 1079/1669), Kefeli Ebu'l-Beka Eyüp (ö. 1094/1683); XVIII. yüzyılın başında yaşamış ilim adamlarından ise Kazasker Abdülbaki Arif Efendi (ö. 1125/1713), Mustafa Efendi (ö. 1118/1707), İshak Hocası Ahmet Efendi (ö. 1119/1708), Yahyalı Hoca Esad Efendi (ö. 1142/1730), Maraşlı Saçaklızade Mehmed Efendi (ö. 1142/1730), Üsküdarlı Mehmed Efendi (ö. 1148/1736) yetişen âlimler arasında sayılabilir.⁷

Osmanlı tarihinde ulemanın eğitim ve mesleki durumları, sosyo-ekonomik konumları devirden devire farklılık göstermektedir. XVII. ve XVIII. yüzyılda ilmiye sınıfının üst tabaka üyelikleri irsî bir yapıya göre oluşmaktaydı. XVI. yüzyıl sonlarından (998/1590), XVII. yüzyıl ortalarına (1070/1660) kadar görev gören yirmi şeyhülislamın dördü şeyhülislam oğlu veya torunu, beşi yüksek rütbeli ilmiye ricalinin, biri yüksek rütbeli devlet adamının, biri tarikat şeyhinin oğlu olup dokuzu halk tabakasından gelmekteydi.⁸

Eserini incelediğimiz Muhammed b. Hamza Güzelhisârî müftüzade lakabıyla anıldığından Osmanlı Döneminde şeyhülislamlık ve müftülük makamının öneme kısaca değineceğiz.

Osmanlı İlmiye Teşkilatında Şeyhülislamlık ve Müftülük

⁴ “Nakîbu'l-eşraf” Hz. Peygamber'in sülalesi mensuplarının işleriyle meşgul olan vazife sahibi hakkında kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk., Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı yay., 4. Baskı, Ankara, 1993, II, 647.

⁵ Kazıcı, Ziya, *İslam Tarihi*, Kayıhan yay., İstanbul, 2000, XII, 393.

⁶ Münşî, mektup türünde başarılı olan, inşası güçlü kimse için kullanılan bir kavramdır.

⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 236.

⁸ Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler-1*, Turhan yay., Ankara 2000, s. 16.

Osmanlılar'da dört ehl-i sünnet mezhebinden hanefî fikhî üzerine kendisine sorulan umumî ve hususî, şer'î ve hukukî meselelere ait dinî hükümlere uyarak karar veren zata “müftü”, verilen karara da “fetva” adı verilmiştir. Müftülere “şeyhülislam” ünvanı da verilmiştir.⁹ Bu dönemde yürütme ve karar yetkisi olmayan fakat bütün hukuk literatürünü inceleyerek ortaya çıkan meseleler hakkında görüş bildiren müftüler de ilmiye sınıfındandı. Kadılar resmen tayin edildiği halde gerekli niteliklere sahip bir ilmiye mensubu, çevresi tarafından müftü olarak tanınırsa bu mesleği sürdürebilirdi. Kanunî zamanında müftüler de kadılar gibi teşkilatlandırılmaya çalışılmış, Şeyhülislamlık makamı bu teşkilatlanma sonucu ortaya çıkmıştır. İstanbul Müftüsü Osmanlı Devleti'nin baş müftüsü yani “şeyhülislam” olmuştur. Ulema hiyerarşisinin de en yüksek derece onlara ait idi.¹⁰ Şeyhülislam Osmanlı Hanedanı hariç, sadrâzamdan sonra devletin ikinci büyük memuruydu. Şeyhülislam otoritesinin tam teşekkülü XV. asırdadır. Kendilerine bütün ilmiye mensupları gibi “efendi” denirdi.¹¹ Bundan önce hükümet teşkilatlarında o kadar önemli yerleri yoktu. Ebussuûd Efendi (ö. 983/1575) şeyhülislam olduğunda *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerim* isimli tefsirini Kanunî Sultan Süleyman'a takdim edince ehemmiyetleri artarak maddeten ve manen kazaskerliğin üstüne çıktı. Şeyhülislamların bu derece ehemmiyet kazanmaları, onların memleketlerin siyasî meselelerinde önemli roller oynamalarına sebep oldu. XVII. yüzyıl kapıkulu isyanlarında, padişahların tahttan indirip öldürülmelerinde hükümdar aleyhine fetva verecek derecede ileri rolleri oldu. XVII. yüzyıldan itibaren ise savaş ilanı, barış anlaşması gibi meselelerde şeyhülislamın fetvalarına göre kararlar verilmeye başlanmıştır.¹²

Osmanlı Devletinde Medreseler, Medreselerde Okutulan İlimler ve Tefsir

⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 173.

¹⁰ Yediyıldız, Bahaeddin, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Feza Gazetecilik, İstanbul, 1999, II, 463.

¹¹ Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi-2 “Medeniyet Tarihi”*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s. 148-150.

¹² Halaçoğlu, Yusuf, *Kuruluştan 1774'e Kadar Osmanlı Tarihi ve Teşkilatı Ders Notları*, Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Elazığ, 1984, s. 133.

İslam dünyasında eğitim daha çok mescid (cami), ulema evleri ve kitap dükkanlarında yapılırdı. Zamanla mescitler bu eğitim yükünü kaldıramamış ve yeni bir örgün eğitim kurumu ihtiyacı doğmuştur. Bu amaçla da medreseler oluşturulmuştur.¹³

Osmanlı medreselerinde okutulan derslerin müfredat programlarıyla ilgili güvenilir bilgi veren, müderrislerin öğrencilere verdikleri öğrencilerin ders durumlarını gösteren bugünkü karne yerini tutan “temessük” denilen belgelerdir. Bu belgeler ne yazıkki günümüze ulaşmamıştır. Ancak öğretim programlarını ele alan bazı kaynaklar bulunmaktadır.¹⁴ Bu eserler arasında yer alan Kevâkib-i Seb‘a’ya göre, öğrenciye önce “Rabbi Yessir” duası ile elifba cüzü okutularak Amme cüzüne geçilir. Kur’an hatminden sonra tecvid kitabı okutulur. Kur’an’ı ezberler. Sonrasında sarf, nahiv, mantık, adap ve meani ilimleri kitaplardan bitirtilir. Kalam ilminden sonra fıkıh usûlü, hadis usûlü tamamlandıktan sonra en üstün dilek olan tefsir ilmine başlanır.¹⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Tertîbi Ulûm adlı eserinde tefsir dersleri hakkında şöyle denilmektedir: “Tefsir ilmin bil, bul hidayet – Beydâvî olsun derse nihayet” (Tefsir ilmini öğren, dosdoğru yolu bul, bu derste Beydâvî isimli ders kitabı son ders kitabı olsun). Bu beyitlerle bağlantılı olarak Osmanlı Dönemi’nde okutulan ilimler ve tefsir ilmi hakkında şu çıkarımlarda bulunulabilir. Tefsir ilmine ait pek çok eser okunmalı sonunda da Beydâvî tefsiri okunmalıdır. Tefsir, Allah’ın kalamını anlamak anlamına geldiği için tüm İslamî ilimlerin amacıdır. Bütün ilimler önce öğrenilir sonra Kur’an’a tatbik edilir. Onun için Kur’an tefsiri denilince bütün ilimlerin hazmedilmiş olması gerekir. Bu anlayıştan hareketle her ilim dalı Kur’an’ı anlamaya yönelik olduğu için sanki tefsirden bir bölüm okunmuş olur. Nihayet tahsil hayatı Beydâvî ile noktalanmış olur.¹⁶

¹³ Özyılmaz, Ömer, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Programları*, TC Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 2002, s. 3.

¹⁴ Yazarı bilinmeyen *Kevâkib-i Seb‘a* (1155/1741), İshak b. Hasan et-Tokadi (ö. 1100/1689)’nin *Nazmu’l-Ulûm*’u, Muhammed b. Ebî Bekir el-Maraşî (ö. 1145/1731)’nin *Tertîbu’l-Ulûm*’u, Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1194/1780)’nin *Tertîbi Ulûm*’u, Ali b. Abdullah el-Uşşakî (ö. 1200/1785)’nin *Kasîde fî Kütübi’l-Meşhûre fî’l-Ulûm*’u ve Muhammed Behced el-Eserî’nin *A’lâmu’l-İrâk* adlı eserleri örnek olarak verilebilir. Ayrıntılı bilgi için bk. İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz yay., İstanbul, 1997, I, 68.

¹⁵ İzgi, a.g.e., s. 70-76.

¹⁶ Özyılmaz, a.g.e., s. 177, 178.

Görüldüğü gibi Osmanlı toplumunda tahsil hayatı Kur'an ve tecvid dersiyle başlayıp tefsir dersleriyle noktalanmaktadır. Medreselerdeki tefsir dersi müfredat programının son aşamasında okutulmuştur. Tefsirin Arap dili ağırlıklı ilimler ile akaid, fıkıh, fıkıh usûlü, hadis ve hadis usûlü gibi diğer bütün dini ilimlerden sonra okutulması, Kur'an'ı anlama ve yorumlamanın bütün bu ilimleri bilmeyi gerekli kılması ile alakalıdır.¹⁷

Osmanlı'da Tefsir Çalışmaları

Kuruluşundan itibaren Osmanlılar'da eğitim-öğretime büyük önem verilmiştir. Osmanlılar'da ilk medrese Orhan Gazi (ö. 763/1362) tarafından İznik'te kurulmuştur. Bunun ardından Bursa, Edirne gibi merkezlerde yeni medreseler açılmıştır. İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet'in açtığı Sahn-ı Seman ile Kanunî Sultan Süleyman'ın açtığı Süleymaniye medreseleri en önemli medreselerdir. Osmanlı medreselerinde Daru'l-Hadis, Daru'l-Kurra gibi tamamen tefsire hasredilmiş medreselere rastlanmasa da tefsirin okutulmadığı hiç bir medrese yoktur.¹⁸ Tefsir ilminde derinleşmiş ilim adamlarına devlet adamlarının ilgisi büyük olduğu için durum bu ilme rağbeti artırmıştır. Bu alanda bir yandan müstakil tefsirler yazılırken bir yandan da sûre tefsirleri telif edilmiştir. Bu çalışmalara zaman içinde Türkçe tefsir ve tercümelemleri ile âyet tefsirleri de eklenmiştir.

Tefsir tarihinde metot ve muhteva yönünden eserleriyle zirve noktasını teşkil eden üç kıymetli müfessir vardır. Bunlar Taberî (ö. 310/923), Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Râzî (ö. 606/1210)'dir. Bu müfessirler kendilerinden önceki eserleri kompoze ederek öyle eserler oluşturmuşlardır ki asırlar boyunca en önemli müracaat kaynakları olmuşlardır. Nitekim Osmanlılar tarih sahnesine çıkıncaya kadar tefsir hareketi ulaşacağı zirveye ulaşmış, şerh ve haşiyeler devri başlamıştır.¹⁹

Osmanlı Devleti kuruluşu sırasında tefsir, temel kaynaklarına kavuşmuştur. Osmanlı eğitim sistemi bu geleneğin dışına çıkmadığından Ebu'l Kasım Cârullah ez-Zemahşerî'nin *el-Keşşâf an Hakaiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl* adlı

¹⁷ Öztürk, Mustafa, "Osmanlı Tefsir Kültürü'ne Panoramik Bir Bakış," *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları*, İlim Yayma Vakfı yay., 2011, I, 157.

¹⁸ Aydar, Hidayet, "Osmanlılarda Tefsir Çalışmaları", *Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı III Düşünce ve Bilim*, Ankara, 2000, yıl: 6, sayı: 33, s. 538-539.

¹⁹ Yıldız, Sakıp, *Fatih'in Hocası Molla Gürani ve Tefsiri*, Matbu Tez (Doçentlik), İstanbul, ts., s. 140.

eseri ile Beydâvî (ö. 691/1292)'nin *Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl* adlı eseri tefsir faaliyetleri için temel kaynak seçilmiştir. Bu tefsirlerin yazılışı temelde bazı gayelere dayanmaktadır. Zemahşerî'nin gayesi mu'tezile mezhebinin görüşlerini tefsire aktarmak, Beydâvî'ninki ise bu görüşleri tenkit edip ehl-i sünnet görüşünü savunmaktır. Bu yüzden tefsirden beklenen gaye belli ölçüde daraltılmış, daha çok âyetleri sarf ve nahiv kaideleri ile tahlil ederek mana tefsirine ağırlık verilmiştir. Bunun yanında tefsiri, kelam ve fıkıhla ilgili konulara kaydırıp, itikadi ve ameli mezhep görüşleri savunulmuştur. Genellikle sahabe ve tabiundan gelen nâsîh-mensûh ve nüzûl sebepleri gibi rivayete dayalı bilgilerle, hadisler üzerinde gerekli inceleme ve ayıklama yapılmadan âyetler tefsir edilmiştir. Çağa ait yeni fikirler yerine önceki fikirler üzerinde durulup ilim anlayışını tenkit ve münakaşalar üzerinden geliştirmek gibi konulara ağırlık veren bir anlayışa sürüklenmiştir.²⁰

Tefsir anlayışı bu gibi noktalarda toplanmış, bazı önemli eserler yazılsa bile VIII-XII. yüzyıllar arasında görülen canlılık çoğunluk tarafından paylaşılmamıştır. Bu yüzden köklü eserler vücuda getirecek müfessirlerden çok, zamanın ilim anlayışına sahip müfessirler yetişmiştir. Geçmişten aldıkları kültüre sahip çıkmışlar, aklî ve naklî ilimlerin mevcut yapısını korumak sûretiyle devamına yardımcı olmuşlardır.

Kur'an tefsirinde XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar köklü bir değişiklik olmamış, âyetler alışılmış konulara bağlı kalınarak tefsir edilmiştir.²¹ Müstakil tefsirle ün yapmış bir kaç tefsirle anılan Osmanlı Devleti'ni, çok sayıdaki haşiye ve benzeri şerh ve talikatlarıyla tanıyoruz. Osmanlı alimlerinin çoğunun tefsirin yanısıra fıkıh, hadis, kelam ve tasavvuf gibi ilimlerde de derinleştikleri göz önüne alınırsa, tefsirde ulaşılan noktanın büyük olduğu tartışılmazdır.²²

Kur'an'ın tamamını içine alan eserlerin yazıldığı tefsir faaliyetlerini değerlendirerek tespit edebildiğimiz müfessir ve eserlere bakacak olursak, Osmanlı müfessirleri arasında

²⁰ Abay, Muhammed, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1992, s. 8.

²¹ Yıldız, Sakıp, “*Osmanlı Tefsir Hareketine Toplu Bakış*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl:2, sayı:2, 1987, II, 6,7.

²² Turgut, Ali, “*Osmanlılarda Tefsir Çalışmalarına Genel Bakış*”, Din Öğretimi Dergisi, Ankara, 1989, sayı: 18, s. 39.

ilk müstakil tefsir Şihâbuddin Ahmed b. Mahmûd Sivasî (ö. 803/1401)'dir.²³ O'nun "عيون" adıyla yazdığı eseri, "Tefsîri'ş-Şeyh" olarak şöhret bulmuştur²⁴. Müstakil tefsiri bulunan Hâcî Paşa (ö. 820/1417) da âlim, müfessir ve tabip bir zattır. Eserinin adı "مجمع الأنوار في جميع الأسرار" olup iki ciltlik Arapça bir tefsirdir. Kutbuddin İznikî (ö. 821/1418) şer'i ve tassavvufî ilimlerde mütehassıs bir alimdir. Tefsirinin adı, "تفسير قطب الدين" dir. Bir başka müfessir de "نور القلوب" adıyla iki ciltlik bir esere sahip Bedreddin Simâvî (ö. 823/1420)'dir.²⁵

Osmanlı uleması içinde aklî ve naklî ilimlerde büyük bir yeri olan Molla Fenarî (ö. 834/1431), Osmanlılar'ın ilk şeyhülislamıdır. Molla Fenarî'nin adını "عيون الأعيان" koyduğu tefsirinde Keşşâf, Beydâvî ve Râzî tefsirlerinden istifade etmesi Osmanlılar'ın temel kaynakları olan bu eserlerin medreselerde devamına vesile olmuştur.²⁶ Bu eserin bir diğer özelliği de Anadolu'da Sadreddin Konevî (ö. 672/1274) ile devam eden Muhyiddin Arabî (ö. 637/1240)'nin tasavvufî-felsefî ekolünün Osmanlılar'da devamını sağlamış olmasıdır.²⁷

Daha çok haşiye çalışmalarıyla dikkat çeken Osmanlı'nın bu alandaki eserlerinden bir kaçıyla ilgili şu isimler zikredilebilir. Seyid Ahmed Kırımî (ö. 878/1474) Fatih devri ulemasındandır. Beydâvî tefsirine dair bir haşiye yazmıştır.²⁸ Molla Hüsrev'in (ö. 884/1480) de Envârü't-Tenzîl üzerine haşiyesi²⁹ vardır.³⁰

²³ Kılıç, Mustafa, *İbn Kemal Hayatı Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu*, (Doktora Tezi), Erzurum, 1981, s. 95.

²⁴ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri yay., Ankara, 1955, I-II, 394.

²⁵ Bilmen, *a.g.e.*, I-II, 410, 411.

²⁶ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürani ve Tefsiri*, s. 142-144.

²⁷ Şehidoğlu, Recep, *Molla Fenari ve Tefsir Metodu*, (Doktora Tezi), Ankara, 1992, s. 55.

²⁸ Haşiyenin ismi "مصباح التعديل في كشف انوار التنزيل" olup ayrıntılı bilgi için bk., Bilmen, *a.g.e.*, I-II, 424.

²⁹ Haşiyenin ismi "حاشيئى بيبضاوي" olup ayrıntılı bilgi için bk. Bilmen, *a.g.e.*, I-II, 428.

³⁰ Yıldız, *a.g.e.*, s. 142-144.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme döneminde yazılan tefsirler incelendiğinde Anadolu'da üç ayrı ekolün hüküm sürdüğü görülür. Birincisi Sadreddin Konevî ile başlayan Muhyiddin b. Arabî'nin tasavvufi-işâri tefsir ekolüdür. Kemalüddin Kâşânî, Kutbuddin İznîkî ve Molla Fenârî'nin bu alandaki çalışmalarıyla devam eden bu ekol, Anadolu'daki tasavvufi hareketin canlı tutulmasında önemli rol oynamıştır. İznîk Medreselerinde görev yapan ilk müderris Davud Kayserî (ö. 751/1351), Füsûs'ül-Hikem şerhiyle uzun yıllar Anadolu tasavvuf hareketinde etkili olmuştur. İkincisi Cemalüddin Aksarayî, Sa'duddin Teftazânî, Seyyid Şerif Cürcânî, Alaaddin Musaannifek, Seyyid Ahmed Kırımî ve Molla Hüsrev'in temsil ettiği ekoldür. Keşşâf ve Envâru't-Tenzîl adlı tefsirler üzerindeki şerh ve haşiyelerle Osmanlı tefsir hareketinde etkili olan bu ekol, Taftazânî ve Cürcânî'nin Anadolu'ya gelişi ve ilmî çevrelerle yakın teması sonucu, şerh ve haşiyeye türü eserlerin gelişmesinde yardımcı olmuştur. Üçüncü ekol ise Şihabüddin Sivasî (ö. 779/1378), Alaaddin Semerkandî (ö. 860/1456), Aydınlı Hacı Ali Paşa (ö. 878/1423) ve Molla Gürânî (ö. 893/1488) ile gelişen ekoldür.³¹

Molla Gürânî'nin Gayetü'l-Emânî tefsiri kendinden sonra yazılan tefsirleri geniş çapta etkileyecek bir tefsir olmasa da tamamen dikkatlerden uzak kalmış bir tefsir değildir. Varlığı bilinerek müracaata layık nitelikte görülmüştür.³² Tefsirinde Zemahşerî ve Beydâvî'yi yer yer tenkit etmesi onun birçok ilme olan vukufiyetini göstermektedir.³³

Nimetullah Nahcivanî (ö. 919/1514)'nin tasavvufî bir üslûpla yazdığı eseri iki cilttir.³⁴

İbn Kemal Paşa (ö. 940/1534) ise eserlerinin sayısı ve muhtevası bakımından Osmanlı âlimleri arasında önemli bir yere sahiptir. Ancak Fatiha ile başlayan tefsiri tamamlanamamıştır.³⁵ Tefsirin tamamlanamamış olması, Zemahşerî ve Beydâvî gibi iki büyük müfessiri kaynak edindiği halde tenkit etmesi, kendisinden hemen sonra talebesi

³¹ Yıldız, "Osmanlı Tefsir Hareketine Toplu Bakış", II, 7.

³² Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürani ve Tefsiri*, s. 318-320.

³³ Altun, Abdulcebar, *Şeyhülislam Molla Gürani, Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1996, s. 157.

³⁴ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I-II, 450.

³⁵ Bilmen, *a.g.e.*, I-II, 459; Kılıç, Mustafa, *İbn Kemal Hayatı Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu*, (Doktora Tezi), Erzurum, 1981, s. 114.

olan Ebussuûd Efendi'nin eserinin ortaya çıkması gibi sebeplerle müfessir İbn Kemal Paşa umulan şöhrete kavuşamamıştır.³⁶

On altıncı asrın ikinci yarısındaki dinî eserlerde Ebussuûd Efendi (ö. 981/1574)'nin *İrşâdü'l-Aklis's-Selim ilâ Mezâye'l-Kitabi'l-Kerim* isimli Kur'an-ı Kerim tefsiri başta gelmektedir.³⁷ Ebussuûd Efendi, Osmanlı Türkleri arasında yetişen sayılı müfessirlerden biridir. Kanunî Sultan Süleyman adına telif ettiği bu tefsirle haklı bir şöhret kazanmıştır.³⁸ Bu tefsir onun şeyhülislamlık görevini gölgede bırakan ve ismini ebedileştiren bir eser olmuştur.³⁹ Bu sayede de Ebussuûd Efendi Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtişamlı devrine uygun bir şekilde, ilmin sembolü olan bir şahsiyet olarak temayüz etmiştir.⁴⁰

Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki tefsir faaliyetlerini genel çerçevede ele alan eserler yanında⁴¹ günümüzde belli müfessirleri konu edinen tez çalışmaları da yapılmıştır. Bu tez çalışmasına konu olan son dönem Osmanlı Müfessirlerinden bazıları şunlardır: Sivasî (ö. 779/1378),⁴² Molla Fenârî (ö. 834/1431),⁴³ Alaaddin Semerkandî (ö. 860/1456), Molla Gürânî (ö. 893/1488),⁴⁴ Nimetullah Nahcivanî (ö. 919/1514),⁴⁵ İbn Kemal

³⁶ Kılıç, *İbn Kemal Hayatı Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu*, s. 296.

³⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, ksm:2, III, 490.

³⁸ Aydemir, Abdullah, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara, 1991, s. 86.

³⁹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara, 1988, II, 331.

⁴⁰ Cerrahoğlu, *a.g.e.*, II, s. 351.

⁴¹ bk. Demir, Ziya, "*Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları (Kuruluştan X/XV. asrın sonuna kadar)*", Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006-2007; Abay, Muhammed, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri* (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1992; Sapanca, Cüneyt, *Osmanlı'da Tefsir Usûlü Çalışmaları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

⁴² bk. Dartma, Bahattin, *Şihabu'd-din es-Sivasî Uyunu't-Tefâsir li'l-Fudala'i's-Semasi'ndeki Metodu*, (Doktora Tezi), İstanbul, 1994; Güneş, Abdulkaki, *Şihabuddin es-Sivasî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1994.

⁴³ bk. Şehidoğlu, Recep, *Molla Fenârî ve Tefsir Metodu*, (Doktora Tezi), Ankara, 1992; Çiçek, Mehmet, *Molla Fenârî ve Fazlu'r-Rahman'ın Kur'an'a Yaklaşımları*, (Doktora Tezi) İstanbul, 2009; Tuncer, Mustafa, *Molla Fenârî ve Fatıha Süresi Tefsiri*, (Yüksek lisans), Samsun, 1991; Boyalık, M. Taha, *Molla Fenari'nin Aynu'l-Ayan Adlı Tefsirinin Mukaddimesi (Tahlil ve Değerlendirme)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

⁴⁴ bk. Yıldız, Sakıp, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, Matbu Tez (Doçentlik), İstanbul, ts; Altun, Abdulcebbâr, "*Şeyhülislam Molla Gürani: Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*," (Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1996.

⁴⁵ bk. Kurt, Yaşar, *Nimetullah Nahcivanî ve Tasavvufî Tefsiri*, Samsun, 1998.

(ö. 949/1543),⁴⁶ Ebussuûd (ö. 981/1574),⁴⁷ Muhammed Bedreddin el-Münşi (ö. 1001/1593)⁴⁸, Vanî Mehmed Efendi (ö. 1096/1685)⁴⁹, İsmail Hakkı Bursevi (ö. 1137/1725),⁵⁰ Lütfullah Erzurûmî (ö. 1202/1788)⁵¹ ve Molla Halil Siirdî (ö. 1280/1864).⁵²

1.1.2. İsim ve Nesebi

Asıl adı Âlim Muhammed⁵³ b. Hamza olup daha ziyade, Müftizâde, Hacı Emirzâde⁵⁴ ve Âlim Mehmed Efendi gibi lakaplarla ve “üstad”, “allâme” ve “yed-i tûlâ” gibi sıfatlarla tanınmaktadır.⁵⁵ Aydın ilinin Güzelhisar⁵⁶ ilçesinden olduğu için kendisine “Güzelhisârî”⁵⁷ ve “Aydınî”⁵⁸ de denilmiştir. Biz ise incelememiz boyunca daha çok Muhammed b. Hamza Güzelhisârî ismini tercih ettik.

Muhammed b. Hamza Güzelhisârî'nin ailesi hakkında kaynaklarda kapsamlı bilgi bulunmamaktadır. Ancak müellife ait risâlelerin birinde babasının hocası Derviş

⁴⁶ bk. Kılıç, Mustafa, *İbn Kemal Hayatı Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu*, (Doktora Tezi), Erzurum, 1981.

⁴⁷ bk. Aydemir, Abdullah, *Büyük Türk Bilgini Şeyhulislam Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara, 1991.

⁴⁸ bk. Öztürk, Hayrettin, “*Muhammed Bedrüddin el-Münşî Hayat, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1993; Aydemir, Hikmet, “*Osmanlı Müelliflerinden Akhisarlı Muhammed İbn Bedrüddin el-Münşi ve Tefsirdeki Metodu*”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yay., Şırnak, 2001.

⁴⁹ bk. Pazarbaşı, Erdoğan, *Vanî Mehmed Efendi ve Araisü'l-Kur'an*, Van Belediye Başkanlığı yay., Van, 1997.

⁵⁰ bk. Namlı, Ali, *İsmail Hakkı Bursevî: Hayatı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı*, (Doktora Tezi), İstanbul, 2001.

⁵¹ bk. Ören, Halis, *Göğsügür Lütfullah Erzurûmî (ö.1202/1788) ve Ramizu't-Tahrir Adlı Tefsiri*, (Doktora Tezi), İstanbul, 1995.

⁵² bk. Pakiş, Ömer, “*Molla Halil es-Siirdî ve Tefsirdeki Metodu*”, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996.

⁵³ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 74b. Araştırmamızda kaynak olarak kullandığımız, Recep Cici'ye ait *Bir Osmanlı Fakihî Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri* adlı eserde Âlim Muhammed ismi de kullanılmıştır.

⁵⁴ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Meral yay., İstanbul, I, 262; Karabulut, Ali Rıza- Ahmet Turan, *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi*, Akabe yay., Kayseri, ts., IV, 2718; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I-II, 553.

⁵⁵ Cici, Recep, *Bir Osmanlı Fakihî Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risaleleri*, Emin yay., Bursa, 2006, s. 17.

⁵⁶ Güzelhisar hakkında bilgi için bk. Emecan, Feridun, “Aydın”, *DİA*, IV, 235-237.

⁵⁷ Bağdâdî, İsmâil, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1955, II, 265; Brockelmann, *GAL, Supplementband*, Brill, Leiden, 1938, II, 648.

⁵⁸ Kehhâle, Ömer Rıza, *Mû'cemu'l-Müellifîn*, Beyrut, 1957, X, 271.

Efendi'den bahsetmektedir.⁵⁹ Bu da bize müellifin ilim geleneği bulunan bir aileye mensup olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca incelediğimiz eserin de müellifin oğlu tarafından istinsah edilmiş olması müellifin ailesinin tam bir ilim ailesi olduğunu gösterir.

Bu durum eserin Âyete'l-Kürsî tefsiri kısmının sonunda bulunan ferağ kaydı bölümünde "Babam, hocam, Ebû Muhammed Âlim Muhammed Güzelhisârî"⁶⁰ şeklinde müstensihâye ait düşülen nottan anlaşılmaktadır. Bu bilgilerin dışında ailesi hakkında başka bir bilgiye rastlamadık.

1.1.3. Doğum Yeri ve Tarihi

Aydın Güzelhisarlı⁶¹ olan Muhammed b. Hamza Güzelhisârî'nin doğum tarihi ile ilgili bilgi kaynaklarda bulunmamaktadır.

1.1.4. Hocaları ve Öğrencileri

İncelediğimiz kaynaklarda müellifin hocaları hakkında da bilgi bulunmamaktadır. Yalnız bir kaynakta "tahsilinin tamamını Osmanlı medreselerinde ve başta babası olmak üzere bir çok hocada yaptığı özellikle Temel İslam Bilimleri'nde iyi bir eğitim alıp hizmet hayatına başladığı söylenebilir"⁶² şeklinde bir ifade geçmektedir.

Yukarıda belirtilen müderrislik görevinden yola çıkılarak sayı belirtilememekle beraber, pekçok talebesi olduğu sonucu çıkartılabilir.⁶³ Bunun yanında Ezharu't-Tenzîl adlı eserin incelediğimiz nüshasının,⁶⁴ Âyete'l-Kürsî tefsiri kısmının sonunda "Babam, hocam, Ebû Muhammed Âlim Muhammed Güzelhisârî"⁶⁵ şeklinde düşülen nottan oğlunun da talebeleri arasında olduğu ve oğlunun Ezhâru't-Tenzîl tefsirini yazarak farklı bir nüsha oluşturduğu sonucunu çıkartmaktayız.

⁵⁹ Cici, *Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risaleleri*, s. 18.

⁶⁰ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 74b.

⁶¹ Cici, *a.g.e.*, s. 17.

⁶² Cici, *a.g.e.*, s. 18.

⁶³ Cici, *a.g.e.*, s. 20.

⁶⁴ Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, nr. 612.

⁶⁵ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 74b.

1.1.5. İlmî Kişiliği

Âlim Muhammed'in tahsilini nerede ve kimlerle yaptığı kesin olarak bilinmemekle birlikte öğrenimini Osmanlı medreselerinde yaptığı, başta babası⁶⁶ olmak üzere pek çok hocadan eğitim aldıktan sonra hizmet hayatına başladığı söylenebilir. “Dini ilimlerin çoğunda özellikle fıkıh ilminde ihtisas sahibi bir zat,”⁶⁷ “müteffennin bir fazılı”⁶⁸ gibi nitelermeler, onun ilmî kişiliğiyle ilgili olarak düşülen notlardandır. Hakkında kullanılan “allame, üstad, fakih mütekellim, müfessir, muhaddis” gibi sıfatlar ve eserlerinde geçen ifadeler de onun ilmî derinliğine dair kanaatleri desteklemektedir. Güzelhisârî, derin bilgisini bir ilim adamının ilmî şahsiyetinin ayrılmaz parçası olan tevâzu⁶⁹ ile de taçlandırmıştır.

Müellife ait fıkıh risâlelerini inceleyen Recep Cici, bu risâlelerde müderrislik görevi ve mütevâzî kişiliği hakkında şu tespitlerde bulunmuştur:

“Resmî ya da fahrî olarak müderrislik yaptığı ve bir çok talebesi olduğu, hatta Sofya nüshasının müstensihî Yûsuf el-Lehîf'in de onun öğrencileri arasında yer aldığı ifade edilebilir. Zira o, bu görevi de emsallerinden geri kalmayacak kadar iyi yapabilecek bir birikime sahip bir Osmanlı âlimidir. Bazı risâlelerin kenar haşiyesinde onun, ikinci Birgivî şeklinde nitelendirilmesi de bunu gösterir. Kuşkusuz bu nitelme, Birgivi gibi nasslara önem verip bid'at ve hurafelere tepki göstermesiyle sınırlı olmamalıdır. Çünkü Birgivi (ö. 981/1573), başta telif ettiği eserleri olmak üzere bir çok yönden Osmanlı'da önemli konuma sahip bir şahsiyettir.

Anadolu şehirlerinden birinde müftülük yapmasının yanı sıra müderrislik yaptığı da anlaşılan Âlim Muhammed, bir İslam âlimi ve din hizmeti sunan müftü için önemli özelliklerden biri olan tevazuu da temsil etmektedir. Bunun örneklerini risâlelerinde değerlendirme yaptığı, görüş beyan ettiği ve ferağ kaydı düştüğü bölümlerde kullandığı ifadelerde görmek mümkündür. Nitekim her risâlenin metin içinde yer alan *yekûlü'l-'abdu'd-da'if / Âciz kul der ki* ifadesi ve metin sonunda/ferağ kaydı kısmında, yaygın

⁶⁶ Risalelerinin birinde babasının hocası Derviş Efendi'den bahsetmesi babasının da ilim sahibi olduğunu göstermektedir. bk. Cici, *Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risaleleri*, s. 18.

⁶⁷ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, s. 262.

⁶⁸ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I-II, 553.

⁶⁹ Cici, *a.g.e.*, s. 26.

olarak kullanılan *el-hakîr* ve *el-fakîr* sıfatlarından başka *el-'abdu'l-fakîr*, *el-'abdu'z-zelîl*, *el-'abdu'd-daîf*, *el-'abdu'l-'asî* ve *'l-müzribü'l-kâsiyyü'l-fakîr ilâ afvi rabbihi*, *ed'afü 'ibadi'l-lâh*, *ahvecu 'ibâdillâh*, *kebîru'l-cürum kesîru't-taksîr*, *el-mu'terif bi'l-'acz ve'l-fütûr* gibi tabirlerin sıkça yazılması bu tespiti teyit etmektedir.”⁷⁰

Recep Cici'nin fıkıh risâlelerini incelemesi sonucu yaptığı tespitlerden Birgivî (ö. 981/1573) ile kıyaslanması ile ilmî açıdan ne kadar önde olduğunu, bununla birlikte eserlerinde kendi ile alakalı düştüğü notlardan ne kadar mütevâzı bir kişiliğe sahip olduğu görülmektedir.

1.1.6. Üstlendiği Görevler

Uzun süre Aydın Müftülüğü yaptığı kaydedilen⁷¹ müellifin, bunun dışında yaptığı görevler hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak fıkha dair risâlelerinde bulunan “talebelerimle bulduğum gençlik yıllarımda” ifadesi onun müderrislik görevinde bulunduğu dair ipuçları vermektedir.⁷²

1.1.7. Mezhebi

Muhammed b. Hamza Güzelhisârî, Osmanlı Hanefî fıkıhçısı⁷³ ve müfessir tanımlamalarıyla kayıtlarda geçmektedir.⁷⁴ Müellif, özellikle yazmış olduğu fıkıh risâlelerinde benimsemiş olduğu Hanefî Mezhebi başta olmak üzere Şafîî, Malikî, Hanbelî gibi ameli; Ehl-i Sünnet ve mutezile gibi itikadî mezheplerin görüşlerine yer vermiştir.⁷⁵ İncelediğimiz eserde de Eşârî ve Maturidî isimlerine yer verilerek her iki ekolün görüşleri sıralanmıştır.

⁷⁰ Cici, *Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risaleleri*, s. 20.

⁷¹ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, s. 262.

⁷² Cici, *a.g.e.*, s.19.

⁷³ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 265.

⁷⁴ Kehhâle, *Mû'cemu'l-Müellifîn*, X, 271; Karabulut, Ali Rıza- Ahmet Turan, *İslam Kültür Tarihi*, IV, 2718.

⁷⁵ Cici, *a.g.e.*, s. 165.

1.1.8. Ölümü

Biyografi kaynaklarında müfessirin ölüm tarihi 1010/1601,⁷⁶ 1121/1709,⁷⁷ 1204/1789⁷⁸ olarak kaydedilmiş olsa da fıkıh risâleleri ve diğer eserleri hakkında yapılan çalışmalarda incelenen risâle tarihleri sonucu vefat yılının “1116/1704”⁷⁹ ya da “1118/1706” olmak üzere sonraki tarihler,⁸⁰ “1122/1710”⁸¹ gibi farklı tespitler yapılmıştır. Ezhârü't-Tenzîl adlı eserin incelediğimiz nüshasında⁸² herhangi bir tarih not olarak düşülmemiştir.

1.2. Eserleri

İncelemekte olduğumuz eserin müellifi âlim, üstad, allâme gibi lakaplarla tanınan Muhammed b. Hamza Güzelhisârî, belki de müftü olmasının doğal bir sonucu olarak başta fıkıh olmak üzere pek çok alanda eser telif etmiştir.

1.2.1. Tefsire Ait Eserleri

Müellifin yaşadığı dönemde tefsir derslerinin eğitimin sonlarına doğru verilmesi o dönemde tefsire verilen önemi gözler önüne sermektedir. Buna bağlı olarak Muhammed b. Hamza Ezhârü't-Tenzîl adlı eser başta olmak üzere tefsire dair bir çok risâle kaleme almıştır. Onun tefsire ait eserleri şunlardır:

Ezhârü't-Tenzîl,⁸³ Telhîsu Ezhârî't-Tenzîl,⁸⁴ Tefsîru'l-Kalakıl, Tefsîru Sûreti'l-İhlâs, Tefsîru Sûreti'l-Felak, Tefsîru/Şerhu De'avâti'l-Furkâniyye,⁸⁵ Risâle fî Kavlihî Teâla Femen Ya'mel Miskâle Zerretin, Risâle fî Mahzûfâti'l-Kur'ân.⁸⁶

⁷⁶ Kehhâle, *Mücemu'l-Müellifin*, X, 271; Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifin*, II, 265.

⁷⁷ Karabulut, *İslam Kültür Tarihi*, IV, 2718.

⁷⁸ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I-II, 553; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, s. 262.

⁷⁹ Mollaibrahimoğlu, Süleyman, *Süleymaniye Kütüphanesinde Bulunan Yazma Tefsirler (Metod ve Kaynakları)*, Süleymaniye Vakfı yay., İstanbul, 2002, s. 428.

⁸⁰ Cici, *Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risaleleri*, s. 21.

⁸¹ Kaya, Süleyman, “17. Yüzyıl Sonlarında Muhaliif Bir Metin: Muhammed b. Hamza el-Aydîni'nin Bey'u'l-İne Risalesi”, *Dîvan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, Bilim ve Sanat Vakfı yay., İstanbul, (2009/1), sayı:26, XIV, 99.

⁸² Beyazıt Devlet Ktp, nr. 612.

⁸³ Kehhâle, *a.g.e.*, X, 271; Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 265; Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s. 262; Bilmen, *a.g.e.*, I-II, 553, Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, s. 169; Mollaibrahimoğlu, *a.g.e.*, s. 427-431. Eserin

Müellifin tefsire dair eserlerinin yanısıra müftülük görevinin doğal bir yansıması olarak fıkha dair çok sayıda risâleleri bulunmaktadır. İslami ilimlerin neredeyse her alanında eserleri bulunan Muhammed Hamza Güzelhisârî'nin hadis, kelim, tasavvuf gibi alanlardaki eserleri şunlardır:

1.2.2. Hadise Ait Eserleri

Temel İslam Bilimleri'nde köklü birikimi bulunan müellifin tefsire dair eserleri yanında hadise dair eserleri de dikkat çekicidir.

El-Ehâdisu'l-Mevdûa, Risâle fî Şerhi's-Salât 'ale'n-Nebî, Risâle fî Hadîs Men Ğadibe adlı eserleridir⁸⁷.

1.2.3. Kelama Ait Eserleri

Âlim Muhammed Ezhârû't-Tenzîl adlı eserinde kelimî konuların tefsirine geniş yer vermiştir. Bunun yanında kelim konularını içeren risâleleri de bulunmaktadır. Bunlar:

Risâle fî Tecdîdi'l-Îmân, Risâle fî'l-Îmân ve'l-İslâm, Risâle me'l-Îmân ve me'l-İslâm, Risâle-i Akaid adlı risâleleridir⁸⁸.

1.2.4. Fıkha Ait Eserleri

Muhammed b. Hamza'nın özellikle Temel İslam Bilimleri alanında görülen bir çok eseri arasında çalışmalarının daha çok fıkıh sahasında yoğunlaştığını görmekteyiz.⁸⁹ Onun fıkıhla ilgili eserleri risâlelerden oluşmaktadır. Fıkıh risâlelerinin konuları ana

yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Aşır Efendi, nr.4, v.1-79; Hacı Mahmud Efendi, nr.140, vr. 1-219; Esad Efendi, nr.3643, vr.1-36; Beyazıt Devlet Ktp., nr. 612, vr.1-132.

⁸⁴ Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, nr. 249, vr. 1b-52b.

⁸⁵ Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, s. 169.

⁸⁶ Cici, *Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri*, s. 28.

⁸⁷ Cici, *a.g.e.*, s. 22, 24.

⁸⁸ Cici, *a.g.e.*, s. 28.

⁸⁹ Cici, *a.g.e.*, s. 28.

başlıklar halinde usûl (6), ibadetler⁹⁰ (32) , şahıs ve aile (6), borçlar (6), miras (2), ceza (1), devletler hukuku (1) ve muhtelif (12) şeklinde sıralanabilir.⁹¹

1.2.5. Tasavvufa Ait Eserleri

Müellifin tasavvuf alanındaki eserleri Zübdetü'l-Mecâlis, Şerhu Esmâillahi'l-Hüsna ve Risâle fî'l-Mev'izât ve't-Tasavvuf'tur⁹².

Güzelhisârî'nin bahsetmiş olduğumuz alanların dışında Arap dili, mantık ve aruz gibi alanlarda da az sayıda da olsa risâleleri bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

Arap Dili'ne ait, Risâle fî Tasarrufâti Ehli'l-Lüğa isimli eseri, mantık alanına ait Hâşiyetü Hacı Emirzâde ale't-Tezhîb, aruz alanında yaptığı çalışmanın adı ise Risâle fî 'İlmi'l-Arûz'dur⁹³.

⁹⁰ İbadet alanına ait konular, temizlik, namaz, oruç, zekat, kurban, keffaret ve helaller-haramlar olmak üzere yedi başlık olarak sıralanabilir.

⁹¹ Fıkha dair risaleleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cici, *Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri*, s. 186-187.

⁹² Cici, *a.g.e.*, s. 29.

⁹³ Cici, *a.g.e.*, s. 29.

BÖLÜM 2: MUHAMMED B. HAMZA GÜZELHİSÂRÎ'NİN "EZHÂRU'T-TENZİL" ADLI TEFSİRİNİN TANITIMI

2.1. Tefsirin Tanıtımı

İnceleme konusu yaptığımız Ezhâru't-Tenzîl adlı eserin Beyazıt ve Süleymaniye Kütüphaneleri'nde aynı isimle kayıtlı beş farklı tefsir nüshası bulunmaktadır.

Ezhâru't-Tenzîl'e ait ilk nüsha Beyazıt Devlet Kütüphanesi 612 numarada kayıtlı olan ve 133 varaktan oluşan nüshadır. Süleymaniye Aşır Efendi Kütüphanesinde 4 numaralı nüshada Ezhâru't-Tenzîl adıyla 79 varaktan oluşan bir nüsha daha bulunmaktadır. Beyazıt Devlet Kütüphanesi 249 numarada bulunan bir başka nüsha ise 54 varaktan oluşmaktadır ve bu eserin ismi de "Telhîsu Ezhâri't-Tenzîl" olarak geçmektedir. Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi Kütüphanesi 140 numarada kayıtlı bulunan Ezhâru't-Tenzîl, eserin diğer bir yazma nüshasıdır. Esere dair son bir nüsha da Süleymaniye Esad Efendi Kütüphanesi 3643 numara ile kayıtlıdır. Bu nüsha da 36 varaktan oluşmaktadır.

Araştırmamız süresince esas aldığımız nüsha, diğer benzer nüshalar arasında içeriği en kapsamlı olan Beyazıt Devlet Kütüphanesi 612 numarada kayıtlı olan ve 133 varaktan oluşan nüshadır. Verilen tüm bilgiler bu nüshaya aittir. Diğer nüshalar ve içerikleri ile ilgili ayrıntılı bilgiye araştırmamızın ilerleyen kısımlarında yer verilecektir.

Nüshanın başında hangi âyetlerin tefsir edileceğine dair özet bir bilgi bulunmaktadır. Baştaki⁹⁴ "الصف الأول من أزهار التنزيل" ifadesinden sonra bölümün tercümesi şu şekildedir:

Fatiha Sûresi'nin tamamı, sonra Bakara Sûresi başından " وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ " (Bakara, 2/ 1-5) kısmına kadar. Sonra " وَاللَّهُمَّ إِلَهَ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ " dan " لَقَوْمٍ يَعْقِلُونَ " (Bakara, 2/ 163-164) kısmına kadar, sonra Âyete'l-Kürsi tefsiri (Bakara, 2/ 255) sonra " لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ " (Bakara, 2/ 284-286) den sûrenin sonuna kadar, sonra " شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ " dan " إِنَّ " " قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ " dan " الْدِّينِ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامِ " (Âl-i İmran, 3/18-19) kısmına kadar,

⁹⁴ "الصف الأول" ifadesinden eserin bir bölümünün daha olduğu anlaşılmaktadır. Ancak diğer nüshaları incelediğimizde bu iki bölümün içerik olarak birbirinden farklı olduğunu tespit ettik. Bu nüshalar ve içerikleri hakkında ilerleyen bölümlerde bilgi verilecektir.

"حَسْبُنَا اللَّهُ" dan "وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا" (Âl-i İmran, 3/ 26-27) a kadar, "فَأَنْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمَسْسَهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ" (Âl-i İmran, 3/ 169-173), "وَنِعْمَ الْوَكِيلُ" (Âl-i İmran, 3/174) kısmına kadar, sonra "لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ" (Âl-i İmran, 3/174) kısmına kadar, sonra "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ" (Tevbe, 9/ 128-129) den sûrenin sonuna kadar, daha sonra da "وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ" (Haşr, 59/18-24) dan sûrenin sonuna kadar, daha sonra da İhlas Sûresi ve Muavvizeteyn Sûreleri tefsir edilmiştir.”

2.1.1. Tefsirin İsmi

Gerek kaynakların ittifak ettiği,⁹⁵ gerek müellifin bizzat esere verdiği isim *Ezhâru't-Tenzîl*'dir.⁹⁶

2.1.2. Eserin Müellife Nisbeti

İncelemekte olduğumuz Ezhâru't-Tenzîl adlı tefsir Hatib el-Bağdadî'nin *Hediyyetü'l-Ârifîn*⁹⁷, Ömer Rıza Kehhâle'nin *Mücemu'l-Müellifîn*⁹⁸, Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*⁹⁹, Ömer Nasûhi Bilmen'in *Büyük Tefsir Tarihi*¹⁰⁰i, Süleyman Mollaibrahimoğlu'nun *Süleymaniye Kütüphanesinde Bulunan Yazma Tefsirler (Metod ve Kaynakları)*¹⁰¹, Recep Cici'nin *Bir Osmanlı Fakihî Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri*¹⁰², Muhammed Abay'ın, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*¹⁰³ adlı eserlerinde Muhammed b. Hamza Güzelhisâri'ye nisbet edilmektedir. Ayrıca eserin yazma nüshalarının bulunduğu Süleymaniye Aşır Efendi¹⁰⁴, Hacı Mahmud Efendi¹⁰⁵,

⁹⁵ bk. Kehhâle, *Mücemu'l-Müellifîn*, s. 271; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 265; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, s. 262; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I-II, 553; Mollaibrahimoğlu, *Süleymaniye Kütüphanesinde Bulunan Yazma Tefsirler*, s. 427-431, Cici, *Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri*, s. 17.

⁹⁶ Güzelhisâri, *Ezhâru't-Tenzîl*, 1b, 109a.

⁹⁷ Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 265.

⁹⁸ Kehhâle, *a.g.e.*, X, 271.

⁹⁹ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s. 262.

¹⁰⁰ Bilmen, *a.g.e.*, I-II, 553.

¹⁰¹ Mollaibrahimoğlu, *a.g.e.*, s. 427-431.

¹⁰² Cici, *a.g.e.*, s.17.

¹⁰³ Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, s. 169.

¹⁰⁴ Süleymaniye Ktp., Aşır Efendi, nr.4.

¹⁰⁵ Hacı Mahmud Efendi, nr.140.

Esad Efendi¹⁰⁶ ve Beyazıt Devlet Kütüphanesinde¹⁰⁷ de eserin müellifinin ismi Muhammed b. Hamza Güzelhisârî olarak geçmektedir.

2.1.3. Tefsirin Bulunduğu Kütüphane Adı ve Yeri

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü.

2.1.4. Kayıt Numarası

Sınıflama: 297.212=927

Demirbaş: B 612

2.1.5. Cildi

Tefsir tek ciltten meydana gelen el yazması bir eserdir. Cildi kahverengi kumaşla kaplanmıştır. Her hangi bir süsleme görülmemektedir. Eser sağlam bir yapıdadır.

2.1.6. Kağıt Özellikleri

İncelediğimiz eserin kağıdı ahar gibi özel bir işleme tabi tutulmamıştır. Kitap sayfalarında herhangi bir yırtık ve eksiğe rastlanmamıştır. Ancak sayfa başlarında yazı kısmına kadar su lekesine rastlanmıştır. Bu görüntü kitaba su döküldüğü izlenimini vermektedir. Bu durum metne zarar vermiş, yazının ilk satırlarında mürekkebin dağılmasına neden olmuştur. Netice olarak incelediğimiz eser, bazı sayfaların ilk satırlarının okunmasında zorluk oluşturan bir zarar görmüştür.

2.1.7. Ebadı

Eserin ebatı 217x147 (141x67) mm'dir.

2.1.8. Hattı

Eser nesih hattı ile yazılmış olup noktalar ihmal edilmemiştir. Metinde genel olarak hareke bulunmamaktadır. Nadir de olsa bazı kısımlarda harekeleme yapılmıştır. Hat

¹⁰⁶ Esad Efendi, nr. 3643.

¹⁰⁷ Beyazıt Devlet Ktp., nr. 612.

etrafında herhangi bir çerçeve bulunmamaktadır. Yalnız bölüm sonlarında özellikle “م: mîm” harfi kullanılmıştır.

2.1.9. Mürekkebi

İncelediğimiz Ezhâru't-Tenzîl adlı eserin mürekkebi siyah renkte olmakla birlikte kırmızı mürekkeple belirtilen yada süslenen kısımlar da vardır. Kırmızı renkler genellikle konu başı ve sonunda kullanılmıştır. Ayrıca genel olarak âyetlerin altı kırmızı mürekkeple çizilip bazı âyetler de tamamen kırmızı yazılarak tefsir kısmından ayırılarak fark edilmesi sağlanmıştır. Bununla birlikte "حاصل كلام" ¹⁰⁸ gibi ifadeler ve birbiri ardına gelen kısımları ayıran "الأول / الثاني" ¹⁰⁹ gibi rakamsal kelimeler, aynı sayfada tekrar eden "في" gibi harfi cerler¹¹⁰ de kırmızı ile yazılmıştır. Kısaca kırmızı mürekkep kullanımında belli başlı kelimelerin seçilmesinden ziyade, tefsirin kolay okunup anlaşılmasının amaçlandığı görülmektedir.

2.1.10. Varak Sayısı

Tez çalışmamıza esas kabul ettiğimiz Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin 612 numaralı nüshasının tamamı 133 varaktır.

2.1.11. Satır ve Sütun Sayısı

Tefsirin bölüm başlarındaki ve sonlarındaki sayfalar hariç arada bulunan sayfalar 19 satırdan oluşmaktadır.

Tefsirdeki her bir sayfa tek bir sütundan oluşmaktadır. Ancak sütunların etrafındaki boşluklarda yer yer şerhler bulunmaktadır.

2.1.12. Tefsirin Muhtevası

İncelemekte olduğumuz Ezhâru't-Tenzîl adlı tefsir Kur'an-ı Kerim'deki sûrelerin tamamını içeren bir eser değildir. Mushaf sıralamasına göre seçilerek bazı sûre yada

¹⁰⁸ Örnek olarak bk. Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 41a.

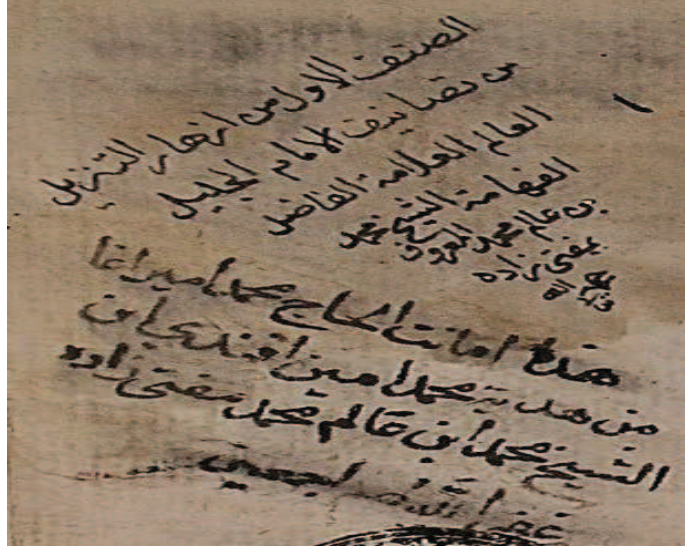
¹⁰⁹ Örnek olarak bk. Güzelhisârî, *a.g.e.*, 38b, 39a.

¹¹⁰ Örnek olarak bk. Güzelhisârî, *a.g.e.*, 40b.

âyetlerin tefsirine yer verilen bir eserdir. İlk varak içindekiler bölümü niteliğinde olup bu sayfada tefsir edilecek âyetlere dair özet bilgi bulunmaktadır. Sonrasında sırasıyla;

1. 30. varağa kadar Fatiha Sûresi tefsiri,
2. 30. varaktan 54. varağa kadar Bakara Sûresi 1-5. âyetlerin tefsiri,
3. 54. varaktan 63. varağa kadar Bakara Sûresi 163-164. âyetlerin tefsiri,
4. 63. varaktan 74. varağa kadar Bakara Sûresi 255. âyetin tefsiri ele alınmaktadır. Ayrıca Âyete'l-Kürsi tefsirinin sonunda 75. varak dahil olmak üzere iki varak uzunluğunda ferağ kaydı bulunmaktadır.
5. 76^a varak numarası ile Bakara Sûresi 284. âyetin tefsiri başlamaktadır. Bu kısım 80. varağa kadar devam etmektedir.
6. 80 ve 81. varakta Bakara Sûresi 285 ve 286. âyetlerin tefsiri,
7. 81. varaktan 86^a varak numarasına kadar Âl-i İmran Sûresi 18 ve 19. âyetlerin tefsiri,
8. 86^a varak numarasından 89. varağa kadar Âl-i İmran Sûresi 26 ve 27. âyetlerin tefsiri,
9. 89. varaktan 95. varağa kadar Âl-i İmran Sûresi 169-174. âyetlerin tefsiri,
10. 95. varaktan 97. varağa kadar Tevbe Sûresi 128. âyetin tefsiri,
11. 97. varaktan 108. varağa kadar Haşr Sûresi 18-24. âyetlerin tefsiri,
12. 108. varaktan 117. varağa kadar İhlas Sûresi tefsiri,
13. 117. varaktan 121. varağa kadar Felak Sûresi tefsiri,
14. 121. varaktan sonuna kadar da yani 133. varağa kadar Nas Sûresi tefsiri yer almaktadır.

2.1.13. İstinsah Kaydı¹¹¹

Fotoğraf 1. Kitabın Sol Tarafta Bulunan İlk Sayfası

2.1.14. Müstensihî¹¹²

İncelediğimiz eserin Âyete'l-Kürsî tefsiri kısmının sonunda bulunan ferağ kaydı bölümünde “Babam, hocam, Ebû Muhammed Âlim Muhammed Güzelhisârî”¹¹³ şeklinde düşülen nottan müstensihînin Muhammed b. Hamza Güzelhisârî'nin oğlu olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.15. Ferağ Kaydı¹¹⁴

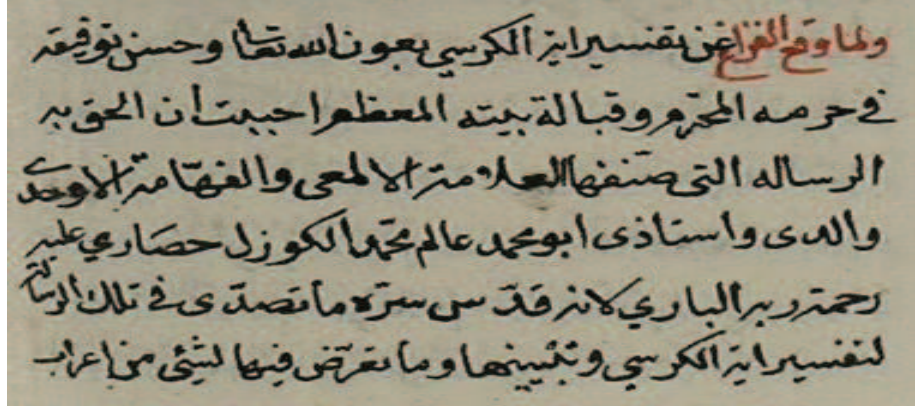
Kitabın ferağ kaydı bulunmamaktadır. Ancak eserin incelediğimiz nüshasının Âyete'l-Kürsî tefsiri sonunda eserin müstensihî tarafından yazılan bir ferağ kaydı bulunmaktadır.

¹¹¹ Müstensih (yazma eseri çoğaltan) in ismi, istinsah yeri ve tarihini ifade eder.

¹¹² Yazma eseri çoğaltan kişiyi ifade eder.

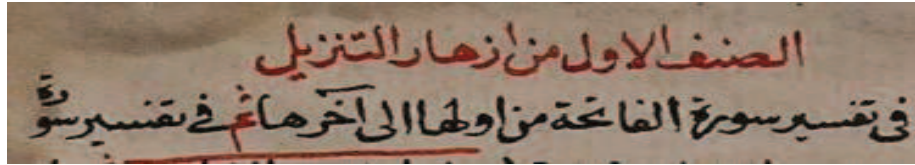
¹¹³ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 74b.

¹¹⁴ Kitabın bittiğini gösteren kısımdır.

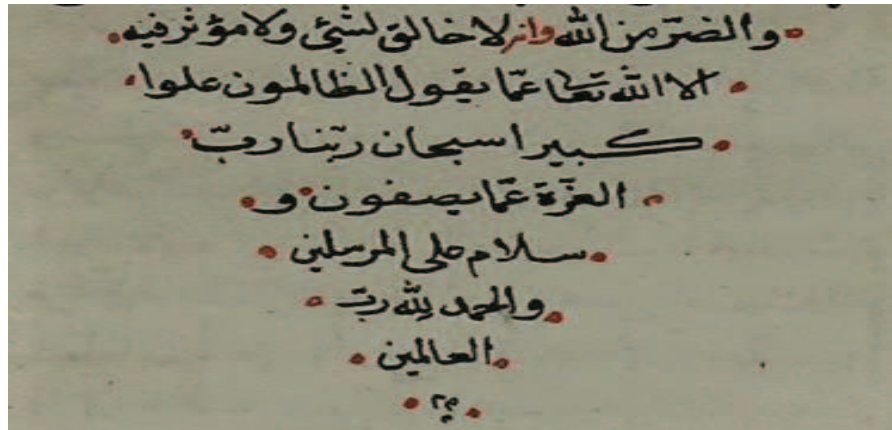
Fotoğraf 2. Varak no:74a Kitabın Âyete'l-Kürsî Tefsiri Kısımının Sonunda Bulunan Müstensih Tarafından Eklenen Kısımın Başı

2.1.16. Eserin Baş Kısmı

Fotoğraf 3. Varak no: 1^b Eserin Baş Kısmı

2.1.17. Eserin Son Kısmı

Fotoğraf 4. Varak no: 133^a Eserin Son Kısmı

2.1.18. Tefsirin Kaynakları

Müellif eserini yazarken tefsir ve hadis başta olmak üzere kıraat, fıkıh ve tasavvuf gibi pek çok alanda çok sayıda eserden faydalanmıştır. Bu eserlerden alıntılar yaparken de kendisine özgü bazı ifadeler kullanmıştır. Örneğin "رحمن" "رحيم" kelimelerinin izahında çeşitli kaynaklardan alıntılar yaparak açıklamalar yapan müfessir, "تلخيص", "تقرير الكلام", "الكلام", "تحقيق الكلام", "حاصل الكلام", "الكلام", gibi ifadelerle görüşler arasında bağlantılar kurmaktadır. Tüm görüşlerin ardından "قلنا" kelimesiyle kendi görüşünü de açıklarken "كما صرح به بيضاوي" diyerek kendi görüşünü de yine bir kaynağa dayandırması kaynak kullanırken nasıl bir yöntem kullandığı hakkında ipuçları vermesi açısından önemlidir. Kimi yerlerde de incelediğimiz eserin müellifi Muhammed b. Hamza Güzelhisârî, kaynak belirtmeden "قيل" ifadesini kullanarak da açıklamalar yapmaktadır.

Yararlandığı tefsir kaynaklarını çoğu kez zikreden Güzelhisârî bazen de alıntı yaptığı tefsirlerin ismini zikretmemiştir. Çalışmamız esnasında Bakara Sûresi'nin ilk âyetlerini tefsir ederken kullandığı cümlelerde adı dirayet tefsirleri arasında geçen Nesefî'nin "Medariku't-Tenzîl"nden yararlanmasına rağmen kaynak adı belirtmemesi dikkatimizi çekmiştir.

Güzelhisârî'nin yazmış olduğu eserde kullandığı kaynakları şu şekilde ele alabiliriz:

2.1.18.1. Filoloji ile İlgili

Müellif filolojik izahlarda, Sîbeveyh¹¹⁵ (ö. 180/796), Ebû Ali el-Farisi¹¹⁶ (ö. 375/985); Sekkaki¹¹⁷ *Miftâhu'l-Ulûm*'u (ö.626/1229), Seyyid Şerif Cürcanî (ö. 816/1413) *Mevakıf Haşiyesi*¹¹⁸ ve *Keşşaf Haşiyesi*¹¹⁹, Şihabuddin Hafaci¹²⁰ (1069/1659), Ebu'l-Beka¹²¹ (ö. 1095/1684) *Külliyat*'ını kaynak olarak kullanmıştır.

¹¹⁵ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 64b.

¹¹⁶ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 46a.

¹¹⁷ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 32b.

¹¹⁸ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 46b, 47b, 101b, 102a.

2.1.18.2. Kıraatle İlgili

Kıraat alanına dair izahlarda Kisâî¹²² (ö. 189/805), Ahfeş el Evsat¹²³ (ö. 215/830), İbnu'l-Cezerî¹²⁴ (ö. 603/1206)'nin *en-Neşr fi'l-Kıraâti'l-Aşr*¹²⁵ adlı eserlerden faydalanmıştır.

2.1.18.3. Tefsirle İlgili

Tefsire dayalı izahlarda ise, Dahhak¹²⁶ (ö. 105/723), Taberî¹²⁷ (ö. 310/923), İbn Hıbban (ö. 354/965), İbn Merdeveyh¹²⁸ (ö. 410/1020), Vahidî¹²⁹ (468/1076), Zemahşerî¹³⁰ (ö. 538/1143), Süheylî (ö. 581/ 1186), İmam Gazalî¹³¹ (ö. 505/1111), Beğavî¹³² (ö. 516/1122), Fahrettin Razi¹³³ (ö. 606/1230), Kâdı Beydâvî¹³⁴ (ö. 685/1286), Nesevî¹³⁵ (ö. 709/1310), Ebû Hayyân¹³⁶ (ö. 745/1344), Mesûd et-Taftâzânî (ö. 792/1390), Molla Hüsrev (ö. 885/1480)¹³⁷, Suyûtî¹³⁸ (ö. 911/1505), İbn Arabşah el-İsferâyînî (ö. 945/1538), Hüseyin et-Tîbî'nin¹³⁹, Şeyh

¹¹⁹ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 4a, 8b, 11a, 11b, 26b, 32b, 34a, 46a, 47a, 49b, 50b, 53a.

¹²⁰ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 8a, 11a, 29a, 46b.

¹²¹ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 23b.

¹²² Güzelhisârî, *a.g.e.*, 82b.

¹²³ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 59b, 64b.

¹²⁴ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 5b, 7a, 92b.

¹²⁵ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 5b, 7a.

¹²⁶ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 79b.

¹²⁷ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 68a.

¹²⁸ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 28b.

¹²⁹ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 36a.

¹³⁰ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 8a, 9b, 10b, 11b, 22b, 25a, 30a, 35b, 38b, 46a, 47a, 50a, 51a, 63b, 65a, 68b, 98b.

¹³¹ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 76b.

¹³² Güzelhisârî, *a.g.e.*, 79a, 81b, 86a, 87b.

¹³³ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 50a, 54a, 61a, 63b, 70b, 71a, 71b, 73a, 76a, 82b, 83a, 83b, 84b, 87b, 98b, 99a.

¹³⁴ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 3a, 3b, 12a, 14b, 15a, 47a, 51a, 90a, 105a.

¹³⁵ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 26a, 36a, 83b.

¹³⁶ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 38b, 43a, 56b, 60a.

¹³⁷ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 51a.

¹³⁸ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 102b.

¹³⁹ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 9b, 13b, 34a, 44b.

Muhammed Birgivi¹⁴⁰ (ö. 981/1573), Ebûsuud¹⁴¹ (ö. 982/1574) ve İbn Kemal¹⁴² (ö. 1468-1536)'den yararlanmışır.

2.1.18.4. Hadisle İlgili

Hadis alanında dair izahlarda, İbn Mace (ö. 273/887)'nin *Sünen*'i, İbn Hıbban (ö. 354/965),¹⁴³ Ebû Nuaym (ö. 430/1038)'in *Marife*'si, Deylemî (ö. 509/1115)'nin *Müsned*'i¹⁴⁴, Şemseddin Kirmanî (ö. 786/1384) *Sahih-i Buhari Şerhi* ve İbn Hacer Askalanî (ö. 852/1449)¹⁴⁵, den yararlanmışır.

2.1.18.5. Fıkıhla İlgili

Güzelhisârî, fıkıh alanını ilgilendiren değerlendirmelerinde, İbn Abdi'l-Berr¹⁴⁶ (ö. 777/1375) ve Kurtubî (ö. 671/1273)¹⁴⁷, ye atıflarda bulunmuşır.

2.1.18.6. Tasavvufla İlgili

Tasavvuf alanına dair izahlarda, Şeyh Ebû Tâlib Mekkî (ö. 396/1006)'nin *Kûtu'l-Kulûb*¹⁴⁸, unu kaynak olarak kullanmışır.

2.1.19. Tefsirin Diğer Yazma Nüshaları

Ezhâru't-Tenzîl'in Beyazıt ve Süleymaniye Kütüphaneleri'nde aynı isimle kayıtlı diğer dört farklı nüshasını kısaca şu şekilde ele alabiliriz:

2.1.19.1. Süleymaniye Aşır Efendi Kütüphanesi

Süleymaniye Aşır Efendi Kütüphanesinde 4 numaralı nüsha, Ezhâru't-Tenzîl adıyla 79 varaktan oluşan bir nüshadır. Kitabın başında Ezhâru't-Tenzîl yazısı karalanıp onun yerine ed-De'avâtü'l-Furkaniyye yazılmışır. Kitabın iç kısmının başında ise, içeriğe

¹⁴⁰ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 78b.

¹⁴¹ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 49b, 81b, 89b, 90a, 91b.

¹⁴² Güzelhisârî, *a.g.e.*, 11b, 25a, 39a.

¹⁴³ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 28b.

¹⁴⁴ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 47a.

¹⁴⁵ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 7a.

¹⁴⁶ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 93a.

¹⁴⁷ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 64a, 80b, 98b, 100b.

¹⁴⁸ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 36b.

dayalı bilgiler yer almaktadır. Müstensih, Kur'an'dan bazı sûre ve âyetleri tefsir ettikten sonra isminin Ezhâru't-Tenzîl olduğunu,

"من الصنف الثاني من ازهار التنزيل ما يتعلق بتفسير الدعوات الفرقانية / Ezhâru't-Tenzîl'in ikinci bölümünün Kur'an'daki dua âyetlerinin tefsiri" ibaresi ile belirtmiştir. Tefsirin içeriğinde Kur'an-ı Kerim'de yer alan Hz. Adem (as.), Hz. Nuh (as.) vb. peygamberlerin ve diğer salih insanların dualarına yer verilmektedir.

2.1.19.2. Beyazıt Devlet Kütüphanesi

Beyazıt Devlet Kütüphanesi 249 numaralı nüshada tefsirin ismi "Telhîsu Ezhârî't-Tenzîl" olarak geçmektedir. Bu nüshada da Ezhâru't-Tenzîl isimli tefsirin ikinci bölümünü oluşturduğu ifade edilen dua âyetlerinin tefsiri yer almaktadır. Anlaşıldığı üzere içerik olarak iki kısım birbirinden farklıdır. Bahsettiğimiz bu nüsha 54 varaktan oluşmaktadır.

2.1.19.3. Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi Kütüphanesi

Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi Kütüphanesi 140 numaralı nüshada Ezhâru't-Tenzîl adlı tefsirin içeriğini oluşturduğu belirtilen iki kısım birlikte bulunmaktadır. 219 varaktan oluşan bu nüsha 95. varaktan sonra ikinci kısım olan dua âyetleri tefsirine geçmektedir.

2.1.19.4. Süleymaniye Esad Efendi Kütüphanesi

Süleymaniye Esad Efendi Kütüphanesi 3643 numaralı nüshada da 36 varaktan oluşan dua âyetlerinin tefsir edildiği kısım bulunmaktadır. Bu nüsha, 64 varaktan oluşan bir kitap içerisinde bir bölüm olarak bulunmaktadır.

Ezhâru't-Tenzîl'in diğer yazma nüshalarının içeriğinde verilen bilgilerden anlaşıldığı gibi tefsir iki bölümden oluşmaktadır. Ancak iki bölüm de içerik olarak birbirinden çok farklıdır. Biz de araştırmamızda birinci bölümü en kapsamlı şekilde içerdiğinden dolayı Beyazıt Devlet Kütüphanesi 612 numarada kayıtlı nüshayı esas aldık.

BÖLÜM 3: EZHÂRU'T-TENZİL'İN METODU

Muhammed Güzelhisârî, Ezhâru't-Tenzîl isimli tefsirinin giriş kısmında öncelikle hangi âyetleri tefsir edeceğine dair bilgi vermektedir.

Tefsir etmek üzere genellikle Yüce Allah'ın birliğinin anlatıldığı itikadî konularla ilgili âyetler seçilmiştir. Nitekim müfessir, Bakara Sûresi 163. ve 164. âyetlerin tefsirinde zikredilen olaylarla ulûhiyetin delillerini tek tek saymıştır:

"وجه الإستدلال أن إحياء الأرض بالمطر فيه لآيات ودلالات على وجود الخالق الباري ووجوب ذاته وكمال

صفاته على وحدانية وانفراده بالألوهية"

“Yağmurla yeryüzünün diriltilmesinde âyetler vardır ve bu her şeyi örneksiz bir şekilde çeşit çeşit yaratan Allah'ın mevcudiyetine, zatının varlığına, sıfatlarının kemaline, bir tek ilah oluşuna delildir” ifadesi de buna bir örnek teşkil etmektedir.

Tefsir, mushafın tertibine uygun devam etmiştir. Müfessir, tefsirde âyet ve hadislerle açıklamalar yapmayı öncelikle. Ayrıca eserde; lügat, sarf ve nahve dayalı geniş izahlar da dikkati çekmektedir. Eser, tefsir metodolojisi açısından da hayli zengin bir içeriğe sahiptir, nitekim Ezhâru't-Tenzîl'in kimi bölümlerinde tefsir usûlü kitaplarında bulunduğu kadar geniş açıklamalara rastlanmaktadır.

Müfessir tarafından ileri sürülen görüşler kaynaklarla desteklenmektedir. Nadir de olsa alıntı yapılan kaynak zikredilmemektedir. Güzelhisârî, alıntı yaptığı bilgilerden sonra, genel olarak kendi görüşünü de belirtmektedir.

Eserde pek çok bölüm başlangıcında Neml Sûresi 59. âyeti olan الحمد لله وسلام على عباده

الذين اصطفى قال الله تعالى في سورة البقرة

*kullarına*¹⁴⁹ Yüce Allah Bakara Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır", örneğinde olduğu gibi dua ederek başlamaktadır.

¹⁴⁹ Güzelhisârî'nin kullandığı dua cümlesinin bu kısmı Neml Sûresi 59. ayetten iktibastır.

"سبحان ربنا رب العزة عما يصفون و سلام على المرسلين والحمد لله رب العالمين" Sûre sonlarının tefsirini de *İzzet sahibi Rabbimiz, onların isnat etmekte oldukları vasıflardan yücedir, münezzehdir. Gönderilen bütün peygamberlere selam olsun! Alemlerin Rabbi olan Allah'a da hamd olsun*"¹⁵⁰ gibi dua cümleleriyle bitirmektedir.

Güzelhisârî'nin âyet tefsirinin sonunda özet bilgiler vererek konuyu sonuçlandırması, anlamanın kolaylaşması açısından önem arz etmektedir. Tüm delilleri özetle kuvvetlendirdikten sonra sonuç cümlesi olarak " وفي كل شيء له آية تدل على أنه واحد " her şey de O'nun birliğine bir delil vardır" örneğinde olduğu gibi bitiş cümlesi zikretmesi sistemli bir şekilde, anlamı kuvvetlendiren ifadelerle âyetlerin tefsirini sonlandırdığının göstergesidir.

Tefsiri sonlandırırken uyguladığı bir metot ta sûrenin faziletine değinmesidir.

Ayrıca tefsir metninde müellife özgü ya da sıkça rastlanan bazı ifadeler yer almaktadır. Bu sözcükler tefsirin üslûbu hakkında bilgi verip esere diğer tefsirlerden ayırıcı bazı özellikler yüklemektedir. Müellife özgü ve ona ait üslub özellikleri olarak şunları sıralamamız mümkündür;

- a. Müellif âyetlerin izahına başlarken "كما في تفسير" ¹⁵¹ örneğindeki gibi kaynak kullanırken "كما في" ifadesini kullanmaktadır.
- b. İzah getirdiği görüşlerin kime ait olduğunu bildirirken "كما قرر" ¹⁵² "كما ذكره" "هو رأي" ¹⁵³ sözcüklerini de kullanarak alıntı yaptığı müfessirlere de sözlerini nispet etmektedir.

¹⁵⁰ Güzelhisârî'nin kullandığı bu dua cümlesi Sâffât Sûresi 180-182. ayetlerden iktibastır.

¹⁵¹ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 2a.

¹⁵² Güzelhisârî, *a.g.e.*, 11a.

¹⁵³ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 12a.

- c. Konu ile ilgili âlimlerin görüşlerini belirtmek için ayrıca " قيل " kelimesini kullanmaktadır.¹⁵⁴
- d. Konu ile ilgili alimlerin görüşlerinden sonra alıntı yapılan kısım " انتهى كلامه " ¹⁵⁵ şeklindeki bir ifade ile sonlandırılmaktadır.
- e. Müfessir âyetlerin tefsirinde kendine özgü yorumlar yaptığında ise bu duruma " ثم رأيت " ¹⁵⁶, " أقول " ¹⁵⁷, " أجيب " ¹⁵⁸, " قلنا " kelimeleri ile dikkat çekmektedir.
- f. Yine konu içinde bir hadisi örnek vererek açıklama yaptığında " كما في الحديث " ¹⁵⁹ örneğinde olduğu gibi hadisin başında, hadisi belirleyici sözcüklere yer vermektedir.
- g. Müellif " يعني " ¹⁵⁹ kelimesini tefsire başlarken kullanmaktadır.
- h. " هذا آخر الكلام في هذه " ¹⁶¹, " تلخيص الكلام في هذا المقام " ¹⁶⁰ ve " خلاصة الكلام في هذا المقام " ¹⁶² ifadelerini yaptığı tefsiri sonlandırırken kullanmaktadır. Bunun yanında açıklamalardan çıkarılan sonuçların da özetleneceği anlaşılmaktadır.
- i. Âyetlerin geçtiği yerlerde kullanılan " ولقد أحسن من قال " ¹⁶³ gibi tabirler de müellifin üslûbunun derinliğini yansıtmaktadır.

¹⁵⁴ Örnekler için bk. Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 3a, 15a.

¹⁵⁵ Örnekler için bk. Güzelhisârî, *a.g.e.*, 3a, 7a, 8a, 9b, 47a.

¹⁵⁶ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 7a.

¹⁵⁷ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 8a, 64b.

¹⁵⁸ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 14a.

¹⁵⁹ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 12b, 86b.

¹⁶⁰ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 13b.

¹⁶¹ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 15b.

¹⁶² Güzelhisârî, *a.g.e.*, 66a.

¹⁶³ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 14b.

İncelediğimiz eserin müellifinin Kur'an'ın manasını anlatmaya çalışırken hangi hususlar üzerinde daha fazla durmuş olduğunu bu bölümde tespit etmeye çalıştık.

Kur'an yorum bilimi açısından müfessir Muhammed b. Hamza Güzelhisârî'nin Ezhâru't-Tenzîl'deki metodunu şu şekilde ele almamız mümkündür:

3.1. Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri

Kur'an tefsirinin en sağlam kaynağı yine Kur'an'dır. Yüce Allah “*sonra onu açıklamak yine bize düşer*” (Kıyame, 75/19) buyurarak Kur'an'daki âyetlerin diğer bazı âyetlerle tefsir edildiğini açıklamaktadır. Bir âyetin maksadı diğeriyle açıklandysa bu en güvenilir tefsirdir. Çünkü âyetlerin sübutu kat'i olup tevatür yoluyla bize naklolunmuştur. Yüce Allah bir hikmete binaen bazı âyetlerde özet olarak anlattığı konuyu bazılarında genişçe anlatmıştır. Mutlak şekilde anlatılan bir hüküm diğer âyetlerde mukayyet olarak emredilmiştir. Bunun için mücmel ve müphem olarak verilen âyetlerin anlaşılması için başvurulacak ilk kaynak yine Kur'an'ı Kerim'dir. Bu usul hem Resulullah'ın hem de sahabenin Kur'an tefsirinde başvurduğu önemli bir metottur.

164

Eserini incelediğimiz müellif de “Kur'an, bazı âyetleri diğer bazılarıyla tefsir eder”¹⁶⁵ diyerek tefsir ilminde önemli yere sahip olan Kur'an'ın Kur'an'la tefsir edilmesi konusuna özel önem verdiğini göstermiştir. Müfessirin Kur'an'ı Kur'an'la tefsire dair eserinde yer verdiği birkaç örnek şu şekildedir:

Örnek 1:

Muhammed b. Hamza Güzelhisârî, اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ “*Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet*” (Fatıha, 1/6) âyetini “*Ey Ademoğulları! Ben size şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır. Bana kulluk edin. İşte bu dosdoğru yoldur, diye emretmedim mi?*” (Yasin, 36/ 60-61) âyetleriyle tefsir etmiştir.

¹⁶⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 31; Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan yay., İstanbul, 1990, s. 31.

¹⁶⁵ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 28b.

Nitekim O, “صراط المستقيم” (Fatiha, 1/5) ifadesindeki doğru yolu “ibadet” olarak tefsir eder ve ibadetin de Yüce Allah’a has olması gerektiğini belirtir. Yüce Allah ‘Bana kulluk edin, bu doğru yoldur’ (Yasin, 36/61) der. İbadetlerde yardım isteme mercii de Yüce Allah’tır. Bu cihetle “صراط المستقيم” Peygamber (s.a.s.) ve O’na tabi olanların yoludur. Bu şekilde صراط المغضوب عليهم iblis ve askerlerinin yolu, صراط الضالين ise ademoğullarından şeytana tabi olanların yolu olduğu anlaşılır. Dolayısıyla Güzelhisârî bu âyetin konusuna en uygun olan şu âyetle konuyu ilişkilendirir ve Kur’an’ın Kur’an’la tefsirine güzel bir örnek vermiş olur: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ وَإِنِ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ* “Ey Ademoğulları! Ben size şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır. Bana kulluk edin. İşte bu dosdoğru yoldur, diye emretmedim mi?” (Yasin, 36/ 60-61)¹⁶⁶

Örnek 2:

وَأَتَيْنَاكُمْ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ “Hamd Âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur” (Fatiha,1/2) âyetini *“O, istediğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah’ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür”* (İbrahim, 34) âyetiyle tefsir etmiştir.

Müfessir Güzelhisârî “Hamd Âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur” (Fatiha, 1/2) âyetinde hamdetmenin O’nun sayısız nimetlerine bir şükür ifadesi olduğuna vurgu yaparak O’nun kullarına sunduğu sınırsız nimetlerine dikkat çeker ve konuyu yine Nahl Sûresi’nin 34. âyetiyle ilişkilendirir. Bu şekilde “hamd” kavramını bir diğer Kur’an âyetiyle açıklamış olur.

¹⁶⁶ Güzelhisârî, *Ezhâru’t-Tenzîl*, 28b.

وَإِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ Hamd, Yüce Allah'ın sayısız nimetlerinedir. Şu âyette buyurulduğu gibi “تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصَوْهَا 16/18).¹⁶⁷

Örnek 3:

Müellif, لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ “Andolsun size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmişti ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O size çok düşkün, müminlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir” (Tevbe, 9/128) âyetini هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَأَنْتُمْ لَا تَدْرِكُونَ “O, ümmîlere, içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Halbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler” (Cuma, 62/2) âyetiyle, Hz. Peygamber'in insanların içinden seçilerek geldiğine vurgu yaparak tefsir etmiştir.¹⁶⁸

3.2. Kur'an'ın Kıraatlerle Tefsiri

Kıraatlerle ilgili farklı görüşler ileri sürülmekle beraber, birçok manaya gelen bu kelimenin, hadislerde geçtiği şekliyle “Kur'an lafızlarının kıraatına dair muhtelif vecihler” anlamı taşıdığını söylemek uygun olacaktır.¹⁶⁹

Kur'an kelimeleri üzerinde med, kasr, hareke, sükûn, nokta ve irab yönünden farklı okuyuşlara da “kıraat” denmiştir.¹⁷⁰ Kıraat ilmi, nakledenlerine nispet edilerek Kur'an'ın kelimelerinin okunuşlarını ve farklılıklarını bilmektir.¹⁷¹

¹⁶⁷ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzil*, 7b.

¹⁶⁸ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 96a.

¹⁶⁹ ez-Zürkânî, Muhammed Abdulazim, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır, ts., I, 172; Çetin, Abdurrahman, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, Ensar yay., İstanbul, 1995, s. 113.

¹⁷⁰ Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, MÜİFV yay., İstanbul, 1991, s. 107.

¹⁷¹ Çetin, Abdurrahman, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Dergah yay., İstanbul, 1982, s. 250.

Müellifin Kur'an tarihinde farklı görüşlerin bulunduğu yedi harf ve kıraat meselesine değinmesi önem arz etmektedir. Nitekim Fatıha sûresindeki "ملك يوم الدين" âyetinde, "ملك" kelimesinin mim harfinden sonra elif harfinin bulunup bulunmaması ile ilgili farklı iki görüş bulunmaktadır. Aynı şekilde bismelenin de Kur'an'ın yada Fatıha Sûresi'nin bir âyeti olup olmaması konusunda da farklı görüşler vardır. Güzelhisârî bu ihtilafı konuları Kur'an metninde olmadığı halde sonradan herhangi bir kelime ya da harf yazılıp yazılmadığı konusunda ilgili görüşler ile bağlantılı olarak açıklamıştır. Müfessirin yedi harf ve kıraatle ilgili tefsirinde ayrıntıya varan görüşleri şu şekildedir:

"واستشكل قوم إثباتها على وجه القطع فإن القرآن لا يثبت بالظن وإنما يثبت بالتواتر ولو تواتر ثبوتها لكفرنا فيها ولا يكفرنا فيها بالإتفاق وأجيب بأن المثبت المأم الشافعي فلعلها تواتر ثبوتها عنده ورب متواتر عند قوم دون آخرين وإنما لم يكفرنا في إثباتها والمثبت لحصول ضرب من الشبهة فكانت قوة الشبهة مانعة للتكفير من الجانيين واستشكل الآخرون الأمرين مع الإثبات والنفي فإن القرآن لا يثبت بالظن ولا ينتفى بالظن ولا شك أنه أشكال قوي كالجبل وأجيب بأن البسملة من باب القطع إثباتاً ونفيًا لا من باب الظن وذلك لأن القرآن نزل على سبعة أحرف فنزل في بعضها بزيادة حرف وفي بعضها بحذفها كقراءة متواترتان مالك يوم الدين وملك يوم الدين وكلاهما قراءتان وإن ميزان الحذف والإثبات في ذلك سواء وكذا القول في البسملة فإنها نزلت في بعض الأحرف ولم تنزل في بعضها فإنثابتها قطعي وحذفها قطعي وكل في السبعة و القراءات السبعة كلها متواترة هكذا قرره السيوطي في رسالته الموسومة بميزان المعدلة في شأن البسملة ثم رأيت شيخ القراء الشيخ محمد بن الجزري سبقه إلى ذلك فقال في كتابه الموسوم بالنشر في القراءات العشر بعد أن حكى الأقوال في البسملة وهذه الأقوال ترجع إلى النفي والإثبات والذي نعتقد أن كليهما صحيح وإن كل ذلك حق فيكون اختلاف القراء فيها كاختلافهم في القراءات "

Metinde görüldüğü gibi müellifin ifadesine göre, besmele kesin bir şekilde Kur'an metninde bulunmaktadır, bu durum tevatür ile de sabit olmuştur. Kur'an metninde zan

ve şüphe söz konusu olamaz. Müellif konunun sonunda yedi harf meselesinde ihtilaf olduğu gibi bu konuda da ihtilaflar bulunduğunu eklemektedir:

“Besmelenin isbatı kesin bir vecihle sabittir. Çünkü Kur’an zan ile sabit olmaz. tevatürle sabit olur. Şayet tevatür derecesine ulaştıysa... O hususta bizim inkarımız ve kabulümüzde ittifak iledir. İmam Şafiî’ye göre de bu sabit tevatür derecesine ulaştıysa, belki de mütevatir olduğu sabit olmuştur. Nafi de bunu inkar etmemiştir. Duyulan şüpheler inkar edilmesine mani olmuştur. Sonradan gelenler bunu nefy, isbat konusunda değerlendirmişlerdir. Çünkü Kur’an zan ile değil, şüphe olmadan dağ gibi kuvvetli bir şekilde güçlü oluşturulmuştur. Bana göre de besmele isbat ve nefyi katidir. Zan babından değildir. Bu şekilde Kur’an yedi harf üzerine indirilmiştir. Bazısı bir harfin artırılması ile bazıları - "ملك يوم الدين" / "مالك يوم الدين" kıraatinde olduğu gibi ikisi de mütevatir kıraattir- bir harfin hafzedilmesiyle indirilmiştir. Bundan dolayı ortaya çıkarılması ve gizlenmesi birbirine denktir. Besmeledeki husus da bunun gibidir. Harflerin/kıraatlerin bazısında inmiştir, bazısında inmemiştir. Ortaya çıkması da hazfi de kesindir. Kıraat-ı seb‘a içinde olan herşey mütevatirdir. Suyutî, Mizan adlı eserinin “besmele” kısmında bunu ikrar etmiştir. Şeyhü’l-Kurra Şeyh Muhammed İbnü’l-Cezerî’nin görüşüne gelince o, *en-Neşr fi Kıraâti’l-Aşr* adlı eserinde besmele ile ilgili konuları anlattıktan sonra nefy ve isbat konusuna geçiyor. İki hususta doğrudur. Kurra arasında kıraatlar hususunda ihtilaf olduğu gibi bu hususta da ihtilaf olmuştur.” diyor.¹⁷²

Güzelhisârî yukarıdaki örnekteki benzer şekilde başka alimlerden alıntılar yaparak kıraatle ilgili görüşleri tefsirinde sıralamaya devam eder ve geniş bilgilere yer verir. Kıraat konusuyla ilgili farklı örnekler tefsirin farklı kısımlarında da şu şekillerde geçmektedir:

Örnek 1:

Güzelhisârî, yine Fatiha Sûresi’nin dördüncü âyetini tefsir ederken " ملك " kelimesinin mazi fiil olarak mansup şekilde "يوم" kelimesinin de fethalı şekilde okunup bu kıraatin Ebû Hanife’ye nispet edildiğini ifade etmektedir. Bundan sonra kendi görüşünde bu

¹⁷² Güzelhisârî, *Ezhâru’t-Tenzîl*, 6b, 7a.

kıraati Muhammed b. Ca'fer el-Huzâî'nin asılsız olarak Ebû Hanife'ye dayandırdığını ve bu şekilde bir okuyuşun mevzu bir kıraat olduğunu açıklamaktadır¹⁷³.

Örnek 2:

Bakara Sûresi 284. âyeti tefsir ederken, فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ ifadesindeki iki fiili Âsım ve İbn Âmir'in ötre ile diğer kıraat imamlarının ise cezimli olarak okudukları bilgisini vermektedir.¹⁷⁴

Örnek 3:

Müfessir, Haşr Sûresi 23. âyetin tefsirini yaparken الْقُدُّوسُ kelimesindeki ق harfinin harekesinin ötre olup bunun da mütevatir bir kıraat olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁵

İncelemekte olduğumuz eserde müellif, âyetlerin anlamının vakıf yapılan yere göre değişmesi sebebiyle "vakf"¹⁷⁶ konusuna da zaman zaman değinmektedir. Vakf, Kur'an okunurken mana esas alınarak, nerelerde durulup nerelerde geçileceğini bilme konusuna ışık tuttuğu için tefsir açısından ayrı bir önemi haizdir.¹⁷⁷

"والوقف على فيه هو المشهور وعن نافع وعاصم أنهما وقفا على لاريب ولا بد للواقف على لاريب من أن ينوي

خيرا ليكون الموقوف عليه مفيدا معني تاما"

"لاريب" (Bakara, 2/2) üzerine vakıf yapmak meşhur bir görüştür. Nafi ve Asım ise "لاريب" üzerinde vakıf yapmıştır. Manayı tamamlayan şey üzerine vakf yapıldığı için haberi içine alan "لاريب" üzerine vakf gerekir.¹⁷⁸

¹⁷³ Güzelhisârî, *Ezhâru 't-Tenzîl*, 19a, 19b.

¹⁷⁴ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 76b.

¹⁷⁵ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 100b.

¹⁷⁶ Vakf konusuyla ilgili diğer bir örnek için bk. Güzelhisârî, *a.g.e.*, 40a.

¹⁷⁷ Dağdeviren, Alican, *Kur'an Okuma Sanatı Tecvid*, Işık Akademi yay., İstanbul, 2011, s. 145.

¹⁷⁸ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 34a.

3.3. Kur'an'ın Hadisle Tefsiri

Resulullah (s.a.s.) Kur'an'ı tebliğ etmekle görevli olduğu gibi onu tefsir etmek ve açıklamakla da görevli idi.¹⁷⁹ Bu hususta Yüce Allah وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ “İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamaları ve onların da (üzerinde) düşünceleri için sana bu Kur'an'ı indirdik.” (Nahl, 16/44) buyurmuştur.

Muhammed b. Hamza Güzelhisârî âyetlerin tefsirinde izlediği bir metot olarak tefsirini yaptığı âyetlerin akabinde ilgili sûrenin faziletine dair bilgi verir ve bu bilgilendirme esnasında da konuyla ilgili hadislere yer verir. Kimi zaman bu hadislerin kaynaklarını ve ravilerini zikrederken bazı hadislerde de rivayetin sıhhati ile ilgili açıklama yapar.¹⁸⁰

İncelediğimiz Ezhâru't-Tenzîl'de bulunan Kur'an'ın hadisle tefsirine dair birkaç örnek şu şekildedir:

Örnek 1:

Müfessir Güzelhisârî “besmele”nin Kur'an-ı Kerim'in bir âyeti olup olmaması konusunu değerlendirirken üç farklı hadisle konuyu açıklamaya çalışmıştır:

“Ebû Hureyre (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Fatihatü'l-Kitap yedi âyettir, onun başı da “bismillahirrahmanirrahim”dir. Bu hadis mevkuף olmakla beraber senesinde bir zayıflık bulunmaktadır. Sahih-i Müslim’de de Ebû Hureyre (r.a.)’dan rivayet edilen hadise karşı çıkan şöyle bir rivayet yer almaktadır:

“Resulullah (s.a.s.)’dan şunu işittim: Allah (c.c.), Fatiha Sûresi benimle kulum arasında iki kısma ayrılmıştır. Yarısı bana, yarısı kuluma aittir. Kul " الحمد لله رب العالمين " dediği zaman Allah, kulum bana hamdetti der; " اياك نعبد و اياك نستعين " dediği zaman, bu kulumla benim aramdadır kuluma istediği verilecektir, " اهدنا الصراط المستقيم " dediği zaman, bu kulum içindir ve istediği şey kuluma verilecektir, der. Hadis-i şeriften de anlaşıldığı

¹⁷⁹ Gümüş, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*, s. 45.

¹⁸⁰ Bu konudaki örnekler için bk. Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 30a, 41b, 58a, 60a, 61a, 67b, 77a, 77b, 78a, 79b, 80a, 80b, 81a, 84b, 91a, 92a, 92b, 94b.

üzere bu rivayette Fatiha Sûresi " الحمد لله رب العالمين " ile başlamaktadır. Dolayısıyla da bu bismelenin Fatiha'nın bir âyeti olmadığını gösterir.

Bismelenin Kur'an'ın bir âyeti olup olmamasıyla ilgili Hz. Aişe den yapılan bir rivayet de şöyledir:

Bir rivayete göre Cebrail (a.s.) Hz. Peygamber'e gelerek Alak Sûresi'nin ilk âyetlerini " إقرأ بسم ربك الذي خلق " şeklinde "başında besmele olmadan" okudu. Bu rivayete göre Besmele Kur'an'ın bir âyeti olarak değerlendirilmemektedir.¹⁸¹

Aynı konuyla ilgili olarak Enes (r.a.)'dan nakledilen bir hadis şöyledir: "Resulullah (s.a.s.) ile birlikte namaz kılıyordum. Ebû Bekir, Ömer ve Osman (r.a.) da vardı. Onlardan hiç birinin "bismillahirrahmanirrahim" dediğini duymadım." Güzelhisârî bu rivayetle ilgili değerlendirme yapar ve sûreye " الحمد لله رب العالمين " ile başladılar ne başında ne sonunda "bismillahirrahmanirrahim"i zikretmediler der, daha sonra bu hadisin sıhhatiyle ilgili görüş zikreder ve hadisin muttefekun aleyh olduğunu kaydeder.¹⁸²

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi müfessir Güzelhisârî âyetlerin tefsirinde, hadislere yer vererek Kur'an'ın, Peygamber (s.a.s.) sözüyle yorumlanmasına özen gösterir. Bu şekilde konu ile ilgili görüşleri hadislerle delillendirir ve konu ile ilgili değerlendirmelerini de aktarır. Ayrıca tefsirde geçen hadislerin sıhhati ile ilgili bilgiler vermesi de eserinde hadis tenkidine yer vermesi açısından da önemlidir.

Konunun başında da yer verdiğimiz gibi ilgili âyetlerin tefsirinden sonra âyetlerin faziletine dair hadislere yer vermesi onun tefsirinde hadise verdiği önemi göstermesi açısından önemli bir metottur. Dolayısıyla Bakara Sûresi'nin tefsirini yaptıktan sonra sûrenin faziletine dair yer verdiği bir hadis şöyledir. "Resulullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: Kim geceleyin Bakara Sûresi'nin son iki âyetini okursa bu ona yeter".¹⁸³

¹⁸¹ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 6b.

¹⁸² Güzelhisârî, *a.g.e.*, 6a, 6b. İlgili diğer örnekler için bk. Güzelhisârî, *a.g.e.*, 18a, 28b, 29b, 33a, 47a, 68b, 89a, 105a, 107a.

¹⁸³ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 80a.

Örnek 2:

Güzelhisârî Haşr Sûresi'nin son üç âyetinin tefsirini bitirince de âyetlerin faziletine dair bir hadise yer vermiştir. Tirmîzi de geçip garîb bir hadis olduğunu ifâde ettiği hadis-i şerifin manası şu şekildedir:

“Kim üç defa, "اعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم" der ve Haşr Sûresi'nin son üç âyetini okur da bu şekilde sabahlarsa; Allah onlara yetmiş bin melek tayin eder. Bu melekler de o kişilere akşama kadar salât ederler.”¹⁸⁴

Örnek 3:

Güzelhisârî Bakara Sûresi'nin ilk âyetinde bulunan hurûf-i mukattaaya yönelik açıklama yaparken¹⁸⁵ Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in şu hadisine yer vermiştir. “Kim Kur'an-ı Kerim'den bir harf okursa, onun için bir iyilik sevabı vardır. Her bir iyiliğin karşılığı da on sevaptır. Ben, “elif lâm mîm” bir harftir demiyorum; bilâkis “elif” bir harftir, “lâm” bir harftir, “mim” de bir harftir.”¹⁸⁶

Müfessirimiz, tefsirinde âyetleri zikrederken "في قوله تعالى" ifadesiyle başlamak suretiyle âyetlerin ayırtdilmesini kolaylaştırmaktadır. Hadis kitaplarını delil gösterirken de "كما" "وأخرج أبو داود في سننه بسند حسن" "ورد في مسند أحمد والترمذي" ifadeler kullanmaktadır. Ayrıca bir çok bölümde de "وأخرج أبو داود في سننه بسند حسن" örneğinde olduğu gibi hadis kitaplarına atıflarda bulunan ifadeler kullanmaktadır. Ayrıca bir çok bölümde de "وأخرج أبو داود في سننه بسند حسن" örneğinde olduğu gibi hadislerin sıhhati ile ilgili bilgiler de vermektedir.

Güzelhisârî, Kur'an'ın hadisle tefsirini yaparken özel olarak yer ayırdığı için “fedâilü'l-Kur'ân” konusunu biz de bu başlık altında ayrıca ele almayı uygun gördük:

Fedâilü'l-Kur'ân

Fedâilü'l-Kur'an, Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'den Kur'an öğrenme ve öğretme hakkında gelen iki isimdir. Yahut bu kavram, bazı âyet ve sûrelerin dünya ve ahiretteki

¹⁸⁴ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 107a.

¹⁸⁵ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 31a.

¹⁸⁶ Tirmîzi, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 16.

sevap ve fazileti hakkındadır. ¹⁸⁷ Âyet ve hadislerin fazileti hususunda insanlar arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı âlimler hepsi Allah kelamı olduğu için fazilet bakımından âyet ve sûreler arasında bir fark bulunmadığını söylerken, hadislerde geçen " أعظم سورة " ifadesinden kastedilenin ecir olduğu ve fazilet bakımından birbirlerine üstünlüklerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Bazıları da âyetleri oluşturan ilahî vasıfları tefekkürle, tedebbürle, haşyetle kendi yaptıklarını muhasebeyle âyetlerin okunması sevaba dönüştüğü için sûrelerin faziletinin bundan kaynaklandığını söylemişlerdir. ¹⁸⁸

Müellif, fedâilu'l-Kur'an konusunda sûre veya âyet tefsiri bittikten sonra faziletlerine dair bilgiler vermek şeklinde bir metot izlemektedir. Muhammed b. Hamza Güzelhisârî tefsirinde bu konuyu şu şekilde izah etmiştir:

"واعلم أن آيات القرآن وسورة الفرقان متساوية في فضيلة الذكر ولا يكون بعضها أفضل من بعض إلا إذا كان فيها تقرير جلال الله وصفات كبرياءه فاجتمعت فيها فضيلتان فضيلة الذكر وفضيلة المذكور فتكون أفضل وأعظم ويكون الثواب للحاصل للقاري أكثر واو فركاية الكرسي فان المذكور فيها جلال الله تعالى وصفات كبريائه من الألوهية والوحدانية والحيوة الأزلية والملك والقدرة والعلم والإرادة وهذه السبعة أصول أسماء الحسنی وصفاته العليا ولما كانت آية الكرسي جامعة لأصول الأسماء والصفات.."

“Şüphesiz Kur'an âyetlerinin ve sûrelerinin okunmasının fazileti birbirine eşittir. Bazıları diğerlerinden üstün olamaz. Fakat Yüce Allah iki fazileti onda topladıysa –zikir ve zikredilen şey- en faziletli ve en büyük olur. Okuyana çokça sevap hasıl olur. Âyete'l-Kürsi Allah'ın adını, yüce sıfatlarını, ulûhiyetini, vahdaniyetini, ezeli hayatını, mülk, kudret ilim ve iradesini zikretmekte, bu yedili, Allah'ın isim ve sıfatlarının aslını bir araya getirmektedir.”¹⁸⁹ Şimdi konunun ele alındığı bazı örnekleri görelim:

Örnek 1:

¹⁸⁷ bk. en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Fedâilü'l-Kur'an*, thk. Faruk Hamade, Beyrut, 1992, s. 17.

¹⁸⁸ ez-Zerkeşi, Bedruddîn, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, th Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1957, I, 438.

¹⁸⁹ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 63b.

Ezhâru't-Tenzîl'de, Âyete'l-Kürsi tefsirinin sonunda âyetin faziletine dair şöyle bir hadis-i şerife yer verilmiştir:

"قال صلى الله عليه وسلم إن أعظم آية في القرآن آية الكرسي..".

"Nebi (s.a.s.), şüphesiz Kur'an'ın en büyük âyeti, Âyete'l-Kürsî'dir" buyurmuştur.¹⁹⁰

Örnek 2:

Müellif, Haşr Sûresi'nin son üç âyetinin faziletine dair de şu hadise yer vermiştir:

"أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال من قال حين يصبح ثلاث مرات اعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم وقرا ثلاث آيات من آخر سورة الحشر وكل الله تعالى به سبعين ألف ملك يصلون عليه حتى يمسي فإن مات في ذلك اليوم مات شهيدا ومن قال حين يمسي كان بتلك المنزلة أخرجه الترمذي."

"اعوذ بالله السميع العليم من الشيطان" Resulullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: Her kim üç kere "اعوذ بالله السميع العليم من الشيطان" der ve Haşr Sûresi'nin son üç âyetini okurda o şekilde sabahlarsa, akşama kadar yetmiş bin melek ona salat eder. O gün bu şekilde ölürse de şehit olarak ölür."¹⁹¹

Örnek 3:

Ezhâru't-Tenzîl'in, İhlas Sûresi tefsiri kısmında ise sûrenin faziletine dair şu hadis-i şerif zikredilmektedir:

"وعن ابي هريرة رضى الله عنه قال أقبلت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فسمع رجلا يقرأ قل هو الله أحد فقال وجبت قلت يا رسول الله صلى الله عليه وسلم وما وجبت قال وجبت له الجنة."

"Ebû Hureyre (r.a.)'den rivayet edildiğine göre "Resûlullah (s.a.s.) ile karşılaştım. Bir de ne göreyim, bir adamın "قل هو الله أحد" okuduğunu işitince; O, 'Vacip oldu.', dedi. Ya Resulallah, 'Ne vacip oldu?', dedim. O da, 'Ona cennet vacip oldu.' buyurdu."¹⁹²

¹⁹⁰ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 74a.

¹⁹¹ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 107a.

3.4. Kur'an'ın Sebeb-i Nüzûlle Tefsiri

Sebeb-i nüzûl kavramı, lügavî olarak “iniş sebepleri” anlamına gelir. İstilahî olarak, “Nüzul ortamında meydana gelen bir hadise veya Hz. Peygamber’e yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla âyetin, hadiseyi -soruyu kapsayan nitelik ve özellikleri içermek, cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nâzil olduğu ortamı resmeden hadiseye sebeb-i nüzûl denir.”¹⁹³

Bazı âyet ve sûrelerin indirilme sebeplerini bildiren ilim dalına “esbâbu'n-nüzûl”¹⁹⁴ denir.¹⁹⁵ Kendisi sebebiyle, onu içererek veya ona cevap olarak, âyetlerin indiği olayı bilmek sebeb-i nüzûlün konusunu oluşturur.¹⁹⁶ Âyetlerin nüzûl sebebini bilmek âyetlerin anlaşılması ve izah edilebilmesi açısından son derece önemlidir.¹⁹⁷ Kur'an mesajını anlaşılır hale getirebilmek için Güzelhisârî de “sebeb-i nüzûl”e tefsirinin bazı yerlerinde değinmiştir.

Örnek 1:

Müfessir Güzelhisârî, Nur Sûresi'nin 19. âyetinin tefsirinde aşağıdaki cümleyi kullanarak âyetin “sebeb-i nüzûl”üne temas eder:

"وقيل الآية مخصوصة بمن قذف أم المؤمنين عائشة الصديقة والمراد بالذين آمنوا عائشة وصفوان رضي الله تعالى عنهما .."

“Denilir ki âyet müminlerin annesi Hz. Aişe-i Sıddıka (r.anha)’nın kazf hadisesine mahsus inmiştir. Buradaki iman edenlerden kasıt Aişe (r.anha) ve Safvan (r.a.)’dır”¹⁹⁸.

¹⁹² Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 117a.

¹⁹³ Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâbı'n-Nüzûl'ün Rolü*, Şule yay., İstanbul, 1994, s. 335.

¹⁹⁴ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, s. 116-130.

¹⁹⁵ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s. 135.

¹⁹⁶ Subhi Salih, *Mebahis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1986, s. 132.

¹⁹⁷ Sebebi nüzûlû bilmenin faydaları ile ilgili bk. Suyûti, *el-İtkân*, I, 92; İbn Teymiyye, *Mukaddime*, Beyrut, 1988, s. 77; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, s. 102.

¹⁹⁸ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 78b.

Müfessirin kullandığı aşağıdaki cümleden de anlaşıldığına göre sebab-i nüzûl bir kavram olarak da eserde kullanılmaktadır.

Örnek 2:

Âl-i İmran Sûresi 26. âyetin tefsirinde müellif, âyetin sebab-i nüzûlüne dair şu şekilde bilgi vermektedir:

"عن أنس رضي الله عنه لما فتح رسول الله صلى الله عليه وسلم مكة المكرمة وعد أمته ملك فارس والروم فنزلت

وقال الحسن سأل الله رسول الله صلى الله عليه وسلم ملك فارس والروم لأمته فنزلت على لفظ الدعاء "

“Enes (r.a.)’dan gelen bir rivayete göre Mekke fethedilince Resulullah (s.a.s.) ümmetine İran ve Rum hükümlerini vaad etmiştir. Bunun üzerine bu âyet inmiştir. Hasan (r.a.)’da “Resulullah (s.a.s.) İran ve Rum hükümlerini Allah’tan ümmeti için istediğinden bu âyet dua lafzıyla indi” demiştir.¹⁹⁹

Örnek 3:

Muhammed b. Hamza Güzelhisârî, Âl-i İmran Sûresi 172. âyeti tefsir ederken de âyetin sebab-i nüzûlüne dair bilgi vermiştir:

"وقيل لما كان اليوم الثاني من أحد وهو يوم الأحح نادى رسول الله صلى الله عليه وسلم فى الناس وقال لا يخرجن

معنا إلا من شاهدنا بالأمس وكانت بالناس جراحة وقرح عظيم فاستجاب له مائتا رجلا من المؤمنين حتى بلغ

حمراء أسد وهي على ثمانية أميال من المدينة وأقام بها ثلاثة أيام وجرت قصة معبد بن أبي معبد فانصرف رسول

الله صلى الله عليه وسلم إلى المدينة فنزلت.²⁰⁰

“Denilir ki Uhud savaşının ikinci günü Resûlullah (s.a.s.) insanları, kafirlere karşı savaşmaya çağırır. Ve buyurur ki bu gün yalnız dün bize şahit olanlar/bizimle bulunanlar bizimle çıksın. İnsanlar çok yaralıydı ve yaralar çok büyüktü. Bunun üzerine

¹⁹⁹ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 86b.

²⁰⁰ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 93b.

bu çağrıya müminlerden ikiyüz kişi icabet etti. Hamra-i Esed adı verilen yere kadar gittiler. Burası Medine'ye sekiz mil mesafede idi. Orada üç gün kaldılar. Bu kıssayı Mâbud b. Ebi Mâbud anlattı ve Resûlullah Medine'ye varınca bu âyet nazil oldu.”

3.5. Kur'an'ın Nâsîh-Mensûh ile Tefsiri

Şer'i bir hükmü, daha sonra gelen şer'i bir hükümle kaldırmaya “nesh” denir.²⁰¹ Hükmü kaldıran âyete “nâsîh”, hükmü kaldırılmış olan âyete de “mensûh” denir. Nâsîh ve mensûh ilmi sayesinde hangi âyetlerle amel edileceği, hangilerinin de hükümlerinin kaldırılmış olup kendileriyle amel olunamayacağı bilinmiş olur.²⁰²

Örnek 1:

Ezhâru't-Tenzîl'de *لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ*

“Göklerdeki ve yerdeki herşey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi onunla sorguya çeker” (Bakara, 2/ 284) âyetinin tefsirinde bu konuya değinir.

Müfessir Güzelhisârî, neshe dair şu şekilde bazı değerlendirmelerde bulunur:

"واعلم أنهم اختلفوا في أن هذه الآية عامة أو خاصة أو منسوخة أو غير منسوخة "

“Bu âyetin ifade ettiği mananın umum veya husus yada mensûh veya gayri mensûh olduğu hususunda ihtilaf vardır”²⁰³ diyerek bu konudaki görüşleri ayrıntılı bir şekilde açıkladıktan sonra "فلما فعلوا ذلك نسخها الله تعالى فأنزل الله عز وجل لا يكلف الله نفسا إلا وسعها"

“Bu âyet neshedilerek insanın gönlünden geçenleri sınırlandırması zor olduğu için, Yüce Allah da insana kendi gücünü aşan şeylerden sorumlu tutmayacağını belirterek ‘ لا

يكلف الله نفسا إلا وسعها” “Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği ile sorumlu tutar”

²⁰¹ Ebû Ca'fer en-Nehhas, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, thk. Süleyman b. İbrahim, Beyrut, 1991, I, 113; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 122.

²⁰² Ebu'l-Kasım b. Sellâm, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, thk. Muhammed Züheyr Saviş-Muhammed Kenan, Beyrut, 1986, s. 20; Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 261; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s. 140.

²⁰³ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 76a.

(Bakara, 2/286) âyeti nazil olmuştur²⁰⁴ şeklinde bir açıklama yaparak iki âyet arasında nesh ile ilgili bağlantı kurar.

Örnek 2:

Müellif, diğer bir görüşe göre ise *“İçinizdekileri gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir”* (Âl-i İmran, 3/29) âyetinin *“لا يكلف الله نفسا ‘الا وسعها”* *“Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği ile sorumlu tutar”* (Bakara 2/286) âyeti ile nesholunduğunu belirtir.²⁰⁵

3.6. Kur’an’ın Arap Dili ile Tefsiri

Kur’an-ı Kerim’in Arap dili ile indiği²⁰⁶ *“Hakikat biz O’nu (Kur’an’ı) manasına akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur’an olarak indirdik”*²⁰⁷ (Yusuf, 12 /2) âyeti ile yine bizzat Kur’an tarafından bizlere bildirilmektedir. Kur’an’ın onu tebliğle vazifeli bulunan Peygamber Efendimiz (s.a.s.)’in diliyle indirilmiş olması, *وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رِسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ* *“Biz her peygamberi, kendilerine açık bir şekilde anlatsınlar diye, milletlerinin diliyle gönderdik”* (İbrahim, 14/4) âyetindeki ilâhî hikmete dayanmaktadır. Onun inmesinde asıl ve tabîî lehçe, Peygamber Efendimiz (s.a.s.)’in kabilesi olan Kureyş lehçesidir.²⁰⁸

Kur’an dili olan Arapça’nın kendine mahsus bir takım özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler sarf, nahiv ve belâgat ilimleri içinde gizlidir. Dolayısıyla bu ilimlere vâkıf

²⁰⁴ Güzelhisârî, *Ezhâru’ t-Tenzil*, 80b.

²⁰⁵ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 80 a.

²⁰⁶ Kur’an’da Arapça’dan başka dillerin bulunup bulunmaması ile ilgili görüşler için bk. Suyûti, *el-İtkân*, I, 427.

²⁰⁷ Diğer benzer âyetler için bk. Ra’d, 13/37; Taha, 20/ 113; Nahl, 16/103; Şuara, 26/194, 195, 196; Zümer, 39/28; Şûra 42 /7; Zuhuf 43/3.

²⁰⁸ Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mûcize Kur’an*, Çağ yay., İstanbul, 1990, s. 313-315; *Kur’an-ı Kerim’in Nüzulü ve Kıraati*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yay., İstanbul, 1995, s. 30-31.

olmadan Arapça'nın bilinmesi, Arapça bilinmeden de Kur'an'ın anlaşılması mümkün değildir.²⁰⁹

Kur'an'ın nazmında, insan gücü ve kudretini aşan büyük bir harikalık vardır. Kur'an'ın her bir cümlesinde, kelimesinde, harfinde ve bunların her birinin kendi aralarındaki münasebetlerinde bu ilâhî nizamı görmek mümkündür.²¹⁰ Kur'an'ın kelime, âyet ve sûrelerinin dizilişinde ilahî hikmetler ve sayılamayacak kadar edebî ve ilmî sırlar vardır. Şu kelime şunun yerine olsaydı demek mümkün değildir. Herhangi bir kelimeyi yerinden oynatmak o âyetin ahenk ve insicamını bozar.²¹¹ Aynı zamanda Kur'an'ın kendine mahsus bir üslûbu vardır. Bu üslûb taklit edilemez bir özelliğe sahiptir. Bu bakımdan Kur'an'ın lafzı da mûcizevîdir.²¹²

Kur'an'ın inciler şeklinde dizilmiş mucizevî lafızlarının anlaşılması için tefsirlerde kelime manalarına dayalı izahlara yer verilmiştir. Kimi zaman kelimelerin, lügat manaları açıklanırken, kimi zaman da kelimelerin cümle içinde sıralanışa göre ortaya çıkan anlamları incelenmiştir. Kelimelerin yapısına göre aldığı anlamlar üzerinde de durulmuştur.

Ezhâru't-Tenzîl adlı eserde de müellif, âyet açıklamalarına başlarken çoğu kez kelimelerin tek tek manalarına yer vermiş, yapısına göre değişen anlamları geniş bir şekilde açıklamıştır.

Tefsirde, kelimelerin anlamı ve anlamıyla ilgili farklı görüşler, kelimenin kökleri ile alakalı sarf bilgileri ayrıntılı bir şekilde örneklerle açıklanmaktadır. Müfessir Güzelhisârî, kimi zaman ön bilgilendirme yapmadan doğrudan kelimelerin anlamını verirken kimi zaman da anlamdırmada bulunduracağına dair bir hazırlık cümlesi olan في اللغة ifadesini kullanmaktadır. Hatta هدى kelimesinin tefsirinde olduğu²¹³ gibi kelimenin,

²⁰⁹ Demirci, Muhsin, *Kur'an'a Giriş*, İSAM yay., İstanbul, 2009, s. 114.

²¹⁰ Karaçam, *Sonsuz Mûcize Kur'an*, s. 316.

²¹¹ Turgay, Nurettin, *Arap Dili Belagati ve Kur'an*, D.Ü Rektörlüğü Basımevi yay., Diyarbakır, 1999, s. 144; Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 185.

²¹² Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 129.

²¹³ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 52a, 52b.

geçtiği tüm âyetlerdeki farklı anlamlarına tek tek değindiği de görülmektedir. Lügat bilgisi yanında iraba da yer vermektedir.

3.6.1. Lügat

Müellif incelemekte olduğumuz eserin pek çok kısmında lügavî izahlar yapmak suretiyle âyetleri tefsir etme yoluna gitmiştir. Bu konuda şu şekilde birkaç örnek vermek mümkündür:

Örnek 1:

Müfessir kelimelerin bazen lügat bazen terim anlamına yer vermiştir. Bazı âyetlerin tefsirinde kelimelerin lügatte hangi anlamlara geldiğini ifade etmiştir:

Fatiha Sûresi'nin ikinci âyetinde rahmet kelimesini açıklarken "الرحمة في اللغة رقة القلب" ifadesini kullanmış, "Rahmet lügatte kalp yumuşaklığıdır" diyerek bu kelimenin lügat anlamını ele alarak ilgili âyeti tefsir etme yoluna gitmiştir.

Bazen de konuya terim anlamını ele alarak açıklamalarda bulunmaktadır. Nitekim "Allah" kelimesini açıklarken bu yolu benimsemiş ve

"الله اسم للذات الواجب الوجود الجامع لجميع صفات الكمال المستحق لجميع المحامد"

"Allah, hamdi gerektiren bütün kamil sıfatları içinde toplayan vacibu'l-vücûd olan zatının ismidir"²¹⁴ demek suretiyle lügavi açıklamalar yapmıştır.

Örnek 2:

Müellif Güzelhisârî, bazen de açıklamak üzere ele aldığı kelimelerin zıt anlamını vererek konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunur. Bu şekilde müfessirin tefsirini yaptığı âyetlerde geçen kavramlarla ilgili Arap dili açısından mukayeseler yaptığını görmekteyiz:

"إن الضلالة يقع في مقابلة الهدى استعمالاً"

²¹⁴ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 11b.

“Dalâlet hidayetin zıddı olarak kullanılmaktadır”²¹⁵ demek suretiyle konuya ışık tutmaktadır.

Örnek 3:

Bazı durumlarda kelime eş anlamıyla birlikte de açıklanmıştır:

"الحمد والمدح هما مترادفان عند العلامة الزمخشري حيث قال في الكشاف الحمد والمدح هما إخوان وهو الشناء و النداء على الجميل من نعمة وغيرها تقول حمدت الرجل على إنعامه وحمدته على حسنه...."

“Zemahşerî’ye göre hamd ve medih eş anlamlı iki kelimedir. O bu konuda şunları söyler: Hamd ve medih güzel şeyleri övme anlamında kardeş iki kelimedir. Bir adamın nimetlerinden güzel olanlarını övdüğün zaman, onun iyiliklerine hamdettim demiş olursun.”²¹⁶

Müellif, aşağıdaki örnekte olduğu gibi kimi yerlerde de eş anlamlı kelimeleri birbirleriyle irtibatlı olarak açıklamaktadır:

"إن المدح أعم من الحمد والحمد أعم من الشكر أما بيان أن المدح أعم من الحمد فلأن المدح يحصل للعاقل وغيره وللفاعل المختار ولغيره ألا ترى أنه كما يحسن مدح الرجل العاقل على أنواع فضائله كذلك قد يمدح اللؤلؤ لحسن شكله ولطافة خلقته ويمدح الياقوت على نهاية حسنه وصفائه فيقال ما أحسنه وما أصفاه وأما الحمد فانه لا يحصل إلا للفاعل المختار على ما يصدر منه من الأنعام والإحسان فثبت أن المدح أعم من الحمد وما بيان أن الحمد أعم من الشكر فلأن الحمد عبارة عن تعظيم الفاعل لأجل ما صدر منه من الإنعام سواء كان ذلك الإنعام وصل إليك أو إلى غيرك وأما الشكر فهو عبارة عن تعظيمه لأجل إنعام وصل إليك وحصل لديك فثبت بما ذكرنا أن المدح أعم من الحمد والحمد أعم من الشكر."

Bu kısımda müellif, Razi’nin Tefsîru’l-Kebir adlı eserinin En’am Sûresi tefsirinin başında bulunan²¹⁷ medh, hamd ve şükür kelimelerinin karşılaştırmalı olarak

²¹⁵ Güzelhisârî, *Ezhâru’l-Tenzîl*, 34b.

²¹⁶ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 8a.

²¹⁷ er-Râzî, Fahreddin, *Tefsîru’l-Kebîr*, Beyrut, 1990, XII,118.

açıklamasına yer vermektedir. Onun görüşüne göre medh hamdden, hamd de şükürden daha geneldir. Açıklaması ise şu şekildedir: Medih hamdden daha geneldir. Birini medhetmek akıllı olanlar veya olmayanlar için ve seçim yapabilecek veya yapamayacaklar içindir. Akıllı bir adamı faziletinden ötürü methettiğin gibi inciye şeklinin güzelliklerinden ve yaratılışının inceliklerinden dolayı ve yakutu da son derece güzelliği ve saflığı nedeniyle medhedersin. Bu ne güzellik, bu ne saflık dersin. Hamdi ise sadece seçimi kendi elinde olan ihsan ve nimetler kendisinden sadır olana yapabilirsin. Bu şekilde medhin hamdden daha genel olduğu tespit edilmiş olur. Bunun gibi hamd de şükürden daha geneldir. Hamd nimetleri sana veya başkasına ulaşmasa da, nimetlerinden ötürü “Fail-i Muhtar”ı övmekten ibarettir. Şükür sana ulaşan nimetler neticesinde yapılır. Zikrettiklerimiz neticesinde medhin hamdden, hamdin de şükürden daha genel bir lafız olduğu sabit olmuş olur.²¹⁸

Yine bu örnekte görüldüğü gibi kimi zaman da müellif lügavî manaya²¹⁹ değinirken tefsir kaynaklarından alıntılar yapmaktadır:

Arapça dilbilgisi sarf ve nahiv olmak üzere ikiye ayrılır. Biz de Arap gramerini oluşturan bu iki konuyu eserimizde geçen örneklerle beraber ele almaya çalışacağız.

3.6.2. Sarf

Sarf /morfoloji/biçim bilgisi, bir kelimenin istenilen manaya göre biçim değiştirmesini inceleyen bilim dalıdır. Kelimelerin anlamlarını doğru bir şekilde tespit edebilmek için onların etimolojik hallerini ve değişen manalarını bilmek gerekir.²²⁰ Sarf ilmi, isim ve fiil çeşitleriyle ilgilenir. Bir kelimenin bir şekilden diğer şekle konulmasına tasrif denir. Fiillerin tasrifi maziden muzariye ve emre dönüşmek şeklinde olurken; isimlerin tasrifi, tesniye ve cem’e çevrilmek şeklinde olur.²²¹

İncelemekte olduğumuz eserin pek çok yerinde sarf bilgisine yer verilmektedir. Bunlardan bir kaçını ele almamız uygun olacaktır:

²¹⁸ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 8b.

²¹⁹ Lügatla diğer örnekler için bk. Güzelhisârî, *a.g.e.*, 14a, 15a, 17a, 18a, 20a, 22b, 24b, 33b, 36a, 40b, 41b, 45a, 46a, 46b, 49b, 50a, 50b, 52a, 54b, 56a, 57b, 60b, 61b, 64a, 66a, 68a, 70b, 71a, 71b, 81a, 83a, 84a, 98a, 99a, 100b, 104a, 104b, 105a, 105b, 106b.

²²⁰ Demirci, *Kur'an'a Giriş*, s. 114.

²²¹ Karaman, Hayrettin, *Arapça Sarf ve Nahiv*, Nur Ofset, İstanbul, 1964, s. 1.

Örnek 1:

"والرب في الأصل مصدر بمعنى التربية"

“رب” kelimesi terbiye etmek manasındadır ve aslen mastardır.”²²² Bu örnekte fiillerin tasrifine dair bir örnek verilmektedir. Rab kelimesi hakkında sarf konusuna dahil edilebilecek bilgi içermektedir.²²³

Örnek 2:

"الرحمن الرحيم إسمان... للمبالغة من رحم كالغضبان من الغضب و العليم من علم كما في تفسير البيضاوي فإن قيل الرحمن صفة مشبهة فهي لا تشق إلا من فعل لازم "

“Beydâvî tefsirinde denildiği gibi "الرحمن" ve "الرحيم" kelimeleri " رَحِمَ " fiilinden türemiş iki mübalağalı²²⁴ isimdir. "الغضب" kelimesinden "الغضبان" ve " علم " kelimesinden "العليم" olması gibi. Denilir ki "الرحمن" sıfat-ı müşebbehe²²⁵dir. Lazım /geçişsiz bir fiilden türemiştir.”²²⁶

Yukarıdaki örnekte çeşitli misallerle sarfa dayalı bir konunun izahı yapılmaktadır. Böylelikle kelimenin manasının kavranması dolayısıyla da âyetin anlaşılması kolaylaşmaktadır.

Örnek 3:

"قال جار الله صيغة الأمر والدعاء واحد لأن كل واحد منهما طلب وإنما يتفاوتان في الرتبة "

²²² Zamana delalet etmeden, bir iş veya oluşa isim olan kelimedir. Bazılarına göre ise fiilin türediği kök kelime veya fiilin harflerini lafız olarak kapsayan kelimedir. bk. Bolelli, *Arapça Dilbilgisi Sarf ve Terimleri*, Yasin yay., İstanbul, 2006, s. 432.

²²³ Güzelhisârî, *Ezhâru 't-Tenzîl*, 13b.

²²⁴ Mübalağa, abartma, aşırılık ve bir işin çok yapıldığını belirten isim kipidir. bk. Bolelli, *Arapça Dilbilgisi Sarf ve Terimleri*, s. 589.

²²⁵ Sıfat-ı müşebbehe, ism-i fâile benzeyen ve süreklilik ifade eden bir sıfat türüdür. bk. Bolelli, *a.g.e.*, s. 777.

²²⁶ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 15a.

“Carullah (Zemahşerî) emir ve dua sîgalarının aynı olduğunu söylemiştir. Çünkü ikisi de talep bildirir. Ancak derece bakımından birbirine üstünlük sağlarlar.”²²⁷

Örnek teşkil eden bu cümlede de Zemahşerî’den alıntı yapılarak konuya açıklık getirilmiştir.

Bu ve benzeri örneklere incelemekte olduğumuz eserde sıkça rastlanmaktadır.²²⁸

3.6.3. Nahiv

Nahiv, cümlede kullanıldıktan sonra kelimenin sonunu i’râb ve mebnilik açısından inceleyen ilim dalıdır.²²⁹

Kur’an kelimelerinin cümle içinde buldukları yere göre gramer yönünden incelenmesi ve tahlillerinin yapılması i’râbu’l-Kur’an ilmini²³⁰ meydana getirmiştir. Bu yolla cümlenin fiil, fail ve mef’ûlleri belirlenir. Bu yönüyle de bu ilim, Kur’an’ın doğru anlaşılmasına yardımcı olur.²³¹

Araştırma konumuz olan eserin pek çok yerinde nahvî izahlar yapılmaktadır. Bu izahlardan bazıları şöyledir:

Örnek 1:

"واللام في الحمد للجنس ومقتضاها استغراق بجميع المحامد لله تعالى إما وصفا وإما خلقا فله الحمد لظهور سلطانه وله الشكر لوفور إحسانه "

“الحمد” kelimesindeki “lâm” harfî, cins içindir. Bu da istiğrak anlamını gerektirir. Yani gerek vasıf, gerek yaratılış olarak Yüce Allah’a hamdi gerektiren her şey demektir. Yaratması hamdi, iyiliğinin ortaya çıkması da şükrü gerektirir.”²³²

²²⁷ Güzelhisârî, *Ezhâru’l-Tenzil*, 24b.

²²⁸ Diğer örnekler için bk. Güzelhisârî, *a.g.e.*, 34b, 36a, 41a, 49b, 50b, 60b, 66a, 72a, 82a, 96b, 98b, 105b.

²²⁹ Bolelli, *Arapça Dilbilgisi Sarf ve Terimleri*, s. 711.

²³⁰ İ’rabu’l-Kur’an ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Suyûti, *el-İtkân*, I, 575.

²³¹ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s. 190.

²³² Güzelhisârî, *a.g.e.*, 9b.

Örnek 2:

Ezhâru't-Tenzîl'in kimi bölümlerinde nahiv kitaplarını andıran açıklamalar da yer almaktadır:

"إن الظرف هنا مستقر وقع خبرا له وإنما سمي مطلق الجار والمجرور ظرفا لأن كثيرا من المجرورات ظروف زمانية أو مكانية فاطلق اسم الأخص على الأعم فمتعلق ذلك الظرف إن كان مذكورا يسمى ظرفا لغوا لأنه لم يستقر فيه معنى عامله ولم يفهم منه وإن كان مقدرًا يسمى ظرفا مستقرا لأنه استقر فيه معنى عامله وفهم منه فإن لم يفهم منه سوى الأفعال العامة كان المقدر منها وإن فهم منه معها شيء من خصوص الأفعال كان المقدر بحسب المعنى فعلا خاصا والقوم إنما يقدرون في الظرف المستقر فعلا عاما إذا لم توجد قرينة الخصوص واما إذا وجدت فلا بد من تقدير الفعل الخاص لأنه أكثر فائدة ألا ترى أنك إذا قلت زيد على الفرس كان المقدر زيد راكب على الفرس وذلك لا يخرج عن كونه ظرفا مستقرا لأن معنى ذلك الفعل الخاص استقر فيه أيضا"

“Burada haberin kendisiyle olduğu zarf mustakar olup car ve mecrur zarf diye isimlendirilir. Çünkü zarf-ı zaman, zarf-ı mekanın çoğu mecrurattandır. Harf-i cerrin muteallakı umumi manalı değilse ve zikredilmişse zarf-ı lağv olarak isimlendirilir. Çünkü onunla amel edilen mana gizlenmemiştir. Zarf-ı müstakar olarak isimlendirilmesini sağlayan, takdir edilen şey ondan anlaşılır. Umumi manalı fiiller dışındakiler onu ifade etmez. Yani zarf-ı mustakar, umumi fiillerle olur. Hususi bir karine bulunmaz, takdir edilir. Gördüğün gibi ‘Zeyd atın üzerindedir’ dediğin zaman, ‘Zeyd atın üzerine binmiştir’ anlamını takdir edersin. Buradan zarfın mustakar olduğu çıkmaz. Çünkü bu fiilin manası hususidir. Aynı şekilde içinde gizlenmiştir.²³³

Örneklerde görüldüğü gibi Güzelhisârî, eserinde nahvî konularda ayrıntılı bilgi vermek suretiyle âyetlerin tefsirine zenginlik ve manaya açılım kazandırmıştır.²³⁴

²³³ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 10b.

²³⁴ Nahivle ilgili diğer örnekler için bk. Güzelhisârî, *a.g.e.*, 18b, 20a, 22a, 25a, 26a, 26b, 32b, 33b, 39a, 40b, 44b, 46b, 53b, 54b, 55b, 56b, 57a, 59a, 60b, 61b, 64a, 64b, 65a, 66b, 70a, 81b, 82a, 83a, 88a, 88b, 89b, 90a, 90b.

3.6.4. Belağat

Düzgün ve yerinde söz söylemeyi konu edinen belâgat ilmi²³⁵, özellikle Kur'an'ı edebî yönden incelemek, onun i'câzını ve edebî üstünlüğünü anlayabilmek için gereklidir.²³⁶ Arap edebiyatında belagat; meânî, beyan ve bedî' ilimlerinden oluşmaktadır. Meânî ilmi, kısaca haber ve inşadan bahsetmektedir. Haber, doğru ve yalan olma ihtimali bulunmayan söz olup emir, nehiy, soru, dua, nida ve benzeri konuları kapsar. İnşa ise dış dünyada mevcut olan bir şeyi ifade etmeyip anlamı telaffuzu ile oluşturan ifadelerdir.²³⁷ Beyan ilmi de teşbih, hakikat, mecaz, istiare, kinaye ve benzeri konulardan bahsetmektedir.²³⁸ Bedi' ilmi, belâgat ilminin ifadeyi güzelleştiren usûl ve kaidelerinden bahseden dalıdır.²³⁹

İncelediğimiz eserde belâgat konularında daha çok teşbih ve istiare, iltifat, hakikat mecaz, takdim-tehir, umum-husus gibi başlıklarla ilgili örnekler bulunmaktadır. Şimdi bunları kısaca ele alalım:

3.6.4.1. Teşbih ve İstiare

İki ayrı kelimenin tek manada toplanmasına "teşbih" denir. Mecazın teşbihle karışmasından istiare meydana gelir.²⁴⁰ İstiare, benzetileni açıkça zikretmemekle beraber, benzetmede mübalağa için bir şeyde hakikat manasını iddia etmektir.²⁴¹

Muhammed b. Hamza Güzelhisâri, eserinde istiâre konusuna şu örnekle değinmektedir:

"يجوزان يقصد الإخبار عن الأتى بلفظ الماضى على طريقة قوله تعالى 'ونادى أصحاب الأعراف' ولما كان إخبار

الله تعالى عن المستقبل فى كونه واجب الوقوع كالماضى المحقق نزل المستقبل منزلة الماضى فى تحقق الوقوع

فاستعير له استعارة تبعية كما فى قوله تعالى 'ونادى أصحاب الجنة'"

²³⁵ Kılıç, Hulusi, "Belâgat", *DİA*, V, 380.

²³⁶ Demirci, *Kur'an'a Giriş*, s. 114.

²³⁷ Cürcânî, Seyyid Şerif, *Kitabu't-Ta'rifat*, Beyrut, 1983, s. 38; Haşimi, *Cevâhiru'l-Edeb*, Beyrut, ts., I, 14; Durmuş, İsmail, "İnşâ", *DİA*, XXII, 334.

²³⁸ Sekkakî, Ebû Yakub, *Miftâhu'l-Ulûm*, Matbaatu'l-Edebiyye, ts., s. 86-228.

²³⁹ Turgay, *Arap Dili Belagatı ve Kur'an*, s. 16.

²⁴⁰ Suyûti, *el-İtkân*, II, 773-779.

²⁴¹ Cürcânî, *a.g.e.*, s. 20.

“Mazi lafızla maksadı haber vermek caiz görülmüştür. ‘Â’raf ashabı seslenirler’ (Â’raf,7/48) âyetinde gerçekleşmesi kesin olan bir hususta mazi kelimeyle gelecekte haber vermiştir. ‘Cennetlikler seslenir’ (Â’raf, 7/44) âyetinde olduğu gibi onunla istiare²⁴² yapmıştır.”²⁴³

3.6.4.2. İltifat

İltifat, sözü gaipten muhataba veya muhataptan gaibe döndürme sanatıdır.²⁴⁴ Fatıha Sûresi’ndeki âyetlerin diziliminde muhatapın değişmesi söz konusu olduğu için Arap dili kitaplarında bu sûre ‘iltifat’ konusuna gösterilen örneklerin başında gelir. Müellifimiz de iltifatın Arap dilindeki yerini ve konumunu vurguladığı cümlelerinden sonra farklı âyetleri bu bilgiler bağlamında açıklamıştır:

Örnek 1:

"وهذا يسمى الإلتفات في علم المعاني وهو الانتقال من إحدى الصنيع الثلاث إلى الأخرى لمفهوم واحد وذلك على عادة افتنانهم في الكلام حسب ما اقتضاه المقام وقد يكون من الغيبة إلى الخطاب كهذه الآية فإنه لو أجرى الكلام على مقتضى الظاهر لقل إياه نعبد وإياه نستعين أو من الخطاب إلى الغيبة كقوله تعالى 'حتى إذا كنتم في الفلك وجرين بهم' فان مقتضى الظاهر أن يقال وجرين بكم بالخطاب بدل بهم"

“Bu meani ilminde iltifat olarak isimlendirilir. Üslûb gaybdan muhataba (üçüncü şahıstan birinci şahısa) dönmüştür. Aynı şekilde âyetteki sözcükler görünüşün gerektirdiği gibi devam etseydi "اياه نعبد و اياه نستعين" olur, başka bir deyişle muhataptan gayba dönerdi. Yüce Allah’ın şu âyette buyurduğu gibi "إذا كنتم فى الفلك وجرين بهم" “Siz gemilerde idiniz, onlar da (hoş bir rüzgarla denizde) aktıklarında..” (Yunus, 10/22) görünüşte "وَجْرِين بَكُم" siz (rüzgarla) aktınız şeklinde olmalıydı.”²⁴⁵ Hattâ gemilerde

²⁴² İsti’âre, beyan ilminin en önemli konularından biridir. Sözlükte, bir şeyi kaldırmak ve onu bir yerden alıp başka bir yere koymak veya bir şeyden faydalanmak üzere onu birisinden ödünç olarak istemektir.

²⁴³ Güzelhisârî, *Ezhâru’t-Tenzîl*, 19a.

²⁴⁴ Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Atatürk Üniversitesi yay., İstanbul, 1980, s. 242.

²⁴⁵ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 21a.

bulduğunuz ve (o gemiler) hoş bir rüzgârla onları (o yolcuları, akarcasına) götürdükleri ve (onlar da) bununla sevindikleri bir anda, ona şiddetli bir fırtına gelir ve her yerden dalgalar onlara gelir (hücûm eder) de gerçekten kendilerinin tamâmen kuşatıldıklarını zannederler” şeklindedir.

3.6.4.3. Hakikat-Mecaz

Kelimenin genel manalarında kullanılmasına “hakikat” denilirken, bir kelimenin asıl manasından başka bir manada kullanılmasına “mecaz” denir. Kur’an-ı Kerim’deki kelimeler gerçek manalarında kullanıldığı gibi bazen mecazî manalarda da kullanılmıştır.²⁴⁶

Örnek 1:

Muhammed b. Hamza Güzelhisârî, Bakara Sûresi’nin ikinci âyetinde " هدى " kelimesinin tefsirinde görüşleri sıralarken bu kelimenin mecazî anlamına da değinmektedir:

"إنه يقال في موضع المدح مهتدى كما يقال مهتد يعني كما يوصف بالمهدى أيضا ولا مدح إلا بالوصول إلى الكمال ولو لا اعتبار هذا القيد في مسمي الهدى لم يكن الوصف بكونه مهديا مدحا أورد عليه بأن المرء إذا وصف في مقام المدح بالمهدى يراد به المنتفع بالهدى مجازا فاجيب بأن المهدي من الأوصاف التي تستعمل في المدح مطلقا " ²⁴⁷

“Şüphesiz medh konusunda denilmişti مهتدي / مهتد -Bu iki kelime aynı anlamda kullanılır- Medh ancak kemale ulaşma ile olur. Şayet hidâyet bu itibarla gözönünde bulundurulmazsa bir vasıf olmaz. Hidayetle medh makamına ulaşıncı mecazî olarak hidayetten fayda murat edildi. Hidayet ermek, mutlak olarak medih makamında kullanılan vasıflardandır. ”

Örnek 2:

²⁴⁶ Suyûti, *el-İtkân*, II, 753; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 87; Çetin, *Kur’an İlimleri ve Kur’an-ı Kerim Tarihi*, s. 255; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s. 184.

²⁴⁷ Güzelhisârî, *Ezhâru’t-Tenzîl*, 35a.

Müellif Güzelhisârî, Bakara Sûresi 163 ve 164. âyetlerin tefsirinde de bu konuya değinmiştir.

"ووصف الأرض بالحياة بعد الموت مجاز لأن الحياة لا تقع إلا على من يدرك"²⁴⁸

"Öldükten sonra yeryüzünün hayat bulması mecazî bir ifadedir. Çünkü hayat idrak sahibi olanlar için söz konusudur."

Örnek 3:

Müellif incelemekte olduğumuz Ezhâru't-Tenzîl adlı eserinde شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ شهد الله أنه لا إله إلا هو Müellif incelemekte olduğumuz Ezhâru't-Tenzîl adlı eserinde شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَأَنَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يَكُونُانِ فِي السَّمَاوَاتِ الْعُلَى وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ "Allah, melekler ve ilim sahipleri ondan başka ilah olmadığına adaletle şahitlik ettiler. O'ndan başka ilah yoktur. O, mutlak güç sahibidir. Hüküm ve hikmet sahibidir" (Âl-i İmran 3/18) âyetinin tefsiri kısmında bu konuya şu açıklamalarla yer vermektedir:

"شهد الله انه لا اله الا هو" اي بين الله تعالى وحدانيته بنصب الدلائل الدالة عليها وأنزال الآيات الناطقة بها قوله تعالى "والملائكة وأولو العلم" عطف على الإسم الجليل بحمل الشهادة على معنى مجازى شامل للإيمان والإقرار بطريق عموم المجاز."²⁴⁹

"Bu âyet Yüce Allah ve vahdaniyeti ile ilgilidir. Burada Yüce Allah, melekler ve ilim sahipleri derken onların mecazî manada şahit olduklarını ifade ederek kendi ismi celiline atıf yapmaktadır. Böylelikle âyet, mecazi manada herkesin iman ve ikrarını kapsamaktadır".

3.6.4.4. Takdim-Tehir

Takdîm, sözlükte "قدم" fiilinin mastarı olup bir şeyi başka bir şeyin önüne almak manasına gelir.²⁵⁰ Sözde takdim, sonra söylenecek sözün önce söylenmesidir. Tehîr,

²⁴⁸ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 59a.

²⁴⁹ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 81b.

sözlükte “أخر” fiilinin mastarı olup bir şeyi sonraya bırakmak ve bir işi geciktirmek gibi manaları ifâde edip²⁵¹ söylenecek sözün sonraya bırakılmasıdır. Müfessir Güzelhisârî, tefsirinde dirayet metodunun vazgeçilmez unsurlarından olan Arap dili ile ilgili açılımları takdim ve tehir örneklemesine değinerek de yapar:

Örnek 1:

Ezhâru't-Tenzîl'in bazı kısımlarında müellif Güzelhisârî takdim-tehir konusunda şu şekilde açıklamalarda bulunmuştur:

"قال جار الله وتقدم المفعول للإهتمام به "

âyetin tefsirinde kendilerine rızık olarak verilen şeyin bir kısmının infak edilmesine dair yaptığı açıklamada Güzelhisârî, Zemahşerî'den alıntı yaparak “önemine binaen mefulün fiilin önüne geçtiği”ni ifade etmiştir.²⁵²

Örnek 2:

Müfessir Bakara Sûresi'nin dördüncü âyetinde de takdim-tehire de dikkat çekmektedir:

"وبان ما ذكره الله تعالى من تقديم بالآخرة وبناء يوقنون على هم."

Aynı şekilde âyette *يوقنون* kelimesinin öne alınması konusundaki takdim-tehir tercihini dikkate alarak âyeti açıklamıştır.²⁵³

3.7. Kur'an'ın Fıkhî Yönden Tefsiri

Fıkhî tefsir, Kur'an-ı Kerim'in amel yönünü ele alarak bu hususla ilgili âyetleri açıklayan ve yine ondan bu hususla ilgili hükümler çıkarmaya çalışan özel bir tefsir ekolünün adıdır.²⁵⁴

²⁵⁰ İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Cemalüddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1839, XI, 65.

²⁵¹ İbn Manzur, *a.g.e.*, I, 89.

²⁵² Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 47a.

²⁵³ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 48a.

²⁵⁴ Güngör, Mevlüt, *Kur'an Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhî Tefsir*, Kur'an Kitaplığı, İstanbul, 1996, s. 51.

İncelemekte olduğumuz eserin müellifi olan Muhammed b. Hamza Güzelhisârî'ye ait pek çok fıkıh risâlesi bulunmaktadır. Bu nedenle müellifin tefsirini yapmak üzere seçmiş olduğu sûre ve âyetler hakkında açıklama yaparken fikhî konulara geniş yer vermesi beklenmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla müfessir ele aldığı âyetlerin muhtevası gereği çok fazla fikhî konulara değinmemiştir. Ancak yeri geldikçe bu konularda kısmî açıklamalar yapmıştır. O açıklamalardan birkaç örnek şu şekildedir:

Örnek 1:

Fatiha Sûresi'nin tefsirinde müellif sûre isimleri hakkında bilgi verirken Fatiha'nın namazda okunması husûsuna da değinerek konuda fikhî bir açılım yapmıştır.

"ومن أسمائها سورة الصلاة سميت بها لوجوب أو استحبابها"²⁵⁵

Fatiha Sûresi'nin isimlerinden biri de "Sûretu's-Salat" dır. Namazda okunması vacip veya mübah olduğu için sûre bu şekilde isimlendirilmiştir.

Örnek 2:

Ezhâru't-Tenzîl'de Bakara Sûresi'nin ilk beş âyetinin tefsir edildiği kısmında "ويقيمون" "الصلاة" namazı hakkında kılânlardan bahsederken müellif yine fikhî konulara yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Müellifin bu konudaki ifadeleri şu şekildedir:

"يعدلون أركانها ويحفظونها من أن يقع في شيء من فرائضها وسننها وآدابها خلل أو زيغ عن الإستقامة وكثيرة من

الأفعال التي حث الله تعالى على توفية حقه ذكره بلفظ الإقامة"²⁵⁶

"Onlar namazın tadil-i erkânına riayet eder; farz sünnet ve âdapları gibi konularda hata yapmaktan namazı korurlar. Namazda, namaz dışı fiillerle ilgilenme yanılığına düşmezler. İşte Yüce Allah, namazda, namazın hakkının verilmesi gereken bütün bu hususları "اقام" kelimesiyle yerine getirmeyi teşvik etmektedir."

²⁵⁵ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 4b.

²⁵⁶ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 45a.

Görüldüğü müellif gibi namazın tadil-i erkânına riayet etmenin önemine ve tadil-i erkâna nasıl riayet edileceğine dair âyetin tefsirine fikhî bir açılım da getirmiştir.

Örnek 3:

Müfessir Güzelhisârî, Bakara Sûresi'nin üçüncü âyetinin tefsirini yaptığı bölümde rızıkın helal ve haram olması konularına da değinmiştir.

"والرزق في اللغة هو الحظ والنصيب حلالا كان أو حراما فمن انتفع با لحرام فذلك الحرام حظا ونصيبا له فوج

أن يكون رزقا له" ²⁵⁷

“Rızık kelimesi, lügatte helal ya da haram kişinin payına, nasibine düşen şey olarak ifade edilmektedir. Kim haram olanı kullanırsa payına o düşer, haramdan nasiplenir. Ona bu rızık olmuş olur.”

3.8. Kur'an'ın Kelâmî Yönden Tefsiri

Müslümanlar arasında doğan fırkalardan herbiri Kur'an'dan kendi mezhebine uygun geleni alıyor, uygun olmayanı da te'vil edip uydurmaya çalışıyor ve insanlar da bu yollardan birine tâbi oluyordu. Bu sırada müfessirlerin yaptıkları açıklamalar, olgun bir izah şekli olamıyordu. Bu yüzden müfessirler, siyasî ve haricî sebeplerle hicrî birinci asır sonlarından itibaren akideye âit meseleler üzerinde durmaya mecbur oldular.

Mutezile, Şia ve Hâricî fırkalar gibi ortaya çıkan ilk mezheplerin hepsinin Kur'an'a sarıldığını ve ilk ihtilâfların hepsinin Kur'an'a dair olduğunu görmekteyiz. Onlar, Kur'an'ı, kendi fırkalarının dar görüşü içine sığdırmaya uğraşmışlar, hattâ İslâm bünyesi içinde, aslı İslâmî olmayan fırkalar bile, kalıcılıklarını sağlayabilmek için Kur'an'a dayanmak mecburiyetinde kalmışlardır.

Bu fırkalardan çok sonra sünnî Müslümanlar inanç ve düşünce sistemlerini İmam Eşarî ve İmam Maturîdi'nin kurduğu mezhepte buldular ve bu iki imamın sistemlerini benimsediler.

Müfessirler kelimelerle ilgili âyetleri tefsir ederken kelimelerin ilmine dayanarak açıklama yaparlar. Bu ilme vakıf olmayan müfessirlerin hata yapma ihtimalleri

²⁵⁷ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 46b.

yüksektir.²⁵⁸ Muhammed b. Hamza Güzelhisârî de Ehl-i Sünnet ve mutezilenin görüşlerine yer vermiş, kelimeleri ilmiyle ilgili âyetleri tefsir ederken bu konuyla ilgili geniş açıklamalar yapmıştır.

Örnek 1:

Güzelhisârî, Fatıha Sûresi'nin ilk âyetinin tefsirini yaparken kelimeleri meseleler ve bu konudaki görüşlere oldukça geniş yer vermiştir. Öyle ki Eşari ve Maturidî'nin görüşlerini sıralayıp aralarında mukayese dahi yapmıştır. Konuyu müfessirin kendi ifadelerini de aktararak ele alabiliriz:

"واختلفوا أيضا في أن الإسم هل هو عين المسمى أو غيره مبني اختلافهم في هذه المسئلة هو أن الإسم قد يطلق ويراد به اللفظ ويطلق ويراد به المسمى فإن أريد به اللفظ فغير المسمى لأنه مركب من حروف متعاقبة ومتالفة من أصوات مقطعة غير قارة و يختلف باختلاف الأمم والأعصار ويتعدد تارة ويتخذ أخرى والمسمى لا يكون كذلك وإن أريد به ذات الشيء وحقيقته فهو المسمى لكن لم يشتهر بهذا المعنى وأما قوله تعالى 'سبح اسم ربك الأعلى' فالمراد به اللفظ لأنه كما يجب تنزيه ذاته تعالى عن كل عيب ونقص يجب تنزيه أسمائه تعالى عن كل ذلك وإن أريد به الصفة."²⁵⁹

"İsim, müsemmanın aynı mıdır, değil midir diye ihtilaf edilmiştir. Onların bu konudaki ihtilafları, isimden kastedilenin müsemma değil lafız olduğuna yöneliktir. Çünkü isim harflerden ve seslerden oluşmaktadır. Müsemma bu şekilde oluşmaz. Bir şeyin zatından murat edilen şey, onun hakikatte ne olduğudur. Yani bir şeyin hakikatte ne olduğu müsemmayı ifade eder. Fakat anlamın bu şekli meşhur olmamıştır. Yüce Allah'ın A'la Sûresi'nin ilk âyetinde 'Yüce Rabb'inin ismini tesbih et' buyruğu böyle bir örnektir. Bu âyette isimden maksat lafızdır. Zatını tüm ayıp ve noksanlıklardan münezzeht tutmak gerektiği gibi ismini de bu şekilde tenzih etmek gerekir. Buradan kastedilen, Allah'ın sıfatlarıdır."

Müellif, Ebû Hasan el-Eşari'nin görüşüyle konuyu açıklamaya devam eder.

²⁵⁸ Aydemir, *Ebussuud Efendi ve Tefsirindeki Metodu*, s. 157.

²⁵⁹ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 12a.

"كما هو رأى الشيخ أبي الحسن الأشعري انقسم انقسام الصفة عنده إلى ما هو نفس المسمى و إلى ما هو غيره و إلى ما ليس هو ولا غيره و إلى ما ليس هو ولا غيره كذا فى تفسير البيضاوي قوله فإن أريد به اللفظ يعني أريد به لفظ الإسم المضاف إلى شئى كما فى بسم الله فغير المسمى قوله وإن أريد به ذات الشئى وحقيقته فيكون²⁶⁰ معنى بسم الله بذات الله فهو عين المسمى لكن لم يشتهر بهذه المعنى ولم يفسر بذلك"

"Şeyh Ebû Hasan el-Eş'arî sıfatların kısımlarını sınıflandırmıştır. O'na göre isim müsemmanın kendisidir. Ne aynıdır, ne de gayrı. Beydâvî tefsirinde olduğu gibi lafızdan kastedilen بسم الله da olduğu gibi bir şeye muzaaf olan ismin lafzıdır. Bir şeyin zatı ve hakikatinden maksat, 'Allah'ın zatıyla, Allah'ın ismiyle' manasında olduğu gibidir. Bu müsemmanın aynıdır, yalnız bu anlam bu şekilde meşhur olmadığından bu anlamda tefsir edilmez."

Güzelhisârî, Eşari'nin görüşünü, Kadı haşiyelerinden İsfârî'nin haşiyesinden alıntı yaparak onların bu konudaki görüşlerine yeniden değinir.

"قوله وإن أريد به الصفة كما رأى الشيخ أبي الحسن الأشعري بأن يفسر الإسم المضاف إلى ذات الله تعالى بالصفة انقسم اى انقسم الإسم بهذا انقسام الصفة إلى الأقسام الثلاثة فإن الإسم عنده قد يكون عين الذات لأن الوجود عنده عين الذات لكون وجود كل شئى عنده عينه.يعني أن صفة ينقسم عنده إلى ما هو عين الذات ونفس المسمى وإلى ما هو غيره من الصفات الغير الحقيقية التي يمكن مفارقتها عن الذات وإلى ما هو لا عينه ولا غيره من الصفات الحقيقية التي لا يمكن مفارقتها عن الذات كذلك الإسم اي مدلول الإسم ومفهومه يكون منقسما إلى ما مدلوله عين الذات ونفس المسمى نحو الله فإن مدلوله هو الذات الذى هو الوجود القائم بنفسه وإلى ما مدلوله مغائر للمسمى كالرازق وغيره مما يدل على فعل فإن الرزق أمراضا في مغائر للذات عنده وإلى ما مدلوله لا هو ولاغيره مما يدل على الصفات الحقيقية القائمة بذاته تعالى حاصل الكلام أن صفات الذات ليست عين الذات ولا غيرها بمعنى أنه لا ينفك عن الذات كالعلم وغيره من الصفات السبعة بخلاف صفات الأفعال فإنها

²⁶⁰ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 12b.

غير الذات يجوز انفكاكها عنها وصفة الأفعال ما يجوز ان يوصف تعالى بضدّها كالهداية والاضلال والرضاء
والسخط فإنه تعالى يهدي من يشاء و يضل من يشاء ويعذب من يشاء ويرحم من يشاء" ²⁶¹

“Eşari’ye göre sıfat kısımlara ayrılmıştır:

- Zatın aynı, müsemmanın kendisi olan;
- Zatından ayrılması mümkün olan gayrı hakiki sıfatlardan olan
- Zatından ayrılması mümkün olmayan hakiki sıfatlardan yani ne aynı ne de gayrı düşünülebilecek olan sıfatlardır.

Allah lafzında olduğu gibi. Mevcudiyeti kendinden olan zatına delalet eder. Aynı zamanda “Razık” gibi yaptığı işe delalet eden zatında olmayan isimleri vardır. Çünkü rızık zatında değil, katındandır. Bir de Yüce Allah’ın zatıyla kaim olan hakiki sıfatlara delalet eden O’ndan ne ayrı ne de gayrı düşünülebilecek sıfatlar vardır. Özetle zatî olan sıfatlar Allah’dan ne aynı ne gayrı düşünülebilecek sıfatlardandır. İlim ve diğer subûti sıfatlar zatından ayrı düşünülemez sıfatlardandır. Bir de zatında olmayan, yalnız fiillerinden kaynaklanan, hidayet-dalalet gibi zıddının da düşünülmesi caiz olan sıfatlar vardır. Yüce Allah’ın âyetlerinde beyan ettiği gibi Allah dilediğine merhamet edip dilediğine azap eder.”

Müfessir Güzelhisârî, devamında konu ile ilgili Ebû Mansur el-Maturidî’nin görüşünü de eklemiştir.

"وذهب الشيخ أبو المنصور الماتريدي إلى أن الإسم لا يكون عين الذات لأن وجود عنده ليس عين الذات بل

الوجود عنده صفة ذائدة عليها كسائر الصفات كالعلم والحياة." ²⁶²

“Ebû Mansur el-Maturidi’nin görüşü ise, isim zatın aynı olmaz. Çünkü ortaya çıkan şey zatın aynısı değildir. Bilakis ilim, hayat gibi sıfatlarıdır.”

²⁶¹ Güzelhisârî, *Ezhâru’t-Tenzil*, 12a, 12b, 13a. Müellif bu kısmın Suyutî’nin Beydâvî Haşiyesi’nden alıntı olduğunu ifade etmektedir.

²⁶² Güzelhisârî, *a.g.e.*, 13a.

Örnek 2:

Müfessir Güzelhisârî, Bakara Sûresi'nin üçüncü âyetini tefsir ederken " الذين يومنون بالغيب "

" kısmında iman konusunda çok geniş açıklamalara yer vermektedir. Kelam ilminde önemli yer tutan iman-amel ilişkisi konusunda da mezhep imamlarının görüşlerine yer vererek açıklamaları detaylandırmaktadır.

Onun bu konudaki görüşlerini yine kendi titiz ifadeleriyle şu şekilde ele alabiliriz:

"الأول أن الأعمال غير داخله في الإيمان لما مر من أن حقيقة الإيمان هو التصديق ولأنه قد ورد في الكتاب والسنة عطف الأعمال على الإيمان كقوله تعالى 'إن الذين آمنوا وعملوا الصالحات' مع القطع بأن العطف يقتضى المغايره وعدم دخول المعطوف عليه وقد ورد أيضا جعل الإيمان شرط صحة الأعمال كما في قوله تعالى 'ومن يعمل من الصالحات وهو مؤمن' مع القطع بأن المشروط لا يدخل في الشرط لإمتناع اشتراط الشيء بنفسه وورد أيضا اثبات الإيمان لمن ترك بعض الأعمال كما في قوله تعالى 'وان طائفتان من المؤمن اقتتلوا' مع القطع بأنه لا يتحققو الشيء بدون ركنه ولا يخفى أن هذه الوجوه إنما تقوم حجة على من جعل الطاعة ركن من حقيقة الإيمان بحيث إن تاركها لا يكون مؤمنا كما هو رأي المعتزلة لا على من ذهب إلى أنها ركن من الإيمان الكامل بحيث لا يخرج تاركها عن حقيقة الإيمان كما هو مذهب الشافعي رحمه الله تعالى " ²⁶³

"Ameller imandan bir parça değildir. İman tasdik etmek demektir. Kitap ve sünnette amel imana atfedilmiştir. Kur'an'ı Kerim'de 'İman edenler ve salih amel işleyenler' şeklinde geçer. Atfedilen şey, üzerine atfedilen şeyin parçası olması gerekmez. Bununla birlikte iman salih ameli şart kılmıştır. Yüce Allah Kur'an'da 'kim salih amel işlerse' şeklinde buyurmuştur. Ama imanın ameli şart koşması onun parçası olması anlamına gelmez. Şu âyet de bazı amelleri terk eden kimsenin imanının mevcut olduğunu tasdik eder; "Müminler'den iki grup birbirleriyle savaşırlarsa.." (Hucûrat, 49/9). Mutezile bu âyeti Allah'a itaatin hakikî iman için gerekli olduğuna, ameli terk edenin mümin

²⁶³ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 42a, 42b.

olamayacağına bir delil olarak kabul eder. İmam Şafî'ye göre ise amel kamil imandan bir parçadır ancak amelin terkedilmesi kişinin mümin olmasına engel değildir.”

Örnek 3:

Bakara Sûresi'nin üçüncü âyetindeki " مما رزقنا هم " “Rızık olarak verdiklerimiz” ifadesinde,²⁶⁴ Ehl-i Sünnet ve mutezile arasında görüş mukayesesi yapılan bölüm şu şekildedir:

"واعلم أنه لاخلاف بيننا وبين المعتزلة في أن المراد 'مما رزقنا هم' هو الحلال لأنه حث على الإنفاق ومدح لفاعله وإنفاق الحرام لا يوجب المدح ألا إنهم يسمون الحرام رزقا وإنا قوله تعالى 'وما من دابة في الأرض الا على الله رزقها' فلو لم يكن الحرام رزقا لم يكن المتغذى طول عمره بالحرام مرزوقا"²⁶⁵

"مما رزقنا هم" “Rızık olarak verdiklerimiz” âyetindeki rızıktan kastedilen rızkın helal olduğuna dair bizimle mutezile arasında farklı bir görüş bulunmamaktadır. Çünkü Yüce Allah infak etmeyi teşvik, infak edeni methetmiştir. Haramı infak etmek ise övgü sebebi sayılamaz. “Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah’a ait olmasın..” (Hûd, 11/6) Eğer haram da rızık kabul edilmemiş olsaydı o zaman ömrü boyunca haramla beslenen rızıklanmış sayılmayacaktı.”

3.9. Kur’an İlimlerine Yönelik Bazı Görüşleri

Tefsir metodolisi ile ilgili olarak müfessir Muhammed b. Hamza Güzelhisârî'nin Ezhâru't-Tenzîl'deki ele aldığı birkaç konuyu şekilde sıralamamız mümkündür:

3.9.1. Sûre İsimleri

Sûreler isimlerini ihtiva ettikleri garib bir kelimedenden veya ifade ettikleri manadan alırlar. Bu bakımdan bazı sûrelerin birden fazla ismi vardır.²⁶⁶ Bazen iki veya daha çok sûreye ortak bir isim de verilmiştir.²⁶⁷ Geçmiş peygamberlere ait kıssaları ihtiva eden sûreler

²⁶⁴ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 47a.

²⁶⁵ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 47a.

²⁶⁶ Suyûti, *el-İtkân*, I, 168. Bu eserde Fatıha Sûresi'nin yirmibeş farklı isminden bahsetmektedir.

²⁶⁷ Bakara ve Âl-i İmran Sûrelerine Zahrâvân, Felak ve Nas Sûrelerine Muavvizetan denildiği gibi.

adı geçen peygamberlerin adlarıyla isimlendirilmiştir.²⁶⁸ Yine çeşitli kavim ve kabilelerden bahseden sûreler²⁶⁹ ise bunların isimleriyle adlandırılmışlardır.²⁷⁰

Müellif Güzelhisârî de, sûre isimleriyle ilgili açıklamalara eserinin Fatiha Sûresi tefsirinde genişçe yer vermektedir.

Örnek 1:

Müellif, tefsirinde Fatiha Sûresi ile ilgili genel açıklamalar yaptıktan sonra sûre kelimesi de dahil olmak üzere sûrenin farklı tefsirlerde zikredilen hemen tüm isimleri hakkında bilgi vermektedir:

"إن لهذه السورة أسماء كثيرة وكثرة الأسماء تدل على شرف المسمى واشهر أسماء فاتحة الكتاب ولما كانت الفاتحة صفة في الأصل ثم نقلت من الوصفية وجعلت أسماء لأول الشيء لأن فتح الشيء والدخول فيه إنما يكون بملازمة الجزء الأول كان أول الشيء كالفاتح بهذا الاعتبار فسميت السورة الأولى من الكتاب الكريم فاتحة الكتاب لذلك ذكره العلامة التفتزاني في حواشي الكشاف ومن أسمائها أم القرآن سميت بها لأنها مفتحة ومبدئه فكأنها أصله ومنشأه ولذلك تسمى أساساً كما تفسير القاضي أو اشتغالها على جملة معانية."²⁷¹

Güzelhisârî, bu sûrenin bir çok isminin olmasının önemine değinip en meşhur ismi olan "Fatihatü'l-Kitap" ile sûrenin isimlerini açıklamaya başlamıştır. Fatiha kelimesinin anlamını açıklayarak kapsamlı bir izah yapmıştır. Farklı bir kaynaktan da örnek vererek sûrenin diğer bir ismi olan Ümmü'l-Kur'an kelimesi ile adlandırılmasının sebebine değinmiştir.

"من أسمائها السبع المثاني سميت بذلك لأنها سبع آيات بالاتفاق."²⁷²

Bu sûrenin tefsirinin devamında sûreye, âyetlerinin sayısının yedi olması konusundaki ittifak sebebiyle "Seb'ul-Mesânî" ismi verilmesine de değinmiştir.

²⁶⁸ Nuh, Hud ve İbrahim gibi.

²⁶⁹ Cin ve Münafikûn gibi.

²⁷⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 59.

²⁷¹ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 3b.

²⁷² Güzelhisârî, *a.g.e.*, 4a.

"ومن أسمائها الكنز سميت لما روي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنها نزلت من كنز تحت العرش . "

Müfessir, "Nebi (s.a.s.)'nin bu sûre, arşın altındaki hazineden indirilmiştir şeklindeki rivayetinden ötürü "kenz" olarak da isimlendirildiğine dikkat çekmiştir."

"ومن أسمائها سورة الصلوة سميت بها لوجوب قرائتها ومن أسمائها الشفاء والشفافية لقوله صلى الله عليه وسلم فاتحة الكتاب فيها شفاء من كل داء ومن أسمائها الكافية والوافية لأنها تكفي في الصلاة عن غيرها ولا يكفي غيرها عنها. ومن أسمائها سورة الحمد والشكر والدعاء سميت بها لإشتمالها عليها ومن أسمائها الرقية إنما سميت بها لما روي عن ابي سعيد الخدري ".²⁷³

Güzelhisârî, sûrenin ilerleyen bölümlerinde ise Fatiha Sûresi'ne, Sûretü's-Salât, el-Kafiye ve'l-Vafiye, el-Hamd, eş-Şükr, ed-Dua ve Rukye"²⁷⁴ isimlerinin verilmesinin sebepleri hakkında da bilgiler vermiştir.

O, burada geçen sûre isimlerinin lügavî açıklamalarını tek tek ele almakta ve örnekler vermek suretiyle konuyu açıklamaktadır. Müfessir, gerektiğinde belagata dayalı bilgiler de vermektedir. Tefsirin genelinde olduğu gibi bu kısımda da nahiv bilgisine ayrıntılı bir şekilde yer verildiği göze çarpmaktadır. Hatta yer verdiği ayrıntıya dikkat çeker nitelikte; "كما صرحوا به في كتب النحو" "nahiv kitaplarında açıkladıkları gibi" cümlesini kullanmaktadır.

Ayrıca Güzelhisârî, Fatiha Sûresi'nin isimleriyle ilgili olarak verdiği bilgilerde de kaynak ismi zikrederek, bu isimlerin anlam ve kapsamıyla ilgili ayrıntılı açıklamalar yapmaktadır. Bu isimlerle ilgili pek çok tefsirde yer alması da müellifimizin telif ettiği eserde, tefsir usûlü kitaplarında rastlanabilecek şekilde ve genişlikte bilgiler bulunmaktadır. Bu bağlamda, örneğin pek çok tefsirde geçmediği halde "rukye" isminin açıklamasını geniş bir şekilde hadislerle ele almaktadır.²⁷⁵

²⁷³ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 4a, 4b.

²⁷⁴ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 4b.

²⁷⁵ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 4b, 5a.

3.9.2. Sûre Başlangıçları

Kur'an-ı Kerim'de sûrelerin başlangıçlarının çok çeşitli olduklarını görüyoruz.²⁷⁶ Muhammed b. Hamza Güzelhisârî de, sûrelerin başlangıçlarıyla ilgili açıklamalara eserinde yer vermiş ve konuya şu şekilde açılım getirmiştir:

“Şihabüddin Hafâcî Beydâvî haşiyesinde zikrettiğine göre En'âm, Kehf, Sebe' ve Fâtır sûresiyle birlikte beş sûre " الحمد " ile başlamaktadır.”²⁷⁷ Örnekte görüleceği üzere müellifin " الحمد " ile başlayan sûre isimlerini sıralaması; tefsir usûlü kitaplarındaki gibi sûre başlangıçları hakkında bilgi vermesine örnek teşkil ederken, sûrelerin tefsirinde diğer sûrelerle bağlantı kurduğunu da göstermektedir.

"أشار في سورة الأنعام إلى الإيجاد الأول وفي الكهف إلى الإبقاء الأول وفي سبأ إلى الإيجاد الثاني وفي فاطر إلى إبقاء الثاني فلماذا ابتدئت هذه السور الخمس بالتحميد".²⁷⁸

Müfessir Güzelhisârî, âlemin vücuduna işaretle başlamaları sebebiyle “şükran” ifadesi ile açılan En'âm, Kehf, Sebe' ve Fâtır Sûrelerinin bu özel ve birbirine benzer durumlarını mana açısından irtibatlandırmakta ve bu bağlamda anlam açılımları yapmaktadır.

3.9.3. Hurûf-i Mukattaa

Bazı sûrelerin başında bazen basit, bazen de bir kaç harfin birleşmesiyle oluşan harfler/rumuzlar bulunmaktadır. Bu müstakil harflere “el-Hurûfu'l-Mukatta'a” denir. Bütün âlimler bu müstakil harflerin müteşabihattan olduğu konusunda ittifak halindedir.²⁷⁹ Bu harflerin Kur'an-ı Kerim'de tek, çift, üç veya dört harften oluşan

²⁷⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 148, Suyûti, *el-İtkân* adlı eserinde sûre başlangıçlarını on farklı gruba ayırıp, bu gruplara dahil olan sûre isimlerine yer vermiştir. bk. Suyûti, *a.g.e.*, II, 967. Ayrıca bk. Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, I, 165.

²⁷⁷ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 8a.

²⁷⁸ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 8a.

²⁷⁹ Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 134.

çeşitli şekilleri vardır.²⁸⁰ Müfessir Güzelhisârî'nin konu ile ilgili değerlendirmesi şu şekildedir:

"الم آية حيثما وقعت من السورة المفتحة بها وهي سورة البقرة وسورة آل عمران وسورة العنكبوت وسورة الروم وسورة لقمان وسورة السجدة وكذلك المّصّ آية و المر لم تعد آية و الر ليست باية في سورها الخمس وهي سورة يونس وسورة هود وسورة يوسف وسورة إبراهيم وسورة الحجر وطسم آية في سورتها أحدهما سورة الشعراء والأخرى سورة القصص وطهّ ويسّ آيتان وطس ليست باية وحمّ آية في سورها كلها كهيعص آية واحدة وحمّ عسقّ آيتان و ص و ق و نّ لم تعد واحدة من هذه الثلاثة آية وهذا على رأي الكوفيين".²⁸¹

"الم sûre başlangıçlarının bulunduğu yerlerde âyettir. Bakara, Âl-i İmran, Ankebût, Rûm, Lokman ve Secde Sûreleri'nde durum böyledir. Bunun gibi المصّ da bir âyettir. Ancak المر âyet olarak sayılmamıştır ve الر içinde bulunduğu beş sûrenin içinde âyet olarak sayılmamıştır. Bu sûreler, Yunus, Hûd, Yusuf, İbrahim ve Hicr Sûreleri'dir. Şuarâ ve Kasas Sûreleri'nin başında bulunan طسم de sûreden bir âyet sayılmıştır. طه ve يس âyet olarak sayılmış, طس ise sayılmamıştır. حم bütün sûrelerde âyet sayılmıştır. عسق tek bir âyet sayılmıştır. حم عسق iki âyet sayılmıştır. ص , ق , ن üçünden hiç biri müstakil bir âyet sayılmamıştır. Bunlar Kûfeliler'in görüşleridir."

Örnekte görüldüğü gibi Güzelhisârî, hurûf-i mukattaa'nın müstakil âyet olup olmadığı ile ilgili açıklamalar yaptıktan sonra bu konudaki görüşleri قيل lafzıyla ayrıntılı bir şekilde sıralamaya devam eder:

"وقيل إن هذه الفواتح الأسماء السور المصدرة بها سميت بها ايذانا بانها كلمات عربية معروفة التركيب فلو لا إنها وحى من الله عز وجل لما عجزوا عن معارضتها وقيل انها اسماء القران ولذلك اخبر عنها بالكتاب فى قوله

²⁸⁰ Subhi Salih, *Mebâhis*, s. 234.

²⁸¹ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 30b.

تعالى الم ذلك الكتاب وقيل إنها أسماء الله تعالى كما روي عن علي رضي الله تعالى عنه أنه قال كهيعص اغفرلي
وقيل كل حرف منها إشارة إلى اسم من أسمائه الحسنی أو إلى صفة من صفاته العليا كما روي عن ابن عباس
رضي الله تعالى عنهما الألف الآء واللام لطفه والميم ملكه ومجده وعنه الم معناه ان الله اعلم ونحن ذلك في
سائر الفواتح.....وقيل إنها من المتشابهات التي استأثر الله بعلمها فنحن نؤمن بظاهرها ونكل العلم فيها الى الله
تعالى. 282n

Kendileriyle sûrelere başlanılan bu sûre başlangıçlarının sûrelerin isimleri olduğu söylenir. Bunlar terkip olarak bilinen Arapça kelimelerdir, şayet bu harfler Allah tarafından vahyedilmiş olmasaydı, benzerini yapma konusundaki çağrı karşısında Araplar âciz duruma düşmezdi. Kur'an'ın ismi olduğu da söylenir. Denilir ki bu Allah'ın isimlerindedir. Her harf bir esmâü'l-hüsnâya işaret eder. Denilir ki onlar müteşabihattandır ve Yüce Allah gerçek anlamda onların ne olduğuna dair bilgiyi kendine mahsus kılmıştır, biz de onların zahirine iman ederiz ve bu konudaki bilgiyi Allah havale ederiz.

Huruf-i mukatta ile ilgili son söz olarak Güzelhisârî; " قيل " ifadesiyle bu konudaki görüşleri sıraladıktan sonra bunların müteşabihattan olduğunu ve Allah'ın ilmine işaret ettiğini; bizim de bu tür âyetlerin zahirine iman etmemiz gerektiğini, nihayet tüm ilimlerin gerçek bilgisinin Allah'a ait olduğu görüşünü vurgular. Bu görüşün doğruluğunu halef ve selefin paralel beyanlarıyla ortaya koyar. Dolayısıyla cumhurun görüşleri doğrultusundaki kanaat ve yorumlarının meşru zeminine dikkat çeker.

3.9.4. Âyet ve Sûreler Arasındaki İrtibat

Âyetler çeşitli zaman ve sebeplere bağlı olarak nâzil olmalarına rağmen, aralarında kopmaz bir bağ vardır. Bu yüzden onlardan birini diğerinin yerinden almak ve ayırmak mümkün değildir. Bu onun i'câz yönlerinden birini oluşturmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in

²⁸² Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 31a, 31b.

sûreleri arasında da âyetleri arasında olduğu gibi mutlak bir irtibat vardır.²⁸³ Müfessir Güzelhisârî'nin âyetler arası münasebet ile ilgili cümleleri şu şekildedir:

"التناسب الجمل الواقعة في الكلام وانتظام بعضها مع بعض حيث دل 'إياك نستعين' على طلب الإعانة على العبادة وصار 'اهدنا' بيانا للإعانة المطلوبة فكمملت الملائمة بين الجمل الثلاث بمزيد ارتباط بينها وأما إذا جعلت الإستعانة عامة لم يكن 'اهدنا' بيانا للمعونة المطلوبة ولا المعونة مخصوصة بالعبادة فلا يكون الإتصال بين الجمل بتلك المثابة..."²⁸⁴

Güzelhisârî, cümlede yer alan kelimelerin bir düzen içinde, birbirleriyle uyumlu ve ilintili olduğunu söylemektedir, meselâ Fatıha Sûresi'ndeki " إياك نستعين " ifadesinin ibadetlerde *yardım* talebini gösterdiğini, sözün devamında gelen *bizi ulaştır* kelimesinin de istenilen yardım talebini açıkladığını vurgular. Dolayısıyla, aralarında artan bu irtibat vesilesi ile sözdeki uyum tamamlanır. Sözgelimi, âyetteki "yardım" cümle ile bağlantısı kurulmaksızın genel anlamda ele alınacak olsa "yardım" talebi de ibadetlere tahsis edilmemiş olur. Böylelikle de cümleler arasında bu boyutta bir bağ sağlanmamış olur.

İncelemekte olduğumuz eserin müellifi, yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi âyetler arasındaki irtibatı dikkate alarak tefsire dair birikimini aktarmaktadır.

3.9.5. Mekkî-Medenî Sûreler

Kur'an-ı Kerim'deki sûreler nâzil oluşlarına göre Mekkî ve Medenî olmak üzere iki grupta incelenirler.²⁸⁵ Bir sûrenin Mekkî yada Medenî sayılması hususunda farklı görüşler vardır.²⁸⁶ Bunlardan en meşhur olanı hicretten önce indirilenin Mekkî, hicretten sonra indirilenin Medenî olmasıdır.²⁸⁷

²⁸³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 204; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s. 210.

²⁸⁴ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 22b, 23a.

²⁸⁵ Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 256.

²⁸⁶ Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 59.

²⁸⁷ Suyûti, *el-İtkân*, s. 25.

Fatiha Sûresi'yle tefsire başlayan müellif sûrenin Mekkî ve Medenî olmasıyla ilgili bilgi vererek açıklamalarına devam etmektedir. Bu bilgiden sonra قيل kelimesiyle farklı ve ayrıntı görüşlere devam etmektedir:

Örnek 1:

"سورة الفاتحة الكتاب نزلت بمكة وقيل نزلت بمكة مرة وبالمدينة أخرى تشريفا لشانها."²⁸⁸

"Fatiha Sûresi, Mekke'de nâzil oldu; önemine binaen bir kez Mekke'de, bir kez de Medine'de nâzil olduğu da söylenmiştir."

Müfessir, Fatiha Sûresi'nin iki kere inmesiyle ilgili görüşlerin beyanında, sûrenin genel olarak içeriğine; hüküm ve hikmete dayalı yönlerine ve fazileti gibi konulara temas etmekte bu arada yeri geldikçe görüşlerini destekleyen âyetlerden de örnekler vermektedir. Sûrenin başında Mekkî olduğunu ifade ettikten ve bu konuda görüşleri sıraladıktan sonra Mekkî-Medenî olmasıyla ilgili sonunda ayrıca kendi görüşünü yinelemektedir.

Örnek 2:

"في المكي والمدني اصطلاحات ثلاثة أشهرها ان المكي ما نزل قبل الهجرة والمدني ما نزل بعدها سواء نزل بالمدينة أو بمكة عام الفتح أو عام حجة الوداع أو بسفر من الأسفار الثاني ان المكي ما نزل بمكة ولو بعد الحجرة ويدخل فيها نواحيها كما لمنزل بمنى وعرفات وغيرهما والمدينة ما نزل بالمدينة ويدخل فيها نواحيها كالمنزل ببدر واحد وغيرهما الثالث ان المكي ما وقع خطابا لأهل مكة والمدني ما وقع خطابا لأهل المدينة."

289

Güzelhisârî, bu örnekte de Mekkî ve Medenî'nin ıstilahî manalarından bahsetmektedir. Âyetlerin Mekkî ve Medenî oluşlarını üç gruba ayırarak ele alan müellife göre meşhur olan görüş; ister Mekke'de ister Medine'de inmiş olsun; Mekke'nin fethi yada veda haccı sırasında inmiş bile olsa hicretten önce indirilene Mekkî, hicretten sonra indirilene Medenî denilmesidir. İkinci görüş; hicretten sonra bile olsa Mekke'de inen âyetlere

²⁸⁸ Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, 2a.

²⁸⁹ Güzelhisârî, *a.g.e.*, 3b.

Mekkî denilmesidir. Mina ve Arafat gibi bu iki yer haricinde vahiy inen yerlerde buna dahildir. Bunun gibi Bedir ve Uhut gibi yerlerde inen sûrelere de Medenî denilmiştir. Üçüncü görüş, Medinelilere hitaben inen âyetlerin Medenî, Mekkelilere hitaben inen âyetlere Medenî denilmesidir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine yakın, XVII. yüzyılın sonlarında yaşamış olan Muhammed b. Hamza Güzelhisârî, engin bilgisiyle âlim sıfatına layık görülmüştür. Aydın Güzelhisar'da yaşamış ve orada müftülük yaptığı için müftüzâde adıyla anılmıştır. Yazdığı birçok fıkıh risâlesinin yanısıra Ezhâru't-Tenzîl adıyla bir ciltten oluşan yazma bir tefsiri bulunmaktadır. İncelediğimiz bu eserden çıkardığımız sonuçları şu şekilde özetlememiz mümkündür:

Müellif Güzelhisârî, Osmanlı son dönemine yakın bir çağda yaşadığı için o dönemin tefsir anlayışının paralelinde, önceki dönemlerin tefsir birikimini eserine yansıtmış, ayrıca kendi görüş ve tercihlerini de eserinde sergilemiştir.

Eserin incelediğimiz nüshasındaki “Babam, hocam, Ebû Muhammed Âlim Muhammed Güzelhisârî” ifadesinden yazma eserin müellifin oğlu tarafından istinsah edilmiş olduğunu tespit ettik. Ezhâru't-Tenzîl adıyla kayıtlara geçen bu nadide eser, yazma nüsha ve tek cilt halinde olup 133 varaktan oluşmaktadır. Bu eser, Kur'an-ı Kerim'deki sûre sıralamasına göre Fatıha'dan başlayıp, Nâs Sûresi'ne kadar müellifin seçmiş olduğu sûre ve âyetlerin tefsirinden oluşmaktadır.

Müellifin seçtiği âyetlere genel olarak baktığımızda yaşadığımız toplumda sıkça okunan, mana itibariyle de itikat konularını içeren âyetlerin tefsir edildiği dikkat çekmektedir. Müftülük yaptığı için toplumun dinî yaşantısıyla ilgilenen müellifin yazmış olduğu fıkıh risâlelerinin yanında böyle bir eser telif etmesi o dönem insanının da itikâdî anlamda bu bilgilere ihtiyaç duyduğunu gözler önüne sermektedir.

Eser, Fatıha Sûresi'nin tamamının tefsiriyle başlamış, seçilen sûre ve âyetlerin tek tek tefsir edilmesiyle devam etmiş, Nâs Sûresi'nin açıklamasıyla son bulmuştur. Tefsirin başlangıç kısmı yakın dönem müfessirlerimizden Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın kaleme almış olduğu tefsire benzer bir tarzda; oldukça geniş bir şekilde ele alınmış, son kısımlara doğru da bilgiler daha kısa ve öz verilmiş ya da açıklanması düşünülen birkaç noktaya temas edilmekle yetinilmiştir.

Ezhâru't-Tenzîl'in ilk sayfasında hangi âyetlerin açıklanacağına dair içindekiler bölümü mahiyetinde bilgi verilmiştir. Müellif, tefsirin genelinde başlangıç olarak kelimelerin

lügavî, sarf ve nahve dayalı izahlarını yapmış, bu haliyle de eser sanki bir gramer kitabı izlenimi uyandırmıştır. Ayrıca Güzelhisârî, Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine müracaat ederek âyetleri yorumlarken âyetlerden pek çok örnekler vermiştir. Âyetle örneklendirmenin ardından konu ile ilgili hadisler genellikle ravileri ile birlikte vermiştir. Müfessir, Özellikle sûre sonlarında sûrelerin faziletine dair hadisleri zikretmiş ve genel olarak hadislerin sıhhati hakkında bilgi de vermiştir. Ayrıca yeri geldikçe sebep-i nüzûl ve nâsîh-mensûh gibi konulara da değinmiştir.

Müellifin pek çok fıkıh risâlesinin olması incelememizin başlangıcında bize, âyetlerle ilgili fikhî konularda da detaylı bilgilere yer vereceği izlenimini uyandırmıştı. Ancak çalışma sonucu tespitimiz Güzelhisârî'nin birkaç açıklama dışında fikhî meseleler hakkında detaylı bilgi vermediği şeklinde olmuştur. İtikâdî konulardan bahsederken mezhep imamlarının görüşlerini isimlerini de zikrederek vermiştir.

Eser, rivayete dayalı bilgilerin yanı sıra lügavî izahlar, belâgat, sûre özelliklerine dayalı bilgiler, münasebâtü'l-Kur'an, sûrelerin Mekkî-Medenî oluşları, hurûf-i mukattaa gibi pek çok konuda açıklamalar içermektedir.

Güzelhisârî'nin genellikle alıntılar yapıp yararlandığı kaynaklara atıflarda bulunması, naklettiği görüşlere dair referans göstererek ilgili âlimlerin isimlerini zikretmesi, Ezhâru't-Tenzîl'i zenginleştirmiştir. Müellifin telif ederek sunduğu bilgilerin akabinde kendi tercihlerini sunup, konu ile ilgili soru işaretlerini ortadan kaldıracak cevaplar vermesi ve özgün görüşlerini belirtmesi esere dirayet tefsiri özelliği kazandırmıştır.

XVII. yüzyıl sonlarında kaleme alınmış olan bu eser, faziletiyle övülen âyetlerin tefsirinden oluşmuş Osmanlı tefsir birikimini günümüze yansıtan önemli bir eserdir. Döneminde âlim, müftüzâde lakaplarıyla ün kazanan Muhammed b. Hamza Güzelhisârî'nin bu eserini unutulmuş raflardan ilim dünyasının faydalanmasını sağlayacak gün yüzüne çıkarmak sayısız eserler vücuda getirmiş ecdâda bir vefa borcudur. Muhammed b. Hamza Güzelhisârî ve Ezhâru't-Tenzîl'i tanıtmak amacıyla yaptığımız bu mütevâzı çalışmanın, bir nebze de olsa müfessiri ve tefsirini günümüz insanına tanıtmayı, ayrıca eserin edisyon kritiğinin yapılarak ilim dünyasına kazandırılmasına vesile olmasını umuyoruz.

KAYNAKÇA

KUR'AN-I KERİM.

ABAY, Muhammed (1992), *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

ALBAYRAK, Halis (1996), *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şûle yay., İstanbul.

_____ (1998), *Tefsir Usûlü (Yöntem-Ana Konular-İlkeler, Teklifler)*, Şûle yay., İstanbul.

ALTUN, Abdulcebbar (1996), *Şeyhülislam Molla Gürani, Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, Yüksek Lisans Tezi, Samsun.

AYDAR, Hidayet, "Osmanlılarda Tefsir Çalışmaları", *Yeni Türkiye Dergisi*, 2000-33.

AYDEMİR, Abdullah (1981), *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara.

AYDIN, Muhammed (2009), *Genel Tefsir Kuralları*, Nûn yay., İstanbul.

AYDÜZ, Davut (2004), *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık yay., İstanbul.

BAĞDÂDÎ, İsmâil (1955), *Hediyyetü'l-Ârifîn*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.

BİLGEGİL, M. Kaya (1980), *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Atatürk Üniversitesi yay., İstanbul.

BİLMEN, Ömer Nasuhi (1955), *Büyük Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri yay., Ankara.

BOLELLİ, Nusrettin (2006), *Arapça Dilbilgisi Sarf ve Terimleri*, Yasin yay., İstanbul.

BOYALIK, M. Taha (2007), *Molla Fenârî'nin Aynu'l-Ayan Adlı Tefsirinin Mukaddimesi (Tahlil ve Değerlendirme)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

BROCKELMANN, Carl (1938), *GAL, Supplementband*, Brill, Leiden.

BURSALI MEHMET TAHİR (ts.), *Osmanlı Müellifleri*, Meral yay., İstanbul.

CERRAHOĞLU, İsmail (1988), *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara.

_____ (1993), *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara.

CİCİ, Recep (2006), *Bir Osmanlı Fakihî Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri*, Emin yay., Bursa.

CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerif (1983), *Kitabu't-Ta'rifat*, Beyrut.

ÇETİN, Abdurrahman (1995), *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, Ensar yay., İstanbul.

_____ (1982), *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Dergah yay., İstanbul.

ÇİÇEK, Mehmet (2009), *Molla Fenârî ve Fazlu'r-Rahman'ın Kur'an'a Yaklaşımları*, Doktora Tezi, İstanbul.

DARTMA, Bahattin (1994), *Şihabu'd-din es-Sivasî Uyunu't-Tefasir li'l-Fudala'i's-Semasi'ndeki Metodu*, Doktora Tezi, İstanbul.

DURMUŞ, İsmail, "İnşâ", DİA, Ankara.

DAĞDEVİREN, Alican (2011), *Kur'an Okuma Sanatı Tecvid*, Işık Akademi yay., İstanbul.

DEMİRCİ, Muhsin (2009), *Kur'an'a Giriş*, İSAM yay., İstanbul.

EBU'L-KASIM B. SELLÂM (1986), *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, thk. Muhammed Züheyr es-Saviş-Muhammed Kenan, Beyrut.

NEHHAS, Ebû Ca'fer (1991), *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, thk. Süleyman b. İbrahim, Beyrut.

EMECAN, Feridun, "Aydın", DİA, Ankara.

_____ (1999), *Osmanlı Devleti Tarihi*, Feza Gazetecilik, İstanbul.

EROĞLU, Ali (1992), *Tarihte Tefsir Hareketi ve Tefsir Anlayışları*, Erzurum.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *Besâiru Zevi't-Temyîz fî Letâîfi'l-Kitâbi'l-Aziz*, Beyrut.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib (1977), *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyet Tarihine Genel Bakış*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.

GÜMÜŞ, Sadrettin (1990), *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan yay., İstanbul.

GÜNEŞ, Abdülbaki (1994), *Şihabuddin es-Sivasî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, Yüksek Lisans Tezi, Samsun.

GÜNGÖR, Mevlüt (1996), *Kur'an Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhî Tefsir*, Kur'an Kitaplığı, İstanbul.

HALAÇOĞLU, Yusuf (1984), *Kuruluştan 1774'e Kadar Osmanlı Tarihi ve Teşkilatı Ders Notları*, Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Elazığ.

HAŞİMÎ, Seyyid Ahmed (1923), *Cevâhiru'l-Edeb fî Edebiyat ve İnşâ Lugati'l-Arab*, Beyrut.

İBN CEZERÎ, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed (ts.), *en-Neşr fî'l-Kıraâti'l-Aşr*, Beyrut.

İBN MANZÛR, Ebû'l-Fadl Cemalüddin Muhammed (1839), *Lisânu'l-Arab*, Beyrut.

İBN TEYMİYYE (1988), *Mukaddime*, Beyrut.

İZGİ, Cevat (1997), *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz yay., İstanbul.

KARABULUT, Ali Rıza (ts), *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi*, Akabe yay., Kayseri.

KARAÇAM, İsmail (1995), *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yay., İstanbul.

_____ (1990), *Sonsuz Mûcize Kur'an*, Çağ yay., İstanbul.

KARAMAN, Hayrettin (1964), *Arapça Sarf ve Nahiv*, Nur Ofset, İstanbul.

KAYA, Süleyman (2009), “17. Yüzyıl Sonlarında Muhalif Bir Metin: Muhammed b. Hamza el-Aydî'nin Bey'u'l-İne Risâlesi”, *Dîvan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, Bilim ve Sanat Vakfı yay., İstanbul.

KAYHAN, Veli (2007), *Kur'an'ı Tefsir'de Usûl ve Gerekli İlimler*, Kurav yay., Bursa.

KAZICI, Ziya (2000), *İslam Tarihi*, Kayhan yay., İstanbul.

KEHHÂLE, Ömer Rıza (1957), *Mû'cemu'l-Müellifîn*, Beyrut.

KILIÇ, Hulusi, “Belâgat”, DİA, Ankara.

KILIÇ, Mustafa (1981), *İbn Kemal Hayatı Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu*, Doktora Tezi, Erzurum.

KILIÇ, Sadık (1994), *Yazılacak Tefsir Nasıl Olmalı*, Yeni Ümit Dergisi.

KURT, Yaşar (1998), *Nimetullah Nahcivanî ve Tasavvufî Tefsiri*, Samsun.

- MOLLAİBRAHİMOĞLU, Süleyman (2002), *Süleymaniye Kütüphanesinde Bulunan Yazma Tefsirler (Metod ve Kaynakları)*, Süleymaniye Vakfı yay., İstanbul.
- NAMLI, Ali (2001), *İsmail Hakkı Bursevî: Hayatı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı*, Doktora Tezi, İstanbul.
- NESÂÎ, Ebû Abdîrrahman Ahmed (1992), *Fedâilü'l-Kur'an*, thk. Faruk Hamade, Beyrut.
- ORTAYLI, İlber (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim Makaleleri-1*, Turhan yay., Ankara.
- ÖREN, Halis (1995), *Göğsügür Lütfullah Erzurûmî (ö. 1202/1788) ve Ramizu't-Tahrir Adlı Tefsiri*, Doktora Tezi, İstanbul.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1998), *Osmanlı Devleti Tarihi-2 "Medeniyet Tarihi"*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ÖZTÜRK, Hayrettin (1993), *Muhammed Bedrüddin el-Münşî Hayat, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- ÖZTÜRK, Mustafa (2011), "Osmanlı Tefsir Kültürü'ne Panoramik Bir Bakış," Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları, İlim Yayma Vakfı yay.
- ÖZYILMAZ, Ömer (2002), *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Programları*, TC Kültür Bakanlığı yay., Ankara.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı yay., Ankara.
- PAKIŞ, Ömer (1996), *Molla Halil es-Siirdî ve Tefsirdeki Metodu*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- PAZAR, Erdoğan (1997), *Vanî Mehmed Efendi ve Araisü'l-Kur'an*, Van Belediye Başkanlığı yay., Van.

RÂZÎ, Fahreddin (1990), *Tefsîru 'l-Kebîr*, Beyrut.

SAPANCA, Cüneyt (2007), *Osmanlı'da Tefsir Usûlü Çalışmaları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

SEKKAKÎ, Ebû Yakub (ts.), *Miftâhu 'l-Ulûm*, Matbaatu'l-Edebiyye.

SUBHÎ, Salih (1986), *Mebâhis fî Ulûmi 'l-Kur'an*, Beyrut.

SUYÛTÎ, Celâluddin (1368), *el-Îtkân fî Ulûmi 'l-Kur'an*, Beyrut.

ŞEHİDOĞLU, Recep (1992), *Molla Fenârî ve Tefsir Metodu*, Doktora Tezi, Ankara.

TEMEL, Nihat (2001), *Kur'an Kıraatında Vakf ve İbtida*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yay., İstanbul.

TURGAY, Nurettin (1999), *Arap Dili Belagati ve Kur'an*, D.Ü Rektörlüğü Basımevi yay., Diyarbakır.

TURGUT, Ali (1989), "Osmanlılarda Tefsir Çalışmalarına Genel Bakış", *Din Öğretimi Dergisi*, Ankara.

_____ (1991), *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, MÜİFV yay., İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1965), *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

_____ (1977), *Osmanlı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1999), *Osmanlı Devleti Tarihi*, Feza Gazetecilik, İstanbul.

YILDIZ, Sakıp (1987), "Osmanlı Tefsir Hareketine Toplu Bakış", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.

_____ (ts), *Fatih'in Hocası Molla Güranî ve Tefsiri*, Matbu Tez (Doçentlik),
İstanbul.

ZERKEŞİ, Bedruddîn (1957), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl
İbrahim, Kahire.

ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdülazîm (1943), *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire.

EKLER

EK 1: Çalışmada Kullanılan Nüshanın İlk ve Son Varaklarının Fotoğrafları

الصفحة الأولى من زهار التنزيل
 من تصانيف الإمام أبي جليل
 العالم العلامة الفاضل
 الفقيه من الشيوخ
 بن علي بن محمد بن
 محمد بن زياد
 هذه آيات المباح محمد بن
 من هدي محمد بن أحمد بن
 الشيخ محمد بن عالم محمد بن
 بن محمد بن محمد بن محمد بن

الصفحة الأولى من زهار التنزيل

في تفسير سورة الفاتحة من أوها إلى آخرها في تفسير سورة
 البقرة من أوها إلى قوله تعالى أولئك هم المفلحون في
 تفسير قوله تعالى والهمم الله واحد لا اله الا هو إلى قوله
 لا إله الا هو بقوله تعالى في تفسير آية الكرسي في تفسير
 قوله تعالى ما في السموات وما في الارض الا خزائنه
 السريفة في تفسير قوله تعالى ان الله لا اله الا هو إلى
 قوله ان الدين عند الله الاسلام في تفسير قوله تعالى
 اللهم مالك الملك إلى قوله بغير حساب في تفسير قوله
 تعالى والخصمين الذين ضلوا في سبيل الله أموالنا إلى قوله
 تعالى قالوا حسبنا الله ونعم الوكيل في تفسير قوله تعالى
 فضل من فضلهم سورة وانعوا رضوان الله والله ذو فضل
 عظيم في تفسير قوله تعالى لقد جاءكم رسول من انفسكم الى
 آخر السورة الشريفة في تفسير قوله تعالى يا ايها الذين
 امنوا اتقوا الله ولنظروا ما قدمت لاعدائهم واتقوا الله ان
 الله خبير بما تعملون في آخر السورة الشريفة في تفسير سورة
 في تفسير المعوذتين م م م

Bayazit Devlet Ktp. 612 numarada kayıtlı nüshanın ilk varığı.
 Kayıt No. _____

Beyazit Devlet Ktp. 612 numarada kayıtlı nüshanın ilk varığı.

القول بغير تقليد لها وتعليلها قبل الحاجة وبعد
للزينة وغيرها الدافع البلاء ومنع الأذى من صابة
العين واصفرار الوجه وغيرها المانع عندنا القطع
والضرب من الله لا خالق لشيء ولا مؤثر فيه
• لا الله تعالى يقول الظالمون علوا
• كبير اسمعان زيارت
• العزة تراصفون و
• سلام على المرسلين
• والمحمد لله رب
• العالمين
•

Beyazıt Devlet Ktp. 612 numarada kayıtlı nüshanın son varağı.

ÖZGEÇMİŞ

Elif Küçükahmet, 11.10.1985 tarihinde Rize/Çayeli’de doğdu. İlkokul eğitimini Rize’de tamamladı. Ortaokulu Ümraniye İmam Hatip Lisesi’nde, liseyi Kartal Anadolu İmam Hatip Lisesi’nde bitirdi. 2003 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ni kazandı. 2007 yılında aynı fakülteden mezun oldu. 2009 yılında Sakarya Üniversitesi’nde tefsir yüksek lisans programına kayıt yaptırdı. Kendisi halen Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı olarak Kocaeli/Gebze ilçesinde din hizmetleri alanında çalışmaktadır.